БЕЛЯРІЯ РІМІНІ АНГЛІЯ

EWSTACHIJ ZAHACHEWSKYJ

BELARIA - RIMINI - ENGLAND

ERINERUNGEN

Verlag «Lystky Czervonoji Kalyny»

Bruderschaft der Ehemaligen Soldaten der 1 Ukrainischen Division
der Ukrainischen Nationalen Armee

ЕВСТАХІЙ ЗАГАЧЕВСЬКИЙ

БЕЛЯРІЯ - РІМІНІ - АНГЛІЯ

РЕПОРТАЖ - СПОГАД

БІБЛІОТЕКА »ЛИСТКИ ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ«

Видавництво Братства колишніх Вояків 1 УД УНА
1968

Обгортка роботи Любомира Рихтицького

Друковано в кооперативній друкарні „ЦІЦЕРО", Мюнхен 80, Цеппелінштр. 67

Herstellung: Druckgenossenschaft „CICERO" eGmbH, 8 München 80, Zeppelinstr. 67
Printed in Germany

ЛИСТКИ ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ВИДАВНИЦТВО БРАТСТВА К. ВОЯКІВ 1 УД УНА

ВІД ВИДАВНИЦТВА

Віддаємо оце в руки українського Читача наступну появу в бібліотеці українського вояка, спогад-нарис Евстахія ЗАГАЧЕВСЬКОГО під символічним і пам'ятним наголовком: «Белярія—Ріміні—Англія».

Наголовок пам'ятний зокрема для тих тисячів українських вояків, які щасливо перебули голодові місяці таборування, большевицькі репатріяційні комісії та інші «солодощі» воєннополонених з армії, що саме програла велику війну.

День восьмого травня 1945 року відкрив цілком нову сторінку в житті воїцтва 1-ої Української Дивізії Української Національної Армії. Перемир'я застало українського вояка поза межами Рідних Земель і це перемир'я змусило його скласти зброю, тобто позбутися того, що вояка робить вояком. З чим він опинився на чужині? . .

Ось тут і слово за Загачевським та його твором. Події, думки, надії, «паролі», побоювання і психічний тиск переможців — зокрема червоних з Росії — перебігають перед очима Читача, як на велетенському фільмі — і не один із нас пам'ятає ще дещо й сам із своїх власних переживань. Розгорніть цю книжку на якійнебудь сторінці — і зразу ж попадете у вир подій.

Може дітям нашого покоління пригодиться читати про долю батьків. Нам свого часу пригодились книжки про Ґраци й Талергофи, Домб'є й Бриґідки. Життя ж пливе з покоління в покоління . . .

І тому кінцеве слово — за Вами, дорогий Читачу. Ми всі разом писали цей твір із Загачевським — і кожний з нас віднайде в ньому свій почерк. Будьмо вдячні йому за те, що зібрав це все на папір. Воно пригодиться Україні.

Ген.-пор. Михайло Крат
Перший комендант табору в Белярії

ПЕРЕДМОВА

В історії України, поруч із світлими перемогами, бували теж і гіркі поразки й невдачі. В історії інших народів такі невдачі, звичайно, кінчалися невигідною умовою з ворогом, а часто й капітуляцією цілої переможеної армії.

В історії України воєнні невдачі не кінчались капітуляцією; переможена ворогами козацька армія не складала зброї; вона відходила з рідної землі, щоб на чужині готуватися до відновлення збройної боротьби.

Так, запорожці двічі закладали Січ на турецькій території. Армія Української Народньої Республіки, не встоявши в 1920 році, вистрілявши всі набої в останньому бою над Збручем, перейшла в Галичину, що тоді була окупована Польщею.

Так само рештки Української Галицької Армії, покинувши рідні землі, заклали в 1920 р. табір у Юзефові в Чехо-Словаччині.

Українські табори в Італії, де згуртувалася була більша частина складу Першої Української Дивізії Української Національної Армії під командуванням ген. Павла Шандрука, мали цілковито такий самий характер.

Під час відходу з фронту на зустріч із альянтами ген. П. Шандрук визначив мене командиром згаданої Дивізії, а команда англійських військ, перед якими ми склали зброю, визначила мене комендантом українського табору в Белярії.

Виконуючи наказ ген. П. Шандрука та, згідно з традиціями нашої збройної сили в минулому, я старався, в міру можливости, зберегти військовий характер табору.

Це для мене не було тяжким завданням: було переконанням кожного «дивізійника», що незабаром виникне війна поміж Москвою та західніми альянтами. Хто ж тоді міг припускати, що переможці Гітлера, вигравши війну, так легко «програють мир» і

дозволять Москві поневолити народи, які ніколи не були під її владою?

Ми вірили у війну, в повернення зі зброєю в руках до дому та з цією вірою провадили наше нужденне, голодове життя під пекучим сонцем Італії (див. мою статтю в журналі «Вісті» ч. 118 з липня 1965 р.).

Коли ж до нас, цілковито відірваних від світу за дротами та вежами озброєних кулеметами англійців, прийшла вістка про потсдамський договір про зірвання альянтами зв'язків із юґославським та польським екзильними урядами та про визнання ними нібито коаліційних, а в дійсності комуністичних урядів у Беоґраді та Варшаві, — нам стало ясно, що війни хутко не буде. Тоді команда табору й таборова інтеліґенція почали готувати наше вояцтво до цивільного життя, не руйнуючи, однак, військового ладу, який є найбільше доцільний у керівництві масами (в Белярії було понад 10.000 вояків).

Ще в Белярії, навіть під загрозою т. зв. «репатріяції», почато організацію культурного життя, яке було засобом затримання вояцького духу «таборян» та рівночасно засобом поширення їхньої освіти.

Почалася теж плянова підготовка до цивільного життя. Ще в Белярії засновано «Студентську громаду» та «Курінь молоді»; там же почала виходити таборова преса.

Але повністю культурне життя розвинулося вже тоді, коли минула загроза «репатріяції», а Дивізію переведено до краще устаткованого табору коло міста Ріміні.

Тоді під проводом коменданта табору май. Савелія Яськевича, бл. пам. підполковника Романа Долинського та знову майора Яськевича, аж до весни 1947 року, в таборі кипіла праця: збудовано церкви, зорганізовано театр, хори, оркестри, школи, спорт, філятелістику, матуральні курси, — всі ті установи провадили свою плянову працю.

Знаний не тільки дивізійникам, п. Евстахій Загачевський — письменник, автор праць із життя Дивізії — «Спогади фронтовика» і «Львівська братія» ось пропонує всім тим, хто цікавиться нашим недавнім минулим, свій новий твір — спогади-репортаж: «Белярія-Ріміні-Англія».

В ньому читач знайде цілу історію Дивізії від капітуляції Німеччини весною 1945 р. аж до осени 1948 року, коли в Англії розв'язано табори полонених і випущено нас нарешті на цивільну працю: по трьох роках позбавлення волі.

Спомини написані живо й віддзеркалюють правдиво й безпретенсійно наше існування в таборах, так, як його бачив підстаршина Дивізії п. Е. Загачевський. З них читач довідається, як наше воящтво пережило перші, особливо тяжкі часи за дротами, як воно ніколи не втрачало віри в світле майбутнє України, як боролося проти «репатріяції» (див. мою статтю в «Вістях» ч. 119 — листопад 1965 р.), як поширювало своє знання, як нав'язало зв'язок із Архиєпископом І. Бучком, який своїми впливами в Ватикані багато спричинився до рятунку нас перед видачею Москві, як своєю поставою заслужило високу оцінку сотника канадійського летунства Б. Панчука, якому, в великій мірі, ми зобов'язані порівняльно щасливим закінченням нашої одисеї.

Ми, ці, що разом з автором — побратимом Загачевським — були в «Сан Таборіно», читаючи його спогади, будемо згадувати минуле, оглядати численні й дуже цікаві фота та з вірою в Бога будемо готувати наших дітей до продовження боротьби за волю й державність України. А, може, молодшим із нас ще доведеться знову збройно послужити Батьківщині.

Ген.-пор. Михайло Крат

Автор

ВІД АВТОРА

У своїй першій книжці під наголовком «Спогади Фронтовика», на її останній сторінці, поставив я питання: «... Три повні роки неволі і за що? . .»

Спрямоване було воно, як це влучно окреслив автор рецензії на цю книжку, п. М. Брадович («Америка» — 17 квітня, 1953 р.), пишучи:

«. . . І це питання цілком оправдане, бо його спрямовано до тих, які тримали українських вояків в Ріміні за дротами і які по десятку років прийшли фактично до тих висновків і переконань щодо Москви, що їх ці українські вояки мали віддавна і втримали їх, не зважаючи на всі моральні і фізичні терпіння. Коли хтось має сумніви щодо цього, нехай перегляне таборові видання з Ріміні, високий національний дух яких мав я нагоду подивляти десь у 1946-47 роках . . .»

Висловлюючи це питання «за що», я ніколи не вірив, щоб хтонебудь і колинебудь міг мені дати відповідь. Воно було поставлене як вияв огірченої душі, змарнованих років, нездійснених надій і сподівань, на які роками не тільки я сам не міг собі відповісти. Тому важко було мені братися за перо, щоб описати дальші роки моєї «Одисеї», бо засвіже було ще огірчення, занадто глибоко в душі загніздився жаль — може і не оправданий — що змусив мене до мовчанки на цю тему через довгі роки.

З перспективи часу, коли-то наші чуби вкрилися сивиною, або, і то в більшій частині, голови стали, мов коліно, коли діти подоростали до тих літ, в яких ми були «задротянцями», коли багато, багато з нас, саме завдяки цим «змарнованим» рокам за дротами, тепер займають в суспільно-громадському й професійному житті нашої української спільноти на чужині передові місця, й коли нарешті дехто з нашої еліти «має сумніви щодо цього», — треба таки змінити думку, чи доцільно було б мати цей «жаль» змарнованих років надалі.

Саме із цим наміром написана ця книжка. Для тих, «що мають сумніви», та для нас, «селепків», щоб пригадати собі ті дні, місяці, роки неволі з її «піднесеними та гіркими» хвилинами.

Закінчую своє слово до читача словами п. Б. Литвиновича із статті п. наг. «Культурно-освітня й виховна праця в таборах полонених в Італії», поміщеної у журналі «Вісті» чч. 1-6, 1953.

«. . . Вся ця культурно-освітня й виховна діяльність дала нам, колишнім воякам, розуміння й значення ролі українця, колишнього вояка, в суспільно-громадському й культурно-освітньому житті, й змінила його наснагу йти шляхом послідовної праці для добра своєї Батьківщини й народу, й вистояти вірно й непохитно на своїй стійці, так, як колись він стояв на стійці зі зброєю в руках, та і тепер він стоїть на стійці оборони інтересів українського народу.

Можливо, що табір додав нам, колишнім воякам, те, чого не міг нам дати чужий однострій.»

Чи справді нам це дано — хай осудить сам читач, прочитавши ці сторінки.

Евстахій Загачевський

П. С. На цьому місці мушу звернутися із невимовною подякою та вибаченням до авторів, без відома яких я використав їхні матеріяли, що послужили мені до написання цієї книжки, а саме: до ВП. Панів: ген. М. Крата, Б. Литвиновича, хор. С. Федюка, ред. В. Вериги, ред. М. Волинського, мґр. В. Ґоцького, мґр. Ореста Городиського, Ю. Форися, Богдана Бори, Андрія Ворушила-Легота, та ВП. Пані Ірени Книш, як рівнож дякую всім тим, яких авторські ініціяли годі було мені розшифрувати.

Як рівнож окрема подяка Голові Станиці Братства кол. вояків 1 УД УНА в Чікаґо, США п. Богданові Кашубі за випозичиння мені збірника таборового часопису «Життя в таборі», що допоміг мені в цій праці.

Е. Загачевський

ТАБІР ВОЄННОПОЛОНЕНИХ Ч. 14 В ЧЕЗЕНАТІКО

Морозний вітер шмагав обличчя скрижанілим дощем. Я відчував його на всьому тілі крізь промоклий однострій, він вдирався і за ковнір та ще більш мені дошкулював. Ще одна ніч томливого нічного маршу . . . Який ранок і чим він мене зустріне? . .

Вже стільки недоспаних ночей, стільки маршу по цих розмоклих степах весняною розтопою! Хоч би на хвилину спочити десь в кутку, в якомусь затишному місці.

У віддалі гуркочуть мотори вантажників, танків, важких машин. Безладний нічний відступ — скільки вже днів? . . Днів? . . А, може, місяців, років? . . Волочу ногами в чорному, мазкому чорноземі, а побіч десятки, сотки таких самих, як і я. Хоч ніч темна, все ж таки пізнаю силюети моїх друзів — просто не віриться: адже це було так давно, може, рік, може, більше . . . Він же ж помер . . . помер на моїх руках . . . Так, але що ж він тут робить? . . Руді, чи ж це справді ти? . . А, може, це лише сон . . .? Ні, щось таки зі мною не гаразд, видно, що втома дійшла до вершкової точки й мені прямо маячиться, бо ось стільки знайомих облич, так давно вже не бачених . . .

— «Менш! форзіхтіґ . . .» — почувся попереду голос. Та було запізно. Хотів я, як це кажеться, «фасоново» перескочити неглибокий рівчак, однак, в тій же хвилині, посковзнувшися, впав на цілий ріст в мазюче болото на дні рівчака.

— До чорта! — закляв я, лежачи в болоті. Попри мої старання, не можу підвестися. Моя нога, ох! і болить, хай то . . .

В цю саму хвилину почув я, що хтось міцно трясе моє рам’я, а я, замазаний болотом, пробую витягти зболілу ногу і клену на чому світ стоїть. Трясення чимраз настирливіше

та сильніше, хтось підносить мою голову і, неначе з віддалі, чую настирливий голос:

— Стаху, вставай! Яка нога! Де болить! Но нарешті, збудись!

З трудом відчиняю очі і над собою бачу нахилену постать вістуна Евстахія Диби.

. . . Нема ні снігу, ні болота, ні ночі. Є погідний ранок, хоч холодний, довкола вже метушаться люди; деякі, так, як і я, непритомно оглядаються навколо себе.

Диба, лежачи побіч, спертий на лікоть, ще далі трясе моє рам'я. Помалу притомнію, витягую задубілу ногу з-під гори наплечників, що їх хтось вночі наскидував і . . . за кілька секунд докладно здаю собі справу з мого становища.

Італія — перехідний табір для воєннополонених. За одну мить перед очима пробігають події минулого дня. Перевірка в Удіне, та потім цілоденна, безперервна їзда тяговим автом, під охороною англійських вояків, десь у глибину середньої Італії. Пізніше, пізньої ночі, прибуття за дротяні огорожі, яскраво освітлені прожекторами. І знов, ще більш брутальний, як в Удіне, обшук охороною, так, що не один з нас навіки розпрощався з родинними пам'ятками, як годинниками, перснями, обручками. Просто силоміць здирали з рук, з пальців, вихоплювали з кишень. А потім, під гул вигуків, для багатьох незрозумілих, а то й побоїв, загнали нас на голісіньку площу. Можливо, що колись тут росла якась рослинність, але тепер це все стоптане, що лише де-не-де якимось чудом залишився скравок зелені. Якщо хтось мав якесь шатро або накривало, той накрився, або накрив цю пилюку, а переважна більшість покотом лягла на землю й так, як я, будилася після цієї, повної тривоги, ночі.

— Це лише перша ніч в неволі, чи радше в таборі, — сказав я до Диби, цілком розбуджений, оповівши йому при цьому мій дивний сон, — а що буде далі? . . Скільки таких ночей і, може, ще гірших днів жде нас, як не тут, то деінде.

На жаль, на це реторичне питання не міг мені відпо-

вісти ні Диба, ні ніхто із цих, моїх співдрузів недолі й неволі, що пробудилися з твердого сну.

В пилюці лежали в плащах і одностроях тисяча стрільців, підстаршин і старшин І-ої Української Дивізії УНА. Це був лише один з відділів переїзного табору ч. 14 біля Чезенатіко, як про це я міг пізніше довідатися.

Навколо, як лише оком сягнути, розпростиралася панорама різноманітних шатер, будок, складених з чого попало, та незчисленна кількість вояків, тепер вже переможеного Третього Райху.

Десь біля восьмої години ранку почувся звук сурми. Всі насторожилися. За хвилину почали бігати німецькі впорядники з криком:

— «Льос, льос, австретен!..» — і так будили аматорів довгого спання.

Це саме почалося і в нашій українській групі. Вояки стали формувати прямокутні бльоки, по сто у кожному. Таких бльоків начислено в нас одинадцять, враховуючи до цього досить поважне число наших старшин, що стояли окремо на правому крилі. Як пригадую собі, тодішнім нашим комендантом групи був підпор. Дроздовський.

Стоячи в одній сотні, я спостерігав обличчя і вигляд моїх співдрузів. У переважній більшості це були люди, що часто виглядом нагадували хлопчаків. Ще кілька днів тому там, у фронтових діях, перед обличчям смерти, це були стрункі вояки, сьогодні ж — це прибиті, брудні, зажурені й заніміли людські тіні.

Зрідка хтось озивався, тим більше, що на високій щоглі появилася біла таблиця, на якій чорною фарбою була намальована долоня, що означало німу тишу. Дехто гриз рештки сухарів, або десь роздобутого під час транспорту хліба, інші неспокійними руками перебирали у своїх «бротбойтлях» надаремно вишукуючи в ньому чогось їстимого, а всі разом з неспокоєм в очах вичікували дальших випадків.

Вони не дали на себе довго ждати.

На правому крилі, де стояли наші старшини, почулася різка команда, все виструнчилося. Повз виструнчені ряди

проходив англійський підстаршина, та вдаряючи злегка об рам'я переднього вояка в ряді, відчислював сотню. По відчисленні сотні підпор. Дроздовський, який ішов у асисті англійського старшини і німця — перекладача, подавав команду: «Сідати». Сотня за сотнею, по відчисленні, сідала на землю. Така перевірка відбувалася двічі на день і в усіх таборах, в яких я побував на протязі трирічної неволі. Правда, в погідні дні й літом, то можна ще було, як це кажеться: «витримати», але у зимі, або слотливі дні, то вистояти цих дві, а часом більше годин, то таки вельми прикро.

Після перевірки цілісінький день пройшов на комплектування таких «сотень». Кожний старався бути між своїми знайомими друзями. До цього прийшов ще розподіл харчів, перших, які ми отримали вже в таборі. Виділено нам сухий харч, а саме: сухарі, консерви, хліб, цукор, спорошковане молоко. В усій нашій українській групі не було жодної польової кухні. Доводилося гріти воду в їдунках, або принагідно знайдених пушках по консервах, щоб бодай напитися чаю, приділеного до нашої денної порції. Признаюся, що це був у мене перший від років, справжній чай, а не якийсь замінний, «ерзац». Чай, чи то вода була недостатньо переварена, через недостачу дров гріли її папером, роздобутим десь принагідно, переважно із опакувань харчів.

Я тримався «хлопців» з моєї сотні. Нашим сотенним був мій, ще із сотні, чотовий хор. Роман Бучок. Сотенним «фуріром» чи то пак харчовим став вістун Мимохід, за кухаря, який мав подбати за те, щоб на сотню хоч раз на день зварити бодай чай, вибрано мого приятеля Евстахія Дибу. Пишу — приятеля не тому, що він був кухарем, приязнь наша почалася в досить прикрих для нас обидвох обставинах. Тут мушу вернутися до своїх «Спогадів фронтовика», що в 1952 році вийшли друком у видавництві «Вісті», журналу Братства І УД УНА. Там у розділі п. н. «Екзекуції», стор. 207, згадую про трагічний випадок, який трапився в нашій сотні, а саме: розстріл стрільця Стасюка. Саме цього Стасюка вів на місце страти Диба. Зараз після розстрілу він мені оповідав, як він намовляв Стасюка до втечі, та як цей

лише зрезиґновано махнув рукою, кажучи при тому: «Так ся має стати» . . . Часто, коли під час розмови заторкували це недавнє минуле, Диба, на згадку про цей епізод, сердився, кляв, перекривляючи це «СЯ» на різний лад. Від цього часу старший за мене на кілька років Диба став справжнім моїм другом.

Перший розподіл приділеного харчу виглядав на якусь святкову церемонію. Навколо розпростертого на землі коца, на якому покладено принесений харч, ославлені таборові «кальорії», стояла виголодніла група молодого вояцтва, стежачи пожадливим зором за кожним найменшим рухом розділюючого. Може найбільш врізалося в пам'ять кожного з таборовиків ділення хліба, який, властиво, становив єдиний конкретний харч своєю величиною; все інше було в мініятюрному виді й кількості.

На гурт з десяти людей припадав один бухонець хліба, вагою в півкілограма, по вісім «кексів», пушечка «корнетбіфу», або вепрових ковбасок, кусочок сиру, сухий чай, трішки цукру і порошкованого молока. Часто «кекси» кидалось у чай, — (щоб намакали! . . з цього і пішла їхня назва «намакальні», що в майбутньому стали таборовою валютою, за яку курці купували куриво), — а тоді вони випускали із свого нутра хробачню. Голодна, та ще до того молода людина на такі дрібниці не зважала і просто викинувши з їдунки «непрошеного гостя», споживала «цінний дар».

Хтось може поставити мені питання, чому саме з такою детальністю, після майже двадцяти років, згадую цей, здавалося б, несуттєвий момент, як розподіл харчів у таборі полонених. Адже, скажуть мені, що в німецьких, большевицьких концтаборах люди з нестачі харчів вмирали з голоду, а про це так широко не пишуть. Згоджуюся, одначе, ми були полонені альянтами, це вже був період закінчення війни на території цілої Европи, та ще до того говорилося тоді, що нас мають «демократизувати», а це мав бути цей перший ступінь «демократизації»? . . Після обчислення «властями імущих», що кожний полонений має отримати стільки-то, а стільки «кальорій» і ні більше, а що цих кальорій

таки було замало для виголоднілого молодого організму, — це їх не обходило. Ще до цього, тому, що розподіл харчів ішов через руки недавніх наших «союзників» німців, а вони нас надальше мали за «унтерменшів»!, — то цей харч насправді був завеликий, щоб померти, а таки дуже малий, щоб жити. Та й це не змінило факту, що в майбутньому кілька десятків наших друзів залишилося назавжди під небом соняшної Італії. Про це свідчить цвинтар в Червії, а кілька сотень наших друзів, молодих юнаків, по кількох роках після звільнення також відійшли у вічність.

Згадую це ще тому, щоб пригадати тим усім, хто перейшов цей італійський млин, ті часи, часи щирої дружби і взаємної допомоги, яка дійсно в кожного з нас окремо була на першому місці, а це знову дало змогу численним з нас пережити ці невідрадні будні таборового веґетування.

По одержанні своєї пайки кожний на свій лад розпоряджався нею. Одні розділювали це на три рівні частини і споживали це в означений собою час. Я особисто мав іншу методу. Зараз по отриманні «палашував» усю пайку, осягаючи цим дві користі: був принаймні дві-три години наїджений, і лягав спокійно спати, а друге, що мене не спокушувало ні до чого цілий наступний день, аж до нового розподілу. До цього способу я привик так, що за час дворічного перебування в Італії ніколи не їв сніданку.

На тему прохарчування в перехідних таборах Чезенатіко, Белярія, а пізніше, в основному, у Ріміні, якийсь невідомий мені «поет» склав пісеньку, що увійшла до «рімінського фолкльору», і співалася на львівську мелодію щось на зразок «гоца, гоца»; ось одна із стрічок, що її затямив:

— . . . «Хліб на десять — вісім кексів,
Нам Його Милість дає,
Хоч нема додатку, веселися братку,
Арґентина візи нам вже шле . . .»

Під словами «Його Милість» треба розуміти тодішнього володаря Британської Імперії Юрія (шостого).

Після отримання харчів та негайного їхнього сконсуму-

вання лишив своє майно, як прославлений «бротбойтль», їдунка, плащ і коц під опіку Диби і пішов пройтися «між люди».

Недалеко нашого кочовиська зустрів знайомих німців із нашої Дивізії, які разом зі мною відбували підстаршинський вишкіл восени 1944 року в Ляуенбурзі, на Помор'ї. Були це «унтершарфірери» Зайдлєр, Бехтер і Фрікерт; вони зустрі-

Ділять хліб
Рисунок Е. Загачевського

ли мене з веселими мінами, а Бехтер прямо із заздрістю сказав:

— Чоловіче, але ти й твої камрати маєте щастя, незадовго виїдете «нах Гаймат», а ось нас усіх «дойче ес-ес фрайвіліґен» мають вислати до Африки. І, бачачи мою здивовану міну, додав, мов би на виправдання: — Но, бо про це тут між нами цілком одверто говорять, аджеж ви громадяни держави, яка заприязнена із західніми альянтами.

Ця приголомшуюча вістка, хоча нічим не підтверджена, сильно мене стривожила. Вже відхотілося мені дальшої прогулянки, вертаюся назад до леговища. Хоч і як стурбувала

мене ця вістка, вдавав спокійного та, відходячи від своїх знайомих німців побажав їм всього найкращого. Йдучи помалу назад, роздумував над тим, чи поділитися цією вісткою із друзями, чи ні? Якось не хотілося вірити в те, щоб аж так були засліплені мужі держав, ідеологія яких цілком суперечила комунізмові. Але... це ж бо союзники!.. Ми переможені... Вони переможці!.. Мною опанувало почуття безсильности, яке переродилося в апатію на довгих три роки неволі. Сам я не знаю, що вчинив би, коли б справді дійшло до цієї насильної репатріяції. Втікати?.. Куди... До кого?.. Як?.. Адже не мав я жодної цивільної одежі, жодних документів, та ще до того цей клятий значок на лівій руці.

З посоловілою міною вернувся я до свого лігва й мовчки ліг на землю. Побіч, на розпростеленому коці, Диба та ще кількох стрільців грали в карти. Як завжди — в «дурака». Не перестаючи грати, ні не повертаючи голови в мій бік, Диба запитав:

— Ну як, вже довідався?..

Я відрухово звівся, опершися на лікті, глянув у його бік. «Значить і він про це знає, може вже всі знають, а лише вдають байдужих і мовчать, не хотячи тривожити один одного...» — пробігають думки.

Не під силу було мені тоді починати розмову на цю тему, прямо якась пустка розкрилась в душі. Ось так, як мильна банька, приснули всі сподівання, які зродилися в моїй душі в цих переломових, вересневих днях 1939 року. Як в калейдоскопі, проходять перед очима минулі шість років, повних мрій, сподівань, розчарувань, невдач, терпінь, а що лишилось... порожнеча? Як, чим і коли це скінчиться?.. Чим виповнити цю порожнечу, що опанувала цілим моїм єством?.. Здається, що такі і тим подібні питання ставив собі не лише я, ставив собі кожний з нас, що по цій воєнній хуртовині опинився за дротами таборів полонених, а те — на перший погляд ніби безжурне — грання в карти чи «висиджування» довгими годинами над шахівницею — це лише

якесь наївне прикриття тієї тривоги, що огорнула кожного з нас за це непевне завтра.

Один за одним пливли сірі, одноманітні дні в неволі. Кінчався червень, почалися гарячі липневі дні.

Маленькі неважні події зростали до великих, дрібні спори до гарячих сварок. Хлопці, що мали витатуйовані групи крови, піддавалися «операціям». Вирізували це місце ножиками до голення, прикладали якесь зілля. При цьому побільшували почуті таборові плітки, так звані «паролі». Може було в цьому трішки й правди, бо ось вже і вивезли наших дивізійних німців.

Я сам піддався такій «операції», рука від цього набрякла, почервоніла, Бог один знає, чим це все скінчиться. В нашій групі нема жодного санітета, а йти до німців, таки кажучи по-правді, боюся. Що більше, харч стає чимраз менший, кожний з нас відчуває брак цих нещасних «кальорій». Вже цілими тижнями немає де викупатися, брак води, крани, які доставляють воду, прямо обложені цілісінький день людьми. У кожного з нас повно нужі, при цьому цілісінький день дошкуляє спека. Нема навіть де сховатися від жари. Хлопці понапинали коци, плащі, щоб хоч трішки лягчи в тіні. Вже два рази вночі захопила нас буря і люди проспали ніч у болоті й на дощі. Хоч дошкуляє й жара, все ж таки людина благословить ці погідні дні, бо хоч скоріше висушиться. Що далі буде — ніхто не знає, дослівно ніхто не хоче на цю тему балакати.

ТАБІР УКРАЇНСЬКИХ ВОЄННОПОЛОНЕНИХ Ч. 5 «Ц» В БЕЛЯРІЇ

Від кількох днів уже ходять настирливі чутки, що нас мають перевезти до збірного табору нашої Дивізії. І справді, одного ранку, дати вже не пригадую собі, нас навантажено на автомашини та по короткій їзді ми опинилися перед в'їздовою брамою до табору 5 «Ц» Белярія. Табір розташований на вузьких пасмах пшеничних ланів, та серед густих виноградних кущів. Посередині табору — мурований будинок, в якому примістився командний склад табору.

Тим разом на брамі обійшлося без перевірок та поштурхувань, можливо тому, що це вже не було уночі, ну, й перші дні переможного похмілля пройшли, а вид цієї сірої нужденної маси таки будив навіть в закам'янілих серцях хоч трішки співчуття. Кожному з нас при вході до табору «нашприцували» за пазуху й однострій якогось білого порошку, що сильно смердів цибулею. В штабі, чи то радше в команді табору розпреділено нас по частинам, себто по полкам, як тут було названо. Як пригадую собі, то в таборі було чотири номеровані полки, а іменно: 1-ший полк, 2-гий, 3-тий, 4-тий, 5-тий (так званий Запасний), Гарматний полк, санітарна сотня. Пізніше створено так званий Курінь Молоді але до цього вернусь в наступнім розділі.

Вся наша сотня із 14-го табору була приділена до гарматного полку. Сотенним залишився хор. Роман Бучок. Командиром полку на цей час був сотник Юліян Темник, його адьютантом — хор. Теодор Барабаш.

В полку зустрів я багато своїх знайомих, як із фронтових частин, так і з дому. Знайшлися давні знайомі із підстаршинського вишколу в Ляуенбурзі, як старший стрілець Володимир Папірчук, стрілець Мостецький, десятник Богдан Малишкевич та «стара ґвардія» з протипанцерного ди-

візіону, десятник Мирон Щудлюк, старший стрілець В. Ґаба, десятник Тиханський та інші, прізвища яких вже призабув. Пізнав нових друзів, що від першого слова насправді стали щирими, безкорисливими друзями на майбутнє, як ось підстаршина «юнкер» Роман Самотулка, що «приліз» до своєї «гауфи» в гарматний полк із санітарної сотні, десятник Осип Вомпель, вроджений спортовець, та інші.

Розглянувшись по довкіллі, я ствердив, що воно ні в якому разі не відмінне від того, що перебув в попередному таборі. Ті самі непридатні житлові умовини, той самий недостатній харч, той самий тривожний, німий запит в очах кожного із таборовиків: «Що далі? . .» Одначе, мені самому

Будинок в якому приміщувався Штаб Команди Табору в Белярії — 1945 р.

Із збірки май. С. Ясъкевича

якось легше стало на душі, адже тут усі свої люди й те, що станеться із ними, те буде й мені, а ми будь-що-будь являємо собою силу, кажуть, що понад десять тисяч, та... «якось воно буде ...» Ця примовка не один раз у моєму житті, в час душевного заломання, привертала мені рівновагу духа. А тим більше, коли в розмові про теперішню нашу ситуацію Диба одверто сказав мені:

— Стаху, чоловік не свиня і до всього зможе привикнути.

Можливо, що він має рацію, зрештою, побачимо.

Побувши кілька днів тут, на новому місці, я почав помалу «приходити до себе». Можливо, що на це вплинули дещо відмінні обставини, а саме, що тут, хоч також мусів чекати в черзі, однак все таки чоловік міг викупатися під душем. Вибирав я найчастіше вечірню пору, або ранком, перед «сурмою» (обмаль аматорів до купелі). Декілька разів

Командний склад табору в Белярії у 1945 році; сидять: підполк. Порфірій Силенко, полк. Віктор Малець, ген. Михайло Крат, підполк. Борис Барвінський, о. Емануїл Кордуба; другий ряд: підполк. Євген Нікітін, підполк. Роман Долинський, май. Андрій Сакович, хор. Ярослав Яримович, пор. Єлисей Навроцький; третій ряд: три невідомі, сотн. Юліян Темник, пор. З. Винницький, май. Савелій Яськевич, пор. Ляхоцький; бракус: сотн. Богдан Підгайний і о. ієромонах Йов Скакальський

Із збірки ген. М. Крата

англійська охорона водила нас цілими полками до купелі в Адріятику. Цілісінький день таборовики ходили в коротеньких штанцях, та в такому строю виходили до купелі. Спершу, говорено, аматорів морської купелі було доволі багато, так, що водили нас два рази денно, одначе, коли по такій купелі шлунок настирливо домагався поповнення, а його не було звідкіля взяти, аматорів купання ставало що-

раз менше. Ходив і я декілька разів «до моря» купатися. В час одної такої «прогулянки» зустріли ми вояків польського II-го Корпусу ген. Андерса. Саме в той час ми, маршуючи, співали нашу дивізійну пісню. З гурту польських вояків почулися рідні слова: «Та ж це наші хлопці». Якесь приємне скуботання почув я біля свого серця: значить ми не самі, ще так воно зле не є. В недалекому майбутньому, це «скуботання» таки виправдалося.

Як вже я зазначив, то на терені нашого табору в Белярії був єдиний мурований будинок, в якому приміщувався маґазин, і де мала своє приміщення українська команда табору. Як пригадую собі, то під той час комендантом нашого табору був ген. Михайло Крат.

Також із харчуванням, під оглядом розпреділення, стало краще, також три рази денно була вже гаряча вода. Рано чай, в обід рідесенька «зупа», ну, й на вечір чайочок. Пишу «чайочок», бо після отримання приділу сухих харчів все в ньому плавали «намакальні».

Та й настрій стрілецтва ставав інакший. Помалу отупіння і загальна апатія почала слабнути. Більш енерґійніші з-поміж цієї десятитисячної маси вояцтва — самозрозуміло — ті, хто мав до цього спеціяльні здібнощі, почали організувати, попри важкі умови і непевности завтрішнього дня, культурне життя в таборі.

Трудно мені, крізь призму часу, пригадати собі, хто був саме із цих перших, як старшин, так підстаршин і стрільців І-шої Української Дивізії, девізою яких було за всяку ціну перетривати, не податися, не попасти в отупіння і в міру можливостей виповнити якимось змістом довгі, сірі своєю безнадійністю, дні таборового животіння.

Постараюся тут навести прізвища, які врізалися мені в пам'ять і які, на мою думку, вписалися золотими стрічками в історію табору полонених українських вояків в Італії. Ось вони: ген. Михайло Крат, бл. п. підполк. Роман Долинський, підполк. Борис Барвінський, полк. Віктор Малець, підполк. Порфірій Силенко, майор Савелій Яськевич, майор Степан Тищенко — команда табору.

Д-р права Богдан Левицький, мґр. Лев Стеткевич — правна оборона табору.

Хор. Семен Федюк, булавний мґр. Орест Городиський, Василь Верига, хор. Микола Оглюк, Микола Волинець-Смерека — преса.

Хор. Любомир Рихтицький, мґр. Володимир Ґоцький, старший десятник В. Каплун, хор. Святослав Яцушко, підхорунжий Василь Давидяк, Віталій Бендер, Андрій Ворушило-Легіт, Олекса Девлад, Орест Слупчинський (Ґо-Ґо), Юрій Форись — проза, поезія, мистецтво.

Хор. Роман Припхан, хор. Рубич, хор. Роман Гавриляк, старший десятник Осип Вомпель — спорт.

Хор. Я. Гумінілович, хор. Я. Бабуняк, хор. М. Вербицький, Столярчук, Головацький, проф. Я. Пасіка, Михайло Гринюк, Микола Французженко, Ілярій Кушніренко, Самійленко, Панасів — театр, хор, музика.

Проф. А. Сендецький, проф. О. Монцібович, його брат інж. Монцібович, майор З. Винницький, проф. Ревуцький, інж. С. Кордуба, проф. Мирослав Борисюк, сотн. Б. Підгайний, інж. Роман Руденський — наука, культурно-освітня праця.

Капеляни І-ої Української Дивізії, котрі попали з нами в полон: бл. п. о. хор. Емануїл Кордуба, бл. п. о. Олександер Маркевич, о. хор. О. Бабій, о. хор. М. Ратушинський (Українська Греко-Католицька Церква) та єромонах о. Йов Скакальський (Українська Православна Церква).

До цього доходила ще ціла плеяда людей доброї волі та посвяти, які на протязі дворічного полону в Італії цілковито віддали своє знання охочим його набути та в цілому дали змогу перетривати цей непевний і важкий час.

Одначе, не буду випереджувати фактів. Вже першого вечора, після мого прибуття до цього табору, був я мило заскочений прекрасною мелодією наших пісень, що лунали в таборі. Як крізь сон, пригадалася мені юність, коли-то на Великодні свята, після виводів різнорідних гагілок під катедрою св. Юра — гурт студентів збирався біля місійного хреста і творив імпровізований хор. Тоді-то линули десь

угору чудові мелодії побутових, стрілецьких пісень на зло тим, які твердили «же Львуф польскі». І тоді відчував я гордість, що приналежу до нації, що хоч і в ворожому ярмі, але нескорена, як та пісня, що злітала понад гордим Львовом. Це саме відчуття гордости за приналежність до своєї нації відчував я і тепер. Але, які ж відмінні обставини! Там, будучи ще юнаком, відчував я святковість Великого Дня, чувся безпечний на рідному ґрунті, а тут... чужина, неволя. В гарячий липневий вечір мимоволі очі надибували яскраво-сліпучі промені прожекторів, що сріблили огорожу із колючого дроту, і цей вид розвіював романтичний спогад юности, викликаючи непрошену сльозу, ставив людину перед жорстокою дійсністю. Одно лише небо, сповите чорним оксамитом ночі, мерехтіло мільярдами зірок, так, як воно було колись за юних днів.

Любив я, от так, лежати на розпаленій гарячим сонцем землі, вдивлятися в цей чорний оксамит і слухати, слухати в безконечність цих чарівних мелодій — вони бо давали мені відпруження, заспокоювали пошарпані воєнним лихоліттям нерви й, як колискова пісня матері, вкладали мене до сну. Признаюся, що часто, коли у вечір, з якихось причин цей ансамбль не виконував свого репертуару, я довго не міг заснути, перекидаючись на твердій землі.

Майже кожного ранку відправлялася тиха Служба Божа, те саме у вечір. В неділю усі спішили на Велику Службу Божу. Правда, в нас не було приміщення, хоча б на капличку, то відправа відбувалася просто неба. Під цельтовим шатром примістили вівтар, прикрашений образом Божої Матері.

Православна громада в нашому таборі також мала свій церковний хор. Так, як у нас, так і в них, відправи відбувалися просто неба. Жодного «тертя» чи якихось непорозумінь на тлі віровизнання від самого початку мого перебування в таборі українських полонених я не зауважував, і думаю, що це всі таборовики можуть ствердити. В майбутньому, вже у «постійному» таборі в Ріміні, всі отці капеляни правили Службу Божу разом, в час Національних

Свят чи вийняткових святкових відправ. От хоч би взяти величне посвячення українського прапора, переданого вояками-українцями з II-го польського Корпусу воякам- українцям I-шої Української Дивізії УНА.

Щоб дати читачеві ясніший образ початків культ.-освітньої праці в таборі, подаю тут уривок із просторої статті п. Б. Литвиновича під наг. «Культурно-освітня й виховна праця в таборах полонених в Італії», що була поміщена в журналі Братства I УД УНА «Вісті» за 1953 р. ч. 1-2 (27-28). Ось, що він пише:

Польова капличка табору полонених в Белярії — 1945 рік

Архів «Вісті»

«. . . На початку було годі говорити про якусь дійсно культурно-освітню працю в таборі. Маса вояцтва, частинно здеморалізована довголітньою війною, до того ж вичерпана фізично й морально зусиллями останніх місяців війни, під пекучим сонцем італійського літа і при недостатньому відживлюванні, попала в апатію.

Тоді, в перших місяцях полону, поведено освітню працю з екстенсивною метою. Табір у тому часі був поділений на полки, а ті на курені, сотні й чоти, а крім того, як самостійні частини, входили в склад команди табору санітарна сотня і таборова варта. В кожному полку і самостійній частині призначено референтів культурно-освітньої праці, які, звичайно, добирали собі по куренях чи сотнях відповідних по-

ичників. На кожнотижневих сходинах культурно-освітній референт табору давав полковим референтам вказівки, які реферати і на яку тему треба в найближчому тижні виголошувати в полках, які відомості передавати, які неправдиві поголоски, т. зв. «паролі», заперечувати чи вияснювати, та з якими неґативними явищами в таборі треба боротися дорогою гутірок, напімнень чи вказівок.

Услід за тим переведено по цілому таборі цикль викладів з історії та географії України, кілька рефератів і доповідей на теми релігійні, моральні й виховні. Культурно-освітній відділ табору видавав у тому часі щоденно листок найновіших «Вістей», які зачитувано, при нагоді перевірок, перед полками.

. . . Ще в Местре зачали були появлятися гумористичні, друковані на машинці, газетки, однак вони не були відомі ширшому колові таборовиків. В Белярії, крім згаданих вище «Вістей», зачали появлятися теж і полкові стінні газетки, а саме — гумористичний журнал «Оса» (2-ий полк), «На варті» (3-ий полк) і «В наметах» (технічний полк).

. . . В тих початкових місяцях життя йшло надто одноманітно. Більшою атракцією в таборі був приїзд польового кіна, або музичного воза з репертуаром різнорідної музики з платівок («шафа грає»), передаваної через гучномовець. Усе життя в таборі було під знаком палкого італійського сонця і довгогодинних томлячих перевірок, що відбувалися двічі на день. І треба було, щоб зайшла якась надзвичайна, потрясальна подія, що вирвала б людей із тієї оспалости і пригадала, що дорогий час втікає, і треба зайнятися не тільки вичислюванням харчових унцій та грамів.

Тією подією, яка глибоко сколихнула свідомістю таборовиків, був приїзд і робота большевицької репатріяційної комісії. Наслідком її роботи було вилучення групи старшин — переважно старших — до окремого табору. Однак, рівночасно її урядування мало й ті добрі сторони, що зрівноважило всіх таборовиків, об'єднало і наче збудило з летаргії. До того ж, літня спека поволі зачала маліти, і рівночасно з тим культурно-освітня праця в таборі почала посилюва-

тись і переходити із стадії тимчасовости (коли здавалось, що нас швидко кудись повезуть, і шкода щонебудь закроєне на дальшу мету починати) в нову стадію більш інтенсивної праці . . .» (Б. Литвинович)

Однак, здається мені, що предтечею «. . . цієї події, що сколихнула свідомістю таборовиків . . .» була, може, і непомітна так дуже подія, а саме: кілька днів по прибутті транспорту, з яким я прибув до табору 5 «Ц», відбулась ще одна реєстрація таборовиків. Роздано вузенькі формуляри, на якому таборовик мусів виписати своє ім'я і прізвище, місце народження і дату, та національну приналежність до 1939 року, в розумінні, який державний режим тоді був. По виповненні цього формуляра кожний таборовик мусів його особисто віднести до шатра, в якому урядувала перевірочна комісія, складена із англійських старшин, у військових уніформах, одначе без будь-яких відзнак. Казано, що це розвідувальний відділ англійської армії.

Реєстрація, чи то пак перевірка, відбувалася за чергою за полками, наперед визначеними командою табору.

На формулярі, під рубрикою «місце народження», я вписав — Західня Україна, — а під рубрикою «державна приналежність» — українська. Не можу твердити точно, чи всі таборовики таким самим способом заповняли ці формуляри, але здається, що так. Саме, коли наш полк проходив перевірку, я стояв у черзі перед столом, при якому урядувала комісія. Тут трапився випадок, що насторожив усіх присутніх, а по таборі ще більше почали ходити чутки, що в околиці нашого табору приїхала большевицька комісія.

Стрілець, котрий стояв передо мною (прізвище якого мені невідоме), подав виповнений формуляр одному із членів комісії. Той глянув на формуляр, потім звів зір на цього стрільця і на диво усім, «в ойчистим єнзику» з вимовою галицького «сина Ізраїля» викрикнув:

— Ну, ти ту нє клам, ми вас вшисткіх . . . ваша маць знайдзєми . . ., а тераз марш! . .

Члени комісії щось між собою «шварґотіли», говорили наші хлопці, що жидівською мовою, та не довівши до кінця

перевірки, забралися із шатра, залишивши нас зніяковілими.

Рівнож приходила до нашого табору комісія з польського II-го Корпусу, вербуючи до свого війська. Ходили навіть чутки, що як колишні ґромадяни польської держави, так чи так будемо видані їм, а тоді вже інакше будуть з нами обходитися. Правда, представників цієї польської комісії мені не доводилося бачити, однак, був факт, коли наслідком дії цієї комісії зголосилося щось із п'ять стрільців та один старшина. Всі вони, два чи три дні, сиділи за невеличкою огорожею біля входової брами. Жаль мені, що не пригадую собі прізвища цього старшини. Пишу про це, бо і сам ходив дивитися на цю чудасію. Сипались на їхню адресу не дуже-то приємні епітети від нашої братви. Якось нещиро звучало їхнє виправдання, мовляв, так чи так нас всіх видадуть англійці большевикам, то краще тепер добровільно вибрати менше лихо. Недалека майбутність показала, що вони у своїх сподіваннях грубо помилилися, дехто навіть заплатив за це своїм життям.

Кінчався липень. Помалу волоклися дні за днями в непевності й напруженні вичікування, щоб якось перетривати цей час; одні пролежували його в тіні виноградника, мовляв, «треба виспатися на запас, бо Бог один знає, що воно буде далі», інші запопадливо грали в карти, або шахи, забувши за ввесь світ, ще інші, з великою завзятістю та заїлістю, гідною ліпшої справи, ґімнастикували в кожній порі дня, а то й ночі. Але вже масового характеру набула гра у відбиванку; грали від світанку до ночі, лише двічі на день табір набував вигляду виструнчених рядів, а саме: в час довгих, томлячих перевірок.

Чи не на цей період припадає зорганізування плавацьких змагань на Адріятицькому морі хор. Романом Гавриляком? Саме він тоді був спортовим референтом, так принаймні я догадувався, адже не було жодних змагань в сітківку, коли б його не було. Як не грав сам, то суддював. Акомпаньювали йому хор. Р. Припхан, що пізніше став спортовим референтом в таборі Ріміні, та хор. Рубич, характеристичний своєю чорною бородою, що її запустив ще під Ґляйхенбер-

ґом на замку, котрого боронив разом з сотн. Володимиром Козаком перед большевиками.

Біля нашого гарматного полку влаштовано примітивне грище до копаного м'яча, та і тут цілий пополудень, аж до пізнього вечора, ганялися за м'ячем аматори «футболу». В майбутньому з цих грачів постала досить сильна команда копаного м'яча табору ч. І (українського) в Ріміні.

Пригадую собі декотрих з них, цих із гарматного полку, а саме: Осипа Вompля, братів Климовських, Душенка (десь від 1952 року, аж досі лежить в лічниці для розумово хворих в Англії — Ноттінґгам), Бойка, хор. Бойка, Стеціва, Лесюка (популярний «Мєцьо»), та з інших полків, як: хор. Гуміловича, хор. Збудовського, д-ра Мирошниченка, бл. пам. хор. Олександра Гірку.

Та, здається мені, що це все було штучною імпровізацією, фальшивою облудою, якою хотілося закрити той внутрішний неспокій, що докучав кожному з нас, і те все, що чинилося тепер, це тимчасовість. А до цього ще мучила примара голоду. Запаси, якщо дехто їх мав, вже давно вичерпалися, харч справді був недостатній, а це ж люди в переважній більшості цілком молоді, в роках, в яких організм саме якнайбільше вимагає багатого і відповідного харчу. Хлопці радили собі, як могли. Саме доспіла вже пшениця на загонах, де примістився табор. Мигом проведено «жнива» і хлопці варили її в казанках. Це саме сталося із недоспілим виноградником. Потім були захворування, а навіть один, як пригадую, випадок смерти.

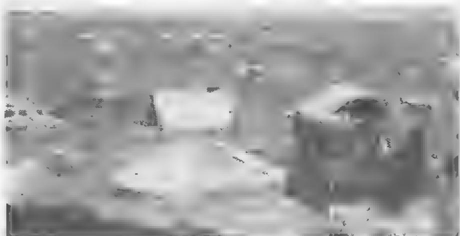
Цей стан давав причину до неперевірених пліток, вигадок та крадіжок. А між такою масою людей завжди знайдуться людці з підлим характером, що в усьому своєму житті з нічого невдоволені, а тут був сприятливий ґрунт для виявлення свого характеру, то й давай конструювати вигадані скарги і нарікання, в першу чергу на команду табору. На жаль, ці «людишки» забули про те, що дивізія по капітуляції в першу чергу мусіла відв'язатися від ворога, тому увесь дивізійний табір лишився на дорозі відступу. До табору, за дроти, як команда, так і все вояцтво, прийшли

тим, що могли принести із собою. Друга справа, що ввесь приділ, як харчів, так й часткового обмундирування, переходив через німецькі руки. А як доставлялося харчі до таборів полонених, про це можуть написати чи сказати слово ті наші дивізійники, які в майбутньому, в т. зв. «рімінському таборі» були при транспортовій сотні в т. зв. «Е» Цуґ-ові.

Так само на цей час припадає створення таборовою командою т. зв. «Куреня Молоді». Заслуга в цьому тих людей, котрі не лише думали категоріями «кальорій», але в цей грізний для кожного з нас час зуміли пов'язати своє особисте «я» з суспільним добром. Саме вони, задивлені у майбутність української молоді, яка в обставинах війни передчасно змужніла, взяли на себе цей тягар, добровільно, щоб охоронити її від деморалізуючого впливу старшого вояцтва, що часто не грішило добрим прикладом. Здається мені, з перспективи двадцятикількох років, що ті, котрі вирішували в той час про те, можуть бути сьогодні горді за свій почин. Кілька сотень молодих людей стали повновартісними членами української спільноти тут, на чужині.

Можливо, що це створення «Куреня Молоді» було причиною для деяких типів, які горлали та підбурювали інших. Для втихомирення цих типів, та порушників наказів, по полках створилися т. зв. «козацькі суди». «Ліпили» хлопці такому порушникові «двадцять п'ять», аж лящало.

Однак, правду кажучи, на таку кількість вояцтва, то цих порушників було дуже обмаль. За час свого перебування в гарматному полку в Белярії не мав я змоги бути свідком такого «суду».

Шатра в таборі Белярія

Із збірки Б. Кашуби

ПРИЇЗД РЕПАТРІЯЦІЙНОЇ БОЛЬШЕВИЦЬКОЇ КОМІСІЇ І МОЄ ПЕРЕНЕСЕННЯ ДО ТАК ЗВАНОГО ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНОГО ТАБОРУ Ч. 12 БІЛЯ ЧЕЗЕНИ

Після тієї перевірочної комісії, що так несподівано нас залишила, я вже не міг віднайти спокою. Ніщо мене не цікавило, цілісінькими днями пролежував у тіні виноградника. Не помагали переконування Диби, котрий часто мовив: «Що буде усім, те і нам . . .» Якесь дивне почуття опанувало мене і я не міг його перебороти. На причину цього неспокою не довелося мені довго чекати.

З початком другого тижня серпня, під вечір, поза табором почулася стрілянина, і вгору вилітали сотні різнокольорових ракет. Співи, крики та голосна музика не вгавала цілісіньку ніч. Якби не свідомість того, що фронтові дії тут, в Італії, вже давно закінчені, можна б подумати, що діється це на фронтовій лінії. Довго не міг я заснути і разом зі своїми співдрузями говорили на тему цієї небуденної радости в альянтів. Аж ранком другого дня, на збірці до перевірки, прочитано нам новину: — Війна остаточно закінчена! Японці остаточно скапітулювали. Казалося тоді про якусь атомову бомбу, що її скинули американці на одно японське місто, і це вирішило про їхню капітуляцію. Що міг я ще тоді знати про цю страшну новітню зброю? Здається, що ніхто в таборі на той час ще не усвідомляв собі тієї грози, що вже тоді зависла грізним нещастям над усім світом, але кожний знав і був свідомий того, що закінчення воєнних дій ставило під великий знак запитання нашу майбутність.

Може й це мало деякий вплив на психіку таборовиків. Кругом ті самі обличчя, переважно похмурі. Кругом ті самі балачки: консерва сьогодні на вісьмох, хліб на п'ятьох, чи то правда, що нас большевики заберуть.

Десь у половині серпня табір потрясла вістка, що при-

їде большевицька комісія, яка має нас перебрати під свій заряд, а по перевірці будемо транспортовані на батьківщину.

Табір заворушився. Почалися гарячкові диспути, що робити, як поставитися нам до цілої тої акції?

Зразу на другий день почали викликати «за браму» на допити. На перший «вогонь» пішли ті полки, що були розташовані близько входової брами. На переслухання брали сотнями. Пішли чутки, що вже дехто зголосився «на родіну», що навіть із запасного полку зголосилося біля 30-ти вояків, родом з одного села. Така перевірка тривала кілька днів. За цей час переслухано всіх наших старшин із команди табору. Однак видно, що большевики були розчаровані наслідками своєї перевірки, тому зажадали від англійської влади, щоб їх впустити до табору.

По кількох днях — нова «чудасія». До табору в'їхав вантажник під сильною охороною англійських вояків, а на ньому наших декілька «селепків», що ще першого дня зголосилися «на родіну». Всі у новеньких англійських одностроях, з цигарками в зубах, але їхній погляд якийсь розсіяний, щоб не сказати, перестрашений. Та нічого дивного, довкола юрба розлючених таборовиків, що напирають грудьми на англійських вартових. Ті якось пасивно дивляться, не знаючи в чому справа. Схаменулися врешті тоді, як на грузовику лишилося два-три поворотці на батьківщину. Завернули вантажник і під свисти й вигуки таборовиків виїхали з табору.

Здається, що саме на другий день, після цього видовища, зараз по обіді заряджено в таборі збірку всіх таборовиків, так, як до щоденних перевірок. Кожний полк в означений сурмою час став на місце своєї збірки.

Я стояв у своїй сотні в передньому ряді. Біля мене стояв стрілець Кузнєцов, що в минулому був у моєму рої при 14-тій сотні 31-го полку. Точних даних про нього я не знаю. За час фронтової служби був одним із кращих вояків мого роя, а пізніше, коли після поранення командира нашої чоти, хор. Романа Бучка, я перебрав команду чоти. Завжди якось мав до нього більше довір'я, через його бойову готовість,

одне слово, він був уродженим вояком. Як на вік, був доволі молодий, приблизно 17-18 років. Те, що він в рою був мовчазливий та рідко коли з кимось розмовляв, або ближче приятелював, я брав на рахунок недостатнього знання української мови, якою він дуже слабо володів. Був замкнений в собі. Що діялося в його душі, мені особисто було байдуже, можливо, що це не похвальне, однак, я вже звик до цього за довший час служби в німецькій армії. Виконував накази, знав свій обов'язок, і це важливе, а ще до того не був боягузом . . . Фронтові дії під Ґляйхенберґом, Ґнасом Страденом, коли-то він прибув до нашої сотні, а опісля капітуляція з її «пляновим відступом» у бік англійців, — не дали мені змоги придивитися до нього ближче.

Чому саме так широко спинився на цій особі та взагалі на випадку цієї большевицької перевірки? Тому, що саме цей випадок в недалекій майбутності спричинив те, що я протягом восьмох місяців був відділений від решти таборовиків. Та вернімося до цієї події.

Очікуючи цю комісію, ми чули, як в усьому таборі лунали вигуки та розлягалося безперервне голосне «фуй». Те саме почалося, коли комісія в супроводі ген. М. Крата, як коменданта табору, та всієї плеяди англійських старшин появилася на правому крилі нашого полку. Про стан полку звітував наш командир сотн. Ю. Темник.

І якось воно так сталося, що ця плеяда «новітніх сирен» стала саме напроти нашої сотні, може тому, що наша сотня була за числом «шоста» . . . На мить усе затихло . . . Стоячи в першому ряді, я міг спостерігати людоловів. Як пригадую собі, було двоє московських старшин нижчого ступеня, та генерал Ґоліков, як про це мав змогу пізніше довідатися; асистували йому дві «девушки» в дуже куценьких, обтислих військових спідничках. Побіч стояв наш комендант ген. Крат та ще дехто із старшин українців, між якими було декілька англійських старшин. По боках уставилися з готовими до пострілу «томміґанами» англійські вояки.

Рухи, поведінка, мова большевицьких людоловів виражали їхню самовпевненість, мовляв: «ми і так вас дістанемо

в свої руки». Якось досить смішно виглядали на тлі цих московських «надлюдей» англійські, чи то радше шотляндські, вояки в своїх коротеньких, тропікальних штанцях. Знову англійські старшини, з властивою для них англійською спокійністю, байдуже дивились на це небуденне явище. Чи розуміли вони почуття ось цієї виголоднілої вояцької маси, зодягненої в чужий однострій? . . Може . . . — однак назовні в усій їхній поведінці не можна було бачити цілковитого вирозуміння для нас.

Почав говорити, досить поправною українською мовою, один із молодших совєтських старшин. Казав, що «їм відомо, що нас примусово мобілізовано, що час уже повернутися до рідних сторін, що нам буде прощено, адже це не наша вина, — а наприкінці додав: — «Охочі хай виступлять один крок уперед . . .»

В цей саме момент, неначе тільки й ждав цього слова, виступив наперед Кузнєцов . . . Не можу тепер викресати з пам'яті того, що сталося. Як крізь сон, пригадую собі, що щось кричав, когось ударив, хтось міцно схопив мене за руки . . . Я пручався в безмежній люті . . . лише різкі слова сотника Темника привели мене до часткової свідомости. Не знаю, що саме тоді так вплинуло на мене. Чи ця їхня большевицька зарозумілість, чи, може, вид цього ворожого однострою, що його на протязі чотирирічної боротьби я зустрічав лише кулею? . . А може . . . може свідомість того безсилля, що в даному моменті нічогісінького не можу вдіяти, довели мене до тієї божевільної люті . . .

Як закінчилася вся та трагікомедія, — цього не знаю, бо мене відпровадили хлопці з моєї сотні до шатра, де я прийшов трішки до себе.

По якомусь часі повернулися усі із збірки, тоді й довідався про фінал цієї події. Кузнєцова забрала англійська охорона з собою. Тепер з оповідання вістуна (старшинського кандидата) Білинського я довідався, що Кузнєцов прийшов до нашої Дивізії на Словаччині. Вістун Білинський, колишній старшина червоної армії, знав Кузнєцова із рекрутської сотні в Чадці (Словаччина), де саме він був вишкіль-

ником. Там він довідався, що батько Кузнєцова це вищий старшина червоної армії, можливо, що це було причиною його рішення вернутися «на родіну». Білинському міг я вірити, тому що Кузнєцов, принаймні так мені здавалося, був із ним єдиним в дружніх відносинах. До пізньої ночі, як хто зумів, так мене розраджував, деякі навіть мені пропонували перейти до іншого полку, змінити прізвище. Я мав такий стан, що на якісь рішення не був здібний.

На наслідки мого вчинку довго я не чекав. Вже при ранішній перевірці повідомлено мене, щоб я із своїми особистими речами зголосився «на браму». Що це значило — це знав кожний таборовик.

Попрощавшися з друзями та взявши свої причандали, зголосився на брамі, де «урядував», за перекладача, наш дивізійник на прізвище Роговський. Він ще замолоду виїхав в Канаду з батьками та вже дорослим парубком перед самою війною в 1939 році приїхав у відвідини до своїх рідних в Галичину. Тут захопила його війна, а коли «заграли сурми», він без надуми вступив добровольцем до Дивізії. Так, принаймні в пізнішому часі довідався я від нього.

На брамі таких, як і я, зустрів десь біля сотні. Всі вони якісь збентежені, або так, як я, «надробляли міною». Дивно, але тоді десь це пригнічення в мені щезло, як за дотиком чародійної палички. Прямо, махнувши на все рукою, здався на непомильність нашого народного прислів'я: «нема злого, щоб на добре не вийшло», чи остаточно: «якось воно буде».

До шатра, в якому урядувала перевірочна комісія, впускали нас поодиноко в супроводі англійського вояка, озброєного машиновим пістолем. Шатро було прямокутне і досить велике. Столи були уставлені в підкову, звернену своїми кінцями до входу. При них по обох боках сиділи англійські, польські й німецькі старшини. Здається, що польські та німецькі старшини грали ролю перекладчиків, та одне, що мене насторожило, це присутність наших попередніх «гостей» з «ізраїльтянської» комісії, чи то їхньої бриґади. Що ж, якась незавидна примха долі глузується над нашим народом. Від віків, де б не виникла якась українська проб-

лема, все «арбітрами» є члени «вибраного народу». Чому саме?.. Чому саме ті, котрі від віків надуживають нашою гостинністю, — чому саме вони віддячуються нам тільки злобою?..

Напроти входу сидів «трибунал», складений з большевицьких людоловів. Ген. Ґоліков в асисті відомих мені старшин, та цих самих «дєвушок», що своєю непристойністю звертали загальну увагу. З широкими стегнами, в обтислих костюмах, в короткуватих спідничках знову провокували до вульґарних виступів. До такого вульґарного виступу таки дійшло. Саме, коли надійшла моя черга і я стояв при вході, передо мною всередині шатра був знайомий з гарматного полку стрілець, здається, родом із Станиславова. Прізвище його призабув, одначе, що в нього було характеристичним, то це те, що він на цілому тілі мав татуаж. Чого там не було розмальовано: кораблі, морські сирени, смоки, серця, тощо. Ще в таборі він залюбки ходив майже роздягнений, так і тепер на перевірку прийшов у коротких штанцях, викликаючи неабияке враження на членів комісії, а зокрема на англійців, що в цього роду «мистецтві» милуються. Можна було запримітити, як вони щось між собою говорили, вказуючи при цьому очима на стрільця.

Не чутно було мені, що саме питали цього стрільця большевицькі командири, однак в ході допиту одна із цих дівчат досить голосно кинула провокативний вислів:

— «Ето какой то жулік!..»

Ех, як і «висипався» цей стрілець, хоч бери й вуха затикай. І то в перемішку, вживаючи польських і московських вульґаризмів, при цьому натякнув і на їхні визиваючі пози, в яких обидві «дєвушки» сиділи. Ці «нещасні» ледве стягували на коліна свої куценькі спіднички, при акомпаньяменті досить голосного сміху присутніх старшин, поляків і німців, які дещо знали, чи то пак розуміли вислови цього стрільця. Англійці, хоч і не розуміли, піддалися психозі веселости, яка наповнила шатро, то й собі підсміхалися. Парадоксально виглядали в цей момент похмурі обличчя большевицьких старшин, що цілком втратили свою безлич-

ну відвагу і щось гарячково шепотіли. Може, найбільш збентеженим був сам ген. Ґоліков, котрий піднесеним тоном зажадав перекладача, щоб цього стрільця вивести. Цей останній, докинувши ще декілька «масних кавалків», демонстративно вийшов із шатра.

Чому саме цей епізодик в таких деталях описую? . . Стоячи біля входу, ждучи аж мене покличуть, саме в ході цієї словесної перепалки, польський старшина, що сидів біля столу, звернувся до свого колеґи такими словами:

Але Ґолікова оґоліл . . .

Тоді я здогадувався, що це мова про цього, низького росту, в зеленкуватому однострӧї із чорними «лямпасами» на «галіфе» та з чорною отокою на шапці, большевицького старшину, що то сидів за столом. Він же проводив і цю комісію, що вчора проводила перевірку нашого табору, це ж був й саме ген. Ґоліков.

Можливо, що цей маленький епізодик був причиною, що мене не довго допитували. Запитали прізвище — я відповів, а тоді один із московських старшин, глянувши в якусь шпарґалку, що лежала на столі, звернувся до генерала з словами: «Ето он . . .» Дальших слів я не дочув. Після цього прийшов сакраментальний запит:

— Хочете їхати додому?

— Ні, — звучала моя відповідь.

«Командіри» щось знову пошварґотіли між собою, а тоді ген. Ґоліков лише махнув рукою, при цьому кажучи одно слово: «Второй».

Англійський стійковий випровадив мене із шатра та повів до гурту вояків, що вже перейшли перевірку. Від них я довідався, що ми призначені на вивіз до якогось спеціяльного табору. Також довідався, що вже вивезено деяку частину наших старшин. Нашого витатуйованого стрільця нагнали назад до табору.

Щоб доповнити уяву читача про тодішні події, наводжу тут уривок із спогадів чужинця, британського майора Р. А., тодішнього команданта табору 5 «Ц».

«... Чотириста вояків артилерійського полку були допитувані особисто двома представниками совєтської місії.

Висліди допитів були приблизно такі:

Питання:	Прізвище?	Відповідь:	Іван Коваль
”	: Місце народження?	”	: Львів
”	: Вік?	”	: 20 років
”	: Чому боїтеся повертатися до дому?	”	: Я не боюся.
”	: Чому не хочете повертатися до дому?	”	: Не маю чого повертатися, бо нікого з членів моєї родини дома не лишилося.

Після одержання таких відповідей вояка відпускали. Характеристичним є те, що майже всі вояки давали однакові відповіді на останні два запитання. Очевидно, вони боялися виявляти існування залишених в Україні родин, щоб це не приводило до дальших запитань про їх число, адреси, професії тощо. Прізвища старших вояків або войовничо наставлених позначалося хрестиками для дальших допитів.

Цього дня до репатріяції зголосився один вояк ...» (Р. А.)

(Ця стаття повністю була вміщена в журналі «Сурмач», видання Об'єднання Українських вояків у Великобританії, за рік 1965, п. наг. «З тривожних днів». (Е. З.).

Після того, як нас назбиралося приблизно тридцять осіб, англійський старшина наказав нам вантажитися на вантажну автомашину. На задньому борті сіли двоє англійських конвоїрів і ми виїхали в невідомому для нас напрямі.

ТАБІР Ч. 12 БІЛЯ ЧЕЗЕНАТІКО, ТАК ЗВАНИЙ «МІЖНАРОДНІЙ»

Виїхавши польовою доріжкою, що провадила до табору ч. 5 «Ц», на шосе, наша машина взяла розгін. По короткій їзді знову в'їхали на польову доріжку, проїхали якийсь понтонний міст, покладений через канал та зупинилися перед бляшаними бараками, популярно званими «бочками». Це були приміщення для команди і вартових табору ч. 12.

Тут нас передано вартовим цього табору, а вони повели нас, крізь низку підтаборів, до т. зв. «Інтернаціональ-кемп».

Під час цього маршу я міг трохи приглянутися, а решту вже під час мого двомісячного перебування в ньому, довідатися. Ця сама панорама маленьких шатер, будок, з чогонебудь складена, без солідніших забудувань, свідчила про те, що перебування в ньому довго не триває. Увесь табір був поділений на чотири підтабори, розміщені вздовж каналу, та розділений між собою низькими сувоями колючого дроту. Хто хотів, міг за дня переходити з підтабору до другого. Входів берегла варта, що складалася з таборовиків. Це торкалося трьох перших підтаборів, четвертий, натомість, який містився наприкінці, був огороджений подвійними дротами, й довкола нього ходили англійські вартові.

Увесь табір містився на величезній площі, що колись була під управою місцевих селян. З трьох сторін всі три підтабори оточувала висока дротяна сітка, а перед нею вилися досить густі сувої колючого дроту. Четверта сторона табору не була огороджена, бо притикала до глибокого і широкого каналу, за яким зводився досить високий земний вал, що закривав вид на шосе й на недалеке море.

Перший підтабір, що містився зразу при вході, звався «транзитним» (переходовим). За час перебування в ньому перебували австрійці, тут мінялися мешканці часом два рази

на добу. Привозили транспорти полонених, десь з півдня Італії, тут їх на швидку руку оформлювали, вантажили в поїзди і відсилали додому.

Другий підтабір — це в більшості вояки й цивільні німці, що репатріювалися до совєтської зони Німеччини.

Третій підтабір — це був «наш», «Інтернаціональний», до якого передано нашу групу. Тут зустріли ми деяку частину старшин Дивізії, що були вивезені раніше за нас.

Четвертий підтабір, може найбільший з усіх підтаборів і так сильно хоронений англійцями, був табір для «юґославів». У ньому, крім «четніків» ген. Д. Михайловіча, перебували хорватські «усташі» Анте Павеліча, а разом із цими групами були там партизани Тіта, що їх роззброєно вже після закінчення воєнних дій в Італії, в місті Трієсті. Тут в нашому підтаборі казали, що вже від кількох днів там панує розгардіяш, що б'ються між собою, та що англійська варта не може дати з ними ради.

Що справді воно так було, то я переконався першої ночі в цім таборі. Цілу ніч там кипіло, мов у казані. Вигуки, крики, стогони, до того стрілянина, мов на фронті. Це англійська сторожа, побоючися увійти вночі до табору, вгамовувала південний темперамент юґославів. Над ранком сильні з'єднання англійської охорони увійшли до табору і ввесь день наводили порядок. Як вони це робили, годі було нам щось бачити крізь густі лави англійського вояцтва.

Як я вже згадував, тут уже були наші деякі старшини і стрільці, вивезені раніше з табору в Белярії. Між старшинами переважали старші віком. Ще цього самого дня, та наступних два чи три дні, до нас прибуло ще більш старшин і стрільців з табору 5 «Ц». Останнім транспортом прибув ген. Михайло Крат. Від них довідалися ми, що в нашому таборі вояки вчинили одвертий бунт проти вивозу старшин у невідоме. Як це все скінчилося, ніхто покищо нічого не знав. Усіх нас вивезли на домагання большевицької місії, під закидом, що ми провадимо аґітацію. Всі були пригнічені подіями останніх днів, до того ще пригноблювала нас

«провізорія» оцього табору, що в ньому ми тепер опинилися.

«В біді пізнається добрих людей», — каже наше народнє прислів'я. Так сталося й зі мною. Вже в перших годинах мого перебування в цьому таборі подружив я з стрільцем Іваном Ш. (на його бажання, не подаю тут його повного прізвища, обмежусь лише до його імени, себто Івась, Е. З.). В дивізії був він водієм амфібія в «Панцереґерабтайлюнґу» та «возив» свого командира оберштурмфюрера Кашнера. Він після капітуляції поповнив самогубство біля Тамсвеґу, Австрія. «Івась» народився в Кракові в знаній на терені цього міста родині українських фармацевтів, що після невдалих Українських Визвольних Змагань 1917-20 років поселилися в корінній Польщі. Був молодший за мене на кілька років, однак, його раціональний підхід до кожної найменшої проблеми свідчив про те, що він юність провів в інтеліґентному оточенні, а своєю кмітливістю мене, старшого віком і пережиттям, просто дивував. Він був знайомим із другим дивізійником на прізвище, здається, чи не Євген! — інж. Стаховим. Як пригадую собі, він в майбутньому, коли нас знову перевели до українського табору, працював у театрі при гучномовці.

Кожний з нас мав т. зв. «цельтбан» і ми втрійку «склеїли» шатро. Значить, вже є «дім». Середину цього «дому» вистелили маскувальними сітками, що купами валялися по таборі. Правда, під час спання всім трьом нам виставали ноги назовні, та все ж таки дах над головою був.

Вже від першої зустрічі ми подружили так, що мені самому здавалося, що один Бог знає, як довго вже знаємося. Правда, як я вже згадав, Івась був молодший за мене, знову ж інж. Стахів був старший, а я був «серединою». Обидва вони освітою набагато перевищували мене, однак цього вони ні в якому разі передо мною не виявляли. Навпаки, намагалися в деякій мірі, в час довгих нічних балачок, коли часто годі було заснути, — вияснити багато для мене незнаних речей. Наша дружба не тільки обмежувалась до чемностевих форм, але часто набувала реальніших форм. Обидва

вони не були курцями. Івась у своїм наплечнику мав ще приділ словацького тютюну, а бачачи, що я налоговий курець, виділяв три рази денно таборові «скрутлі» (цигарка, скручена цигаретним папером, або, як вже його в таборі годі було дістати, крутили цигарки з тоалетного паперу, що його при кожному розподілі харчів давали досить велику кількість — цікаво, адже при цьому харчуванні, чоловік часто днями не заглядав до лятрини)!..

Інж. Стахів не курив, так само, як Івась. Свій приділ харчів вони так якось ділили, що завжди снідали, обідали й вечеряли. Того в мене не було, як уже згадав передтим, свій приділ «торощив», як кажуть, «на пеньку». Хоч харч у таборі 5 «Ц» в Белярії був поганий і недостатній, все ж таки була якась ріденька «зупка», «заправлена» робачнею, та два рази денно гаряча вода, чи то пак чай. Тут цього не було; брак польової кухні та ця пливкість таборовиків не дозволяли на побудування такої. Кожний радив собі, як умів. Та й харчі, як здається мені, були набагато менші, як це було в Белярії. Можливо, що це був наслідок тієї большевицької комісії, що таким способом хотіла нас примусити до послуху. Правда, тут також отримували ми харчі, чи то пак ярину, що з неї можна було щось зварити. Свій приділ цих «кальорій» я віддавав своїм друзям, які цілісінький день варили якусь зупку, так, що під вечір міг і я поласувати нею.

В загальному, з'ївши вечором свій приділ харчів, бо саме після пополудневої збірки ділили харчі, я, так мені принаймні здавалося, лягав спати із повним шлунком. Ранком, промивши очі, втікав із шатра, щоб не бути свідком сніданку. Пізніше була збірка до перевірки, яка часто тягнулася годинами, а по збірці блукав я по таборі, «винюхуючи» якісь нові «паролі».

Як я вже згадував, наш міжнародній табір був одним із таборів в цілому комплексі цього «вавилонського» збориська людей, що після останньої війни опинилися за дротами таборів полонених, з не дуже то в цей час популярним тавром — співпраці з нацизмом. Доля кожного з нас була під

знаком запиту. Саме тут органи безпеки альянтських армій проводили перевірку таборовиків, вишукуючи між ними т. зв. «воєнних злочинців».

Як я вже згадував, наш табір притикав однією стороною до каналу. Під вечір, коли був приплив моря, вода в каналі підвищувалася, а тоді можна було зачерпнути трохи води, щоб помитися. До пиття вона не надавалася, бо це ж була морська вода та мала солоний смак. Понад каналом була дорога, що служила два рази денно на місце перевірок таборовиків, а у вечірніх годинах, променадою для аматорів вечірніх прогулянок. Зразу після вечірньої збірки та «вечері» дорога наповнювалася людьми, що спроквола походжали нею. А коли присмерк впав на землю й прожектори освітлили вдалині колючі дроти та спроквола шугали по шатрах, то складалося враження, що це львівське «корзо».

Перевірки відбувалися двічі денно. Ранком, десь біля восьмої, та пополудні біля п'ятої. Як собі пригадую, то на тодішній час комендантом міжнародного табору був араб з Тунезії, в німецькому однострої, в чині, здається, капітана. На лівому рукаві мав стяжку із написом: «Афріка Корпс», а вгорі жовтий щит із зеленою пальмою, та написом «Тунізєн». Наш табір до перевірки ставав за національною приналежністю й по азбучно.

Тут спробую вичислити всіх мешканців табору.

1. Албанці — було їх, здається, неповна десятка. В німецьких одностроях, з круглими, червоними фезами на голові, на яких виднів чорний двоголовий орел. Таку саму відзнаку, себто, червоний щит із чорним орлом, мали вони нашитий на лівому рукаві однострою. Були це самі старшини.

2. Болгари — їх рівнож була тільки жменька, переважно виздоровці із шпиталів. На їхніх сірозелених одностроях не було жодних відзнак, так, що годі було пізнати, чи це старшини, чи тільки стрілецтво.

3. Еспанці — тих було десь біля тридцяти. На німецьких одностроях, на лівому рукаві, мали жовто-червоний щит. Були це переважно виздоровці й інваліди. Це колишні воя-

ки т. зв. «Блакитної Дивізії», що в більшості загинули на східньому фронті під час облоги Сталінґраду. По кількох тижнях потім до них приїхала військова еспанська місія, в асисті еспанського атташе й англійських старшин, та їх забрано з табору.

4. Італійці — було їх кілька сотень, всуміш, як і старшин високих ранґою, так і стрільців та підстаршин. Були це члени елітарних частин італійської армії т. зв. «Чорні сорочки». По переході маршала Бадоліо, головнокомандувача італійської армії, на бік альянтів в 1943 році у вересні місяці, ці елітарні частини далі залишилися вірними своєму «дуче» Муссоліні й воювали по боці німців аж до повної капітуляції Німеччини. Тут я трохи довше зупинюся на цій групі полонених. Кожний з нас, дивізійників, що то перебували в той час в тому таборі, пригадує собі італійського полковника, малого на зріст, що був одягнений у чорну сорочку, в повному однострої з усіма відзначеннями й нагородами на грудях, почепив на шапці велику п'ятикутну зірку на червоній підкладці. Він залюбки проходжувався по «нашій» променаді над каналом, і то «гусячим», парадним кроком, при цьому приспівував якусь маршову пісню, декілька стрічок якої врізалися мені в пам'ять, а саме:

— . . . «Аванті пополье, камічо нера,
Аванті пополье, баста ді ґвера . . .», —

що у вільному перекладі звучало:

— «Вперед народе чорних сорочок,
Вперед народе, кінчай війну . . .»

Не знаю, чи правильно висловив ці слова, одначе, кілька разів ідучи на прогулянку слідом за ним, я завчив ці слова напам'ять, а «розшифрував» мені їх інж. Стахів, який знав латинську мову. Пояснив він мені, що це пісня елітарних частин італійської армії. Колишні фашисти тепер наввипередки «здемократизувалися». Перебуваючи два роки в Італії, бачив і чув я багато суперечностей у житті цього, південного темпераменту, народу.

5-тою була група балтійців: естонці, лотиші, й литовці. Естонці й лотиші — це колишні вояки з т. зв. «Ваффен СС

Дивізій», а литовці — це вояки з допоміжної поліції. Було їх приблизно до сотні.

6. Бельгійці і флямандці творили одну групу. Були це вояки з «Ваффен СС Дивізій» «Фляндерн» і «Вальонієн», рекрутувались вони переважно із виздоровців німецьких шпиталів в Австрії та північній Італії.

7. Мадяри — досить кількісно велика група, що переважно складалася із старшин, і то високих ранґ.

Останньою й кількісно найбільшою групою була російська, до якої приділено також такі національності: грузини, кабардинці, вірмени, татари, білоруси ну, й — на жаль! — українці. Комендантом цієї групи був грузин, князь М. Цулукідзе, в чині німецького «оберста». Пишу «на жаль», бо справді прикро було слухати російської команди в час перевірки, що її подавав комендант групи грузинський князь на «общепонятном язикє», на зразок: «Гаспада ахвіцера! Равнєніє на право! ..» І тут виструнчувалися «ґаспада ахвіцера» на «смірно» перед англійським сєржантом, котрий перераховував ряди.

Цих перших днів нашого перебування в цьому таборі, по кожній такій перевірці, велися серед нашої української групи гарячкові «диспути», чому саме ми, як окрема національність, маємо ставати разом із росіянами. Цей «сепаратний рух» робили молодші старшини з нашої Дивізії та жменька цих підстаршин і стрільців. Пригадую собі, що одного дня, після перевірки, ходила «делеґація» до тодішнього коменданта української групи підполк. Б. Барвінського в цій справі. «Головою» цієї делеґації був, здається, хор. Любомир Кузик із гарматного полку, та стр. Дикий. Підполк. Б. Барвінський приобіцяв цю справу полагодити, мотивуючи тим, що цей стан тимчасовий, бо англійцям краще видавати харчі на більші групи. Підполковник Б. Барвінський слово дотримав. Справді, за кілька днів ми вже не ставали на збірку з російською групою, а окремо.

Можливо, що прискорення відділення нашої групи було те, що коменданта цього табору, тунезійця, вивезено геть, а на його місце наставлено одного старшину із мадярської

групи, а цей, може із антипатії до «муска», себто до москалів, радо погодився на наше відокремлення.

Російська група складалася переважно з молодших віком старшин, із т. зв. козацького Корпусу ген. Смірнова, що то добре «вліз за шкіру» населенню південних країн Европи, як Греції, Албанії та Юґославії.

Пізніше відділилися від росіян також грузини й кабардинці, що створили кавказьку групу. Між грузинами були знатні особи, як згадуваний вже мною князь полк. М. Цулукідзе, що пізніше переслав до табору ч. І в Ріміні цикль статтей п. н. «Грузія», й вони були друковані в таборовому щоденнику «Життя в Таборі». Був там також другий князь, здається, що в ранзі майора німецької армії, на прізвище Ніко Накашідзе, що пізніше став одним із чільних постатей в Антибольшевицькому Бльоці Народів (помер у Мюнхені, Німеччина, в 1966 р.). Був між ними рівнож сотник, на прізвище Єнукідзе Іван Ладо, що прекрасно володів українською мовою (помер восени 1946 року на удар серця).

Між кабардинцями та вірменами я не завважив якихось старшинських ступенів, але були це переважно люди інтеліґентні й . . . віруючі. Пригадую собі, як по кількох тижнях нашого таборування, вже у кінцеві вересневі дні, припадало якесь магометанське свято. Їм навіть дозволено не ставати на збірку, себто до сходу сонця й до заходу сонця; вони молилися на кусках коців. Так само не їли консервових, вепрових ковбасок, хоч як круто було з харчами. Здається, що з початком 1947 року виїхали вони на постійне поселення до одної держави у Південній Америці, — чи не до Параґваю?

Після останнього транспорту, що то привіз зловіщу вістку про «бунт» в таборі 5 «Ц», наша українська група зросла до числа 280 осіб. З цього одна третя частина припадала на старшин. Спробую навести прізвища старшин, котрих я затямив: ген. Михайло Крат, учасник Визвольних Змагань в 1917-20 роках, останньої війни, а наприкінці її був командиром І-ої Української Дивізії УНА; людина вже старша віком. Підполк. Борис Барвінський, кол. старшина

Армії УНР, а в міжвоєнні роки — контрактовий старшина польської армії, підполк. Роман Долинський, учасник Визвольних Змагань 1917-20-их років, у міжвоєнні роки — старшина Червоної армії, полк. Г. Сусідко, учасник Визвольних Змагань, полк. Віктор Малець, старшина Армії УНР в міжвоєнні роки контрактовий старшина польської армії, полк. Порфірій Силенко, старшина Армії УНР, сотник Аркадій Гончаренко, старшина Армії УНР командир студентського Куреня Юнацької Школи та всіх військ, що боролися в бою під Крутами, сотник Пастушенко, старшина гетьманських сердюків, а потім старшина Армії УНР, хорунжий Родіон Бартощук, учасник другого Зимового Походу і бою під Крутами, сотник В. Личманенко, старшина Армії УНР, майор З. Винницький, пор. Барицький, пор. Чучкевич, пор. Ляхоцький, отець Ієромонах Йов Скакальський православний священик.

З молодших старшин, «дивізійного випуску», пригадую собі: хор. Т. Барабаш, хор. Маслій (виконував функцію ад'ютанта при підполк. Барвінським), хор. Л. Кузик, хор. А. Коморовський, хор. Б. Гаєцький (перший раз його зустрів у місті Святий Мартін на Словаччині в т. зв. «Панцереґерабтайлюнґу», він був в протилетунській сотні), пор. Е. Попівський, пор. Литвин, хор. Балагутрак, хор. В. Басараб, хор. Тивонюк, хор. Тарнавський, хор. Микетюк, хор. Володимир Мотика, хор. Роман Гавриляк (характеристичне в нього, що він залюбки носив на старшинській польовій шапці, збоку, пластову лелійку), хор. Феник, що в таборі ходив у вишитій сорочці, та в характеристичній шапці «мазепинці» «аля» Усусус Цяпка, хор. Любомир Рихтицький, до якого ще повернуся в наступних розділах.

Із підстаршин та стрільців пригадую собі лише тих, з якими довелося мені перебути під «одним дахом», або зустрічав їх в якійсь характеристичній дії. Крім уже згадуваних «Івася» Ш. та інж. Стахова, подружив я ще з десятником Федорком, старим вояком — був в німецькій армії перекладачем і мав т. зв. «ост медалю» за перебування на східньому фронті в час воєнних дій 1941-42 (зимою!), саме

тоді лютувала сувора зима й багато вояків німецької армії, не приготованих до зими, вигинуло. Був він завзятим шахістом, що не одну нічку просидів при слабому світлі каганця, розв'язуючи, Бог один його знає, ще якусь «комбінацію». Був також там львовяк, здається, був у німецькій армії за перекладача на прізвище Володимир Кордуба (не знаю, чи це якась рідня о. хор. Емануїла Кордуби!). Були там стрільці, а, може, і підстаршини, Павло Безушко (знав майже усіх старшин старших віком, деякий час перебував у Варшаві в міжвоєнні роки), два нерозлучні друзі слюсарі-механіки Осип Микитка, популярний Юзько, та його невідлучна «половина» — вайлуватий стрілець Цибух. Потіхою для всієї нашої групи був молодий хлопчина, десь років 15-16, на ім'я Павелко. Походив він із Словаччини. Його родичів, в час большевицького перевороту восени 1944 року, замордували большевицькі мародери, й він, як сирота, приєднався до «худаків», як звало місцеве населення вояків Дивізії. Був ще між нашою групою кубанський козак, який після перевозу нас, назад до українського табору перебував у т. зв. «Запасному Полку».

Швидко пролетіло кілька тижнів на новому місці. Якось людина «убулася» з цим примітивізмом, що характеризував тоді майже всі табори полонених в Італії. Що абсорбувало кожного з нас найбільше — це недостатній харч, брак спільної кухні, щоб хоч раз денно з'їсти щось гарячого. До того — брак будь-якого можливішого приміщення. Ще як погода дописувала, якось людина не звертала уваги на те, однак із настанням дощової пори (надходила вже осінь) умовини в таборі стали жахливими. Не було де не те що викупатися, але й помитися було важко. Вода з каналу смерділа, ще до того солона, й як хто мав якийсь кусок мила, важко було намилитися, бо воно не розпускалося. Та й білизна в багатьох нас була та, що лише на собі. З перспективи часу мені стає дивним, як це все могли витримати люди вже старші віком, наші старшини, що переважно перебули дві війни. Жалко було дивитися на їхню поневірку, однак їхній стоі-

цизм, з яким вони приймали всі ці невигоди таборового існування, імпонував нам, молодшим.

Та . . ., навіть якщоб і покращали умовини побуту, то все таки кожного з нас «мулила» непевність, що зроблять з нами англійці.

Через два, чи три тижні після вивозу нас із табору 5 «Ц», до нас «завітала» знову большевицька репатріяційна комісія. Тепер кожного з нас викликувано поодиноко й то кількакратно. Як пізніше говорилося в таборі серед нашої групи, ніхто із большевицькими людоловами не розмовляв на ширші теми, обмежуючись до подання своїх персоналій. Прямо іґноровано їх. Ті, не дізнавшись нічого путнього, відсилали нас назад до табору. Правда, більшість старшин, т. зв. «старих еміґрантів», виказувалися «нансенівськими пашпортами» (бездержавний пашпорт, виданий урядом Швайцарії для всіх утікачів по першій світовій війні з території, зайнятої большевиками), доказуючи, що як бездержавні, вони не підлягають репатріяції. Ці пашпорти не вберегли деяких старших віком старшин із російської групи, їх на весну 1946 року таки передано большевикам. Нас, народжених на Західніх Землях України, не знаю, яким чином, самі англійці зараховували до польських громадян. Принаймні таке враження склав я, будучи викликаний на допит першим разом. На запит, де я родився: «чи на схід від Збруча, чи на захід», і отримавши мою відповідь, що «на захід», — присутній англійський старшина сказав лише одно слово: «Но». Перекладачем при цьому був англійський підстаршина, який володів німецькою мовою, з походження, як пізніше виявилося, жид, що знав і нашу мову, хоч ні в якому разі цього не давав по собі пізнати. Переслухання проводилося російською та німецькою мовами. Почувши мою відповідь большевицький старшина закляв «поверховим матюком», що викликало на обличчі сержанта-англійця іронічну усмішку, й він при цьому щось заговорив англійською мовою до англійського старшини. Видно, що англійці вже привикли до цієї хамської поведінки большевицьких

старшин та симпатизували нам. Це запримітив я, будучи викликуваний два рази на переслухання.

Перший раз, при допиті, большевицький старшина запропонував мені цигарку, я від неї відмовився, хоч як кортіло, а коли по моїй неґативній відповіді большевик «виматюкався», і я відходив назад до табору, англійський перекладач подав мені пачку цигарок. Я хотів взяти лише одну, однак, він увіпхав мені цілу коробку. Тій цілій «процедурі» приглядався присутній англійський старшина, а з його поблажливої усмішки я склав враження, що він «свій хлоп» і явно апробує вчинок свого підлеглого підстаршини. Це саме повторилося другим разом, як мене знову викликано на допит. Вернувшися назад до табору, я й сказав до Івася: «Щоб хоч кликали двічі на тиждень на оці переслухання, то проблеми з куривом не було б».

Чому саме я так детально згадую, здавалося б, цілком дрібні речі?.. На перший погляд, то справді нічого надзвичайного в цьому не було, коли полоненого хтось почастував цигаркою, однак, думаю, що воно заслуговує на окрему увагу. Бо кожний із нас, що опинився за дротами цього «Інтернаціонального» табору, пригадує собі, які саме чутки ширилися про майбутню нашу долю, тих, яких вивезли на домагання большевицької комісії. Адже нас «закваліфіковано як небезпечних фашистських аґітаторів». Сама поведінка цих большевицьких аґітаторів під час переслухування насувала найчорніші думки на майбутнє. Чейже, ніхто не міг нам заручити, що котрогось дня, або ще краще, ночі, нас видадуть в руки цих душогубів. Ні з ким ми не могли нав'язати зв'язку навіть з друзями, котрі залишилися в таборі Белярії. І саме свідомість цього безсилля, непевність завтрішнього дня до відчаю пригомшувала людину, яка втрачала надію й віру в якусь справедливість.

І думаю, що в цей час вистачав найменший прояв доброзичливости, щоб людині привести духову рівновагу. Непомітне, однісінькe слово, сказане в зичливому тоні, якийсь зичливий рух, — це все заспокоювало надшарпані нерви, привертало віру в людяність і справедливість. Так принайм-

ні відчув я, коли, отримавши коробку цигарок, повертався з допитів.

Значить «Томики» не так то добре дружать з «Іванами», може, якраз почнеться нова війна? . .» — з такими думками повертався до табору.

А в таборі, зокрема в нашій українській групі, ходили чутки, що війна хоч ніби й закінчена, але всі політичні акції так скомплікувалися, що вибуху нової війни, можна сподіватися кожного дня. Казалося, що в Канаді створено Український Леґіон та що нас мають туди перевезти на його поповнення. Скільки правди в тому було, не знати, але в те навіть ніхто не сумнівався, бо людина, чейже, хотіла в щось вірити? . .

Можливо, що джерелом цих пліток-пароль були вояки II-го польського Корпусу, які кватирували недалеко нашого табору. Адже старшини цього Корпусу по всіх таборах вишукували колишніх громадян Польщі та включали їх у свої відділи.

Тим часом дні тяглися за днями, сіро й одноманітно. Без зміни пражило італійське сонце, чимраз більше дошкулював голод. Раз чи два рази із нашого табору брали охочих на працю до англійців. Охочих завжди було досить. Раз удалося й мені, разом з Івасем, вскочити в останній хвилині на вантажник, що віз таборовиків до праці при англійських частинах. Пригадую, що ми їздили до місцевости Католіка, де працювали в кухні якоїсь англійської частини. Користь з такої поїздки «на роботу» була подвійна: поперше, людина могла наїстися досхочу та ще якусь скибку хліба привезти до табору, подруге, новин можна було довідатися, чи роздобути якусь газету. Пізніше, повернувшися до табору, обговорювалося все в безконечність.

Місцем таких балачок, чи «дискусійних зібрань», був берег каналу. Часто з Івасем ловили ми рибку. Зробили гачок із шпильки, прив'язали на нитку та й сиділося увечері аж за північ. Таких аматорів риболовлі було більше, й треба було мати неабияке щастя, щоб щось «клювало». Раз нам з Івасем пощастило зловити великого вугра, однак, не су-

дилося ним поласуватись. Хоч-не-хоч, проміняли ми його у кабардинців за тютюн, бо смердів немилосердно болотом так, що годі було не то їсти, але й заходитися біля нього, — так відтручувало людину.

Здається, що при кінці вересня, або в перших днях жовтня, до нас приїхав з табору 5 «Ц» о. хор. Емануїл Кордуба, щоб відправити Богослуження (помер 4-го січня 1953 року в Манчестері, Англія). Про приїзд його до нас постаралися наші друзі з табору в Белярії.

На Богослуженні, що відправлялося просто неба, були присутні всі українці без вийнятку, дармащо половина із нас були православного віровизнання, які мали тут свого священика.

Після Богослуження о. Е. Кордуба розповів нам про випадки та новини після нашого вивозу із табору. Говорив, що створено Стрілецьку Раду, яка перебрала в таборі команду. Призначено командиром табору майора Савелія Яськевича. Ще перед вивозом старшин, табір відвідали два священики з Риму, а саме: о. Іван Біланич і о. Михайло Ваврик, що про нашу присутність в Італії вже повідомлений Єпископ Іван Бучко. В таборі почала виходити українська преса. Почалося навчання на т. зв. «Матуральних Курсах», і тільки непевність чи табір не перенесуть, стримує декотрих людей від поширення культурно-освітньої праці.

Для кращого насвітлення, як команда табору нав'язала контакти з Єпископом Іваном Бучком, наводжу уривок із статті ген. М. Крата, що появилася п. н. «У новій дійсності» в журналі Братства 1 УД «Вісті» ч. 118.

. . . Знаючи про існування в Римі греко-католицької колеґії св. Йосафата та про перебування там Єпископа Івана Бучка, комендант табору вирішив шукати зв'язку в першу черґу з Владикою, будучи переконаним, що Преосвященний не буде байдужим до долі вояків українців, більшість яких є теж дітьми греко-католицької Церкви. На одному зі щоденних рапортів у англійській команді комендант табору просив про делеґування до нашого табору військового католицького священика англійської армії, бо наше духовен-

Їх Ексцеленція Архиєпископ Кир Іван Бучко

ство має деякі потреби, без задоволення яких неможливо відправляти Богослужби. Незабаром до табору прибув ірляндський священик, який познайомився з нашими отцями і допоміг в організації величної польової Служби Божої, що на ній теж особисто був присутній. Після Богослужби відбулося зібрання духовенства, під час якого ірляндський священик не тільки висловив згоду на повідомлення Владики Бучка про наше існування, а навіть обіцяв особисто поїхати до Риму в цій справі. Обіцянку цю той ірляндський священик виконав.

В тому ж часі о. А. Маркевич, один із наших капелянів, що перебував часово в іншому таборі, теж просив німецького католицького священика, що мав перепустку до Риму, нав'язати зв'язок з Єпископом Бучком і Колеґією. Так, із Божою допомогою, табір дав про себе знати зовнішньому світові, і в останніх днях червня мали ми дорогих гостей, висланців Владики, в особах отців: д-ра Михаїла Ваврика та д-ра Івана Біланича. На них наш табір, вигляд карного українського війська взагалі, а зокрема вечірня молитва, зробили величезне враження. А таборяни не почували себе вже самотніми, бо знали, що ними напевно заопікується могутня церковна організація, з якою числяться й переможні альянти.

Незабаром по виїзді «отців із Риму» — так їх популярно в нас називали — комендант табору одержав особистого й дуже сердечного листа Владики з архиєрейським благословенням для старшин й вояцтва та з вістками про сучасний стан української справи у світі. Разом із тим табір дістав із Риму шапіроґраф, папір, письмове приладдя, що були так потрібні для культурно-освітньої праці і що його брак так дошкульно відчувалось; напр., до того часу на організованих інтеліґенцією курсах стрільці записували лекції на кльозетовому папері, що його отримували від англійської інтендантури».

Щоб доповнити мої спогади цими подіями, в яких я не брав участи і свідком не був, наводжу тут уривок із статті десятника С. Сірського, що появилася п. н. «Рімінський

Панмуньйон» в журналі Братства I УД «Вісті» ч. 39-40 січень-лютий 1954.

«. . . Большевики вхопилися останнього засобу. Вони зажадали від англійців відокремити (решту — прим. Е. З.) старшин, які, мовляв, є єдиною перешкодою до репатріяції. Англійці дали наказ нашим старшинам ставати під брамою зі своїми речами. І знову, як першого разу, з'явилася під брамою вся Дивізія і заявила, що не дозволить забирати старшин. Знову декілька годин напруження. Щойно коли англійці дали слово чести, що старшини повернуться до табору за пару тижнів, їх відпущено. На прощання всі співали «О Україно». Коли старшини переходили браму, всім сльозились очі. Це була хвилина вияву побратимства зброї, випеканого за спільного перебування в збройних рядах Дивізії. Це був найсвітліший момент у житті дивізіонера.

Після від'їзду старшин з місця утворилась підстаршинська рада, яка перебрала на себе відповідальність за весь табір і відокремлених старшин. Того самого дня написано «посланіє» до Черчіля з насвітленням історії Дивізії . . .»

Для ще кращого насвітлення створення т. зв. «Стрілецької Ради» в таборі полонених в Белярії — Італія, дозволю собі навести ще один уривок із статті п. В. Ґоцького, що була поміщена в журналі «Вісті» ч. 107 за вересень 1962 року під наголовком: «На марґінесі одної рецензії», обмежуюся до тих уривків, що торкаються виключно створення цієї Ради — (Е. З.).

«. . . Не можу сьогодні точно ствердити, з чиєї ініціятиви саме в тому часі постала самочинно «таборова стрілецька рада», складена із д-р Богдана Левицького, інж. Ільницького, З. Масляка, Ореста Городиського, Ґловяка. Рада виразно заявила, що вона не підлягає штабові, не втручається в адміністраційні справи, хоче однак помогти штабові вдержати мораль організуванням всяких культурно-освітніх гутірок, а також бути лучником між вояцтвом та штабом по лінії політичній.

. . . За першим разом забрали старшин штабу та полкових командирів. На їх місце увійшли їхні заступники, а

штаб зорганізував полк. Силенко. Та скоро й цей новий склад штабу й новопризначених командирів полків — теж забрано . . .

Коли прийшов черговий вивіз, на заклик Ради через полкові ради і мужів довір'я вирушила вояцька маса, яка замкнула браму зсередини — засіла на дорозі, не допускаючи до табору репатріяційної комісії, яка після кількаразових вивозів почувала себе певно і хотіла господарити у нашому таборі, як у себе вдома. Перед англійцями вони представляли брехливо, що наші старшини баламутять стрільців, які хочуть їхати на «родіну». Авта комісії мусіли по-

Новітні «Запорожці» — полонені старшини 1 УД УНА в Ріміні, пишуть листа до Рузвельтової. Сидять зліва направо: пор. К. Мельник, о. пор. Емануїл Кордуба, проф. хор. Монцібович, інж. Побідинський. Другий ряд; стоять: підполк. Роман Долинський, май. С. Яськевич, підполк. Євген Нікітін, меценас Б. Левицький, сотн. Винницький. На конях: сотн. Клевчук і ген. М. Крат. Карикатуру виконав десятник Орест Слупчинський (Ґо-Ґо)

Архів «Вісті»

вернутися від табору. В англійській команді вони склали рапорт, що в таборі постав бунт і треба в зародку здушити силою. Тому англійці обложили для безпеки табір танками. Скоро потому приїхав англійський генерал, затривожений рапортом совєтської репатріяційної місії, що стояла недалеко свого шатра. Без жодної охорони увійшов він до табору. Вояцтво стало на струнко, зробило прохід та пропустило його до приміщення штабу. Видуманий большевиками «бунт» був «зліквідований» без пролиття крови, а генерал, запізнавшися з нашими вимогами, — запевнив нас, що дальших вивозів не буде. Від того часу людей сотнями виводжено за дроти до шатра репатріяційної комісії за табором на «обработку». Так виглядали ці справи . . .»

Ця подія так врізалася в пам'ять кожного таборовика, що він її затямив на все життя. Рівнож вона дала привід нашим мистцям, а зокрема карикатуристам, до відтворення цієї події в карикатурі. Саме бо в цей час штаб табору звернувся з проханням до англійської влади, вияснюючи наше становище.

Для мене особисто приїзд о. Е. Кордуби був милою несподіванкою, бо між посилками, які він привіз із собою для декого тут з таборовиків, була й посилка для мене. Це не забув про мене мій приятель Евстахій Диба та мій колишній чотовий хор. Роман Бучок. Коробочка «шпроток», пару кексів, кілька цигарок, із перспективи часу, здаються нічим, одначе в цей час, коли ні мені, як також ні їм обом життя не усміхалося, це справді був «королівський подарунок». Це лише свідчить про ту велику, щиру і безкорисливу дружбу, яка народжується й існує тільки між фронтовими вояками-друзями. Велич такої дружби зрозуміє лише той, хто раз її зазнав. Вона не облудна і безпретенсійна.

Довго цієї ночі не міг я заснути, роздумуючи над тим хвилюючо- приємним епізодом. Значить, що Бог не дасть мені загинути, що як беріг Він мене на протязі цих років воєнного лихоліття, так і тепер, з Божою поміччю, маючи таких приятелів, переживу й цей скрутний період мого життя.

ЗИМОВИЙ ТАБІР Ч. 3 В РІМІНІ

Почалась осінь. Не така, як це бувало в нас, з веселкою кольорів, почавши від ясно-жовтої барви, почерез золотінь, та крізь відтіні бронзу й червені, аж до порпуру включно, з запахом печеної картоплі та з «бабиним літом». О ні! Тут для нас, запроторенців за колючі дроти, ця осінь, перша осінь, в сонячній, під блакитним небом, Італії, прийшла непомітно.

Не бачило око дерев з пожовклим листям, бо як лише глянеш — скрізь стелилася рівнина, на якій без кінця і краю — рядочки шатер і будок, а між ними сувої колючого дроту. Замість «бабиного літа», людина топилася в грязкім клейкуватім болоті. Прекрасна блакить італійського неба заволіклась сірими хмарами, цілісінькими днями мжичив дрібненький дощ. Людина мокрою вставала на ранкову збірку, цілісінький день мокнула під дірявим шатром щоб після вечірньої збірки лягати в збутвілий, вологістю просяклий берліг. Тільки втома й сон на хвилину давали забуття жорстокої дійсности. Не було також і запаху печеної картоплі, бо навіть забулося, який має вона смак.

Зате як ніч, так день, дув холодний вітер з-над недалекого Адріятику. Сякий-такий захист від нього можна було знайти над берегом каналу. Високий земний вал, що простягався по другім боці каналу, дещо стримував гуляння вітру. З цього користали таборовики, котрі більшість дня пересиджували над каналом. Саме там, в гурті принагідних слухачів, оповідав я про свої воєнні переживання. І, здається мені, що не було б моїх «Спогадів фронтовика», можливо, що й не було б цих рядків, коли б саме не той канал, та не було цього вітру «з над Адріятику». А слухачів я мав завжди досить. Сам не знаю, скільки разів повторював свої пригоди. Там саме, одного дня, слухаючи мого оповідання,

вже старший віком пор. Литвин сказав мені, що я повинен це все написати, це ж цікаве . . . Не можу тепер пригадати, як запали в мою душу ці слова, але з певністю можу твердити, що я тоді не мав наміру братися «за перо». Та майбутність виявилася інакшою.

Майор Савелій Яськевич один з комендантів табору ч. 1 в Ріміні

Наш міжнародній табір кількісно поменшав. Виїхали деякі групи, як от: албанці, флямандці, бельгійці, еспанці. Забрали деяку частину італійські «карабіньєри» й італійців, лишилися ще між ними ті, проти яких проваджено слідство. Затих табір «юґославів», вивезено звідти всіх «тітовців», залишилися деякі «четніки» Міхайловича та «усташі» Павеліча. Від'їхали «нах гаймат» всі австрійці. Табір, де були німці з підсовєтської зони, стояв порожнім. На їхнє місце привезено якихось цивілістів та поставлено додаткову вар-

ту, обведено їхнє місце окремим рядом колючих дротів. Долітали з їхнього гурту німецькі слова. Значить — німці . . .

Перших днів годі було з ними нав'язати якийсь зв'язок. Однак, по кількох днях охорону знято, так, що знайшлися сміливчаки із нашої групи, котрі подалися «на розвідку». Між ними був я та Івась Ш. Яке ж було наше здивування, коли, прийшовши туди, застали ми, — дослівно всіх, як один — інвалідів. Були там без рук, без ніг, сліпі... Все це люди молоді, не перевищували тридцяти років життя, добре відживлені та одягнені. З розмов із ними ми довідалися, що це

Командний склад табору Ріміні 1945-1946 роки. Сидять зліва: май. Степан Тищенко, о. пор. Емануїл Кордуба, май. Савелій Яськевич, май. М. Винницький. Стоять зліва: десятник мґр. Мирослав Борисюк, пор. Матвій Заяць, хор. М. Вербицький, хор. Дроздовський, хор. Тивонюк, пор. Клевчук, о. О. Бабій, о. О. Маркевич, хор. Б. Лисяк, хор. Роман Припхан, хор. Ст. Гумінілович, хор. Степаняк, хор. В. Керод, хор. Мариняк, хор. Рубич, хор. Ваврик, о. хор. М. Ратушинський, пор. К. Мельник, хор. Максимюк.

Із збірки пор. М. Заяця

колишні вояки есесівських частин, які після поранення на фронтах, далеко перед капітуляцією Німеччини, були звільнені із війська та проживали біля своїх рідних. Недавно всіх їх арештовано та перевезено сюди до цього табору. Що ж зробити? . . «Горе переможеним!»

Не в кращому стані були наші старшини, а зокрема ті старші віком. Просто жаль було дивитися на їхні землисті обличчя. Зокрема запам'яталася мені висока постать підполк. Бориса Барвінського, тодішнього коменданта нашої групи. Кожного ранку, спираючись на палицю, ледве волік він ноги.

Здається, що наприкінці жовтня наш табір перевезено до т. зв. «зимового табору», що приміщувався на розлогому летовищі біля міста Ріміні. Летовище містилося по правім боці шосе «Вія Емілія», що починається від міста Больонії на півночі, пробігає почерез Ріміні, ген аж до міста Анкони. Віддаль від побережжя — несповна два кілометри. Все побережжя усіяне люксусовими віллами і пансіонами, з чудовими пляжами, адже це були відпочинкові місцевості, знані за кордоном. Тепер все це запущене, розбите воєнними діями, наповнене військовими з'єднаннями альянтів.

В недалекому сусідстві летовища, по лівому боці шосе, були дві відпочинкові місцевості, щільно пов'язані з побутом вояків української Дивізії в рімінському таборі, а саме: Мірамаре, до якого кожний таборовик мріяв дістати перепустку «на прохід», щоб хоч троха зажити чарів «вільного» життя, та місцевість Річіоне, де приміщувався табір медсестер нашої дивізії. Там же мав свою головну квартиру британський комендант табору ч. І полк. Дольман.

На захід від летовища терен підносився і творив горбувату місцевість. Вдалині на цих горбах майоріли старовинні мури і башти замку, мініятюрної держави Сан Маріно. Можливо, що в противагу наші таборові поети, у своїх віршах і гуморесках, назвали Український табір ч. І «Сан Таборіном». Ген, ген вдалечині, на північний захід, майоріли синявістю скелясті Апеніни. Сама місцевість довкола Ріміні, ще до приходу влади Муссоліні тонула у багновинні. За його правління осушено ці болота, прокопано канали, ось такий, над яким приміщувався табір ч. 12, та перетворено в родючий ґрунт. За це вдячний італійський народ повісив свого «дуче» за ноги. Що ж, в такій країні парадоксів, якою для мене видавалась Італія, все можливе.

Саме летовище було обведене високою, подвійною ого-

рожею із сітки, між якою простягнено колючі звої дроту. Довкола, щокількадесять метрів, стирчали вартові вежі з готовими до пострілу кулеметами. На рогах і поміж таборами уставлені були прожектори, що освічували табори цілісіньку ніч. Увесь цей комплекс ділився на п'ять таборів. Табір ч. I містився першим. Виходячи з міста Ріміні, шосою в напрямі на Анкону, він був призначений для наших вояків Дивізії, яких перевезено за кілька тижнів по нас, лівим боком прилягав до дороги, яка вела в напрямі до Сан Маріна. Табір ч. 2, один із найбільших, звернений фронтом до шосе «Вія Емілія», був призначений для німців. Табір ч. 3, т. зв. «міжнародній», до якого привезено нас, був приміщений у середині табору ч. 2. Табори ч. 4 і 5 приміщувалися в південній частині летовища і в ньому перебували німці з «есесівських» формацій та парашутних частин.

Міжнародній табір, чи то пак табір ч. 3, ділився на дві частини, розміщені рівнобіжно до себе: міжнародній і транзитний. Перед входами до цих обох таборів була розташована т. зв. англійська лінія, де приміщувалися три бляшані бараки, в яких урядували англійські вояки з евіденційного відділу, далі були розташовані шатра для варти та обслуги, що складалася з полонених.

Посередині «англійської лінії» була окрема клітка, обведена високою дротяною огорожею. Це таборовою мовою, популярний «калабуш» — арешт. Однак тут він виконував вийняткову функцію, а саме: був він тимчасовим арештом для багатьох грубших «кріґсфербрехерів», що їх англійська й американська розвідка виловлювала з-поміж маси полонених, які були в таборах в Італії. Довго тут їх не тримано. По кількох днях переслухань відтранспортовувано туди, куди зажадав вивезти їх військовий трибунал альянтських армій.

Пригадую собі один випадок втечі з цього «калабуша»-арешту. Білого дня, в полудне, втік із нього один німецький старшина. Він був у парашутному відділі «оберштурмфюрера» Скорценього та разом із ним брав участь у звільненні «дуче» Муссоліні, що то в 1944 році, по переході маршала

Бадоліо на бік альянтів, цей останній арештував Муссоліні й вивіз у якесь відлюдне місце. Саме в полудне, кожної днини, на англійську лінію приїздив на мотоциклі англійський вістовий і, залишаючи мотор «на ходу», входив до одного з бараків, щоб полагодити свої справи. Видно, цей арештований німецький старшина, будучи вже від кількох днів в арешті, зауважив цю недбалість вістового та використав її. Вибивши заздалегідь дощини в лятрині, яка примикала до дротів і не була обгорожена, німець проліз цим отвором назовні, й тоді, коли вістовий увійшов, як звичайно, до бараку, сів на мотор і лише загуркотіло за ним. Англійці скаженіли. Ще того самого дня замкнули всі робочі команди, хоч ніхто з нас не був причетний до цієї справи.

Табір ч. 3 від англійської лінії, як і від табору ч. 2, був відгороджений високою дротяною сіткою.

В цьому таборі умовини дещо покращали. Шатра були просторі, з подвійного полотна, кожний з нас отримав при вході додаткові накривала. Із дощок, що тут валялися, та дротяних сіток кожний із нас склеїв собі лежанку, так, що вже на землі не лежалося. Та й харчі покращали, не тому, що нам збільшили ці нещасні «кальорії», а тому, що вся зеленина і харчі для кухні варилися разом, і людина могла хлебнути раз на день гарячої страви.

За кілька днів по нашому прибутті до цього табору, кожний з нас отримав від англійської команди доповнення умундирування. Це вже був, на мою гадку, найвищий час, бо білизна цілком розліталася, подерлися черевики, малощо не були ми босі, та в цьому лахмітті намножилося стільки плюгавства, що годі було витримати. На старому місці годі було думати про якесь прання. Саме отримання свіжої білизни та дещо кращого обмундирування позбавило мене від неприємної функції, «ловлі партизанів». Радикальний середник, котрим обдарували нас англійці, позбавив нас цілком цієї погані. В таборі почала функціонувати лазня з гарячою водою, хоч і не часто, так, що людина могла частіше викупатися та попрати білизну, якої кожний отримав дві пари на зміну.

Також кілька днів по нашім прибутті з нашої групи деякі стрільці й старшини отримали працю на англійській лінії. Мій приятель Івась Ш. став перекладачем в англійського сержанта, що мав функцію бунчужного на англійській лінії, та, здається, був одним із членів англійської розвідки. Його собі я затямив ще з переслухань большевицької місії; це той, що мені двократно вручив коробку цигарок.

За допомогою Івася отримав я працю «замітайла» бараків на англійській лінії. Завжди якась добра душа з вояків англійців почастувала мене цигаркою, а часто і хлібиною. До цього ще приходив тижневий додаток харчів, призначений для працюючих. Але навіть і за таких умов сніданку я не їв. Відвик.

Назагал майже всі стрільці й підстаршини отримали якесь заняття, так, що до спільного казана приходив додатковий харч і «зупа» вже не була ріденька, але часто густа, що, як кажуть, «ложка дубом стояла» у ній. Працювали рівнож деякі наші старшини. Пригадую собі, що на англійській лінії працював наш старшина хор. Любомир Рихтицький, тільки невідомо для мене було, яку саме функцію він виконував, бо коли б я не зайшов до шатра, в якому проживала обслуга англійської лінії, я завжди заставав його за писальною машинкою. Можливо, що в цих невідрадних умовинах таборового існування творилися його твори, знані вже тепер широкому загалові української спільноти на еміґрації, як: «Жорстокі світанки», що удостоїлися найвищого, що може бути для автора, а саме: зняття їх на фільмову стрічку. Саме в 1966 році гурт любителів фільмового мистецтва накрутив фільм, користуючися змістом цієї книжки із тематикою найновішої історії боротьби нашого народу з ворогом в рядах Української Повстанської Армії. Фільм накручений в Канаді й має назву «Жорстокі світанки». Дальші його твори — це «Плем'я вовків», «Між славою і смертю» та інші. З переходом української групи до табору ч. 1 він цілковито включається до культ.-освітньої праці. Дописує до таборової преси, постійно працює в редакції щоденника «Життя в Таборі», де й виходить його збірка но-

ель п. наг. «Сон літньої ночі». Виступає під псевдонімами, як «Любомирський», «Л. Р.» та «Елерсон».

Частенько мав я бажання познайомитися, ще там в таборі, з хор. Л. Рихтицьким, однак якось не відважувався перешкоджати йому в праці. Може саме тоді в моїй голові загніздилася думка про «перо»? . . Так, чи так, я таки почав собі занотовувати деякі свої спостереження на клаптиках паперу, роздобутого принагідно.

Хор. Любомир Рихтицький
«Хлопці з дев'ятої батерії»
Рисунок Е. Загачевського

З покращанням харчів, побутових умовин, та тим більше, що англійці давали додаткові харчі, деякі наші старшини почали вести серед стрілецтва культурно-освітню працю. Правда, чисто українська культ.-освітня праця почалась ще в таборі ч. 12, але те все ще «клигало».

«. . . І так, зорганізовано шоферські курси, що їх очолив інж. хор. Балагутрак, а викладав стрілець Дяченко. Курсів було три: для старшин, для стрільців і для кабардинців. Крім цього, зорганізовано курс англійської мови під керівництвом хор. Андрущака, а також цикль загально-освітніх

рефератів під загальним керівництвом ген. М. Крата. Стрілець Дикий робив переклади й видавав щоденні вісті, що їх зачитувано на перевірках.

Пор. Євген Попівський і пор. Стефанів перейняли культурну опіку над стрілецтвом. Святково було відзначено «1 Листопада» (ген. М. Крат) та «Свято Базару на місці розстрілу 359 в 1941 р.» — хор. Маслій, вечір св. Миколая та день Героїв Біласа і Данилишина (реф. хор. Т. Барабаш). Зорганізовано хор, яким проводить хор. Стецишин, як рівнож команду копаного м'яча під керівництвом хор. Маслія . . .» (Життя в Таборі» за 7. 1. 1946 р.

Тепер дні проходили для мене більш різноманітно. Коли не було праці поза табором, а це завжди бувало, як до «калабуша»-арешту привезли якусь «грубшу рибу», бо тоді жодні команди не виходили з табору на працю, я все ходив на якісь відчити, чи на грище, коли грали в копаного м'яча.

Десь при кінці листопада в цьому «калабуші» сидів кілька днів югославський генерал Мошинський і політичний діяч Недіч із своїм адьютантом, що кульгав на ногу. Він, разом із генералом Драже Міхайловичем, зараз після капітуляції Юґославії, на весну 1941 року, зорганізував резистанс проти німців; вони вели підпільну боротьбу впродовж років німецької окупації. Спершу мали вони допомогу з боку альянтів, однак у ході довгих років війни англійці почали фаворизувати «демократичного» Тіта, так, що четніки ген. Міхайловича на прикінці війни «помирилися» із своїми ворогами німцями та разом із ними поборювали большевицьку партизанку Тіта. Вислід? . . Опинилися за дротами воєннополонених.

Посиділи вони там кілька днів, а потім переведено їх до нашого табору. Кілька разів зустрічав я цього генерала і його адьютанта, як, проходжуючися по спортовому грищі, розмовляли вони з ген. М. Кратом. Якось Різдвяної ночі, вже далеко за північ, прокинувся я від шепотів моїх друзів у шатрі. А що тоді, кожний з нас мав «легкий сон», бо часто за дня собі поспав, то скоро прочунявся від сонного похмілля. Тим часом на дворі гули мотори вантажників. Хотів я виглянути

на двір та при вході шатра, загородив мені дорогу англійський вартовий, що нахабно увіпхнув мене назад до середини.

Крізь щілину в полотні шатра мав я змогу спостерігати, що діється назовні. Як звичайно, табір був яскраво освітлений прожекторами, що освічували його цілу ніч. На таборовій дорозі стояли два опанцерені грузовики, а довкола них з готовими до пострілу машиновими пістолями було з два десятка англійських вояків. Саме по другому боці приміщувалися старшинські шатра, де і проживали серби. Заарештовано ген. Мошинського і Недіча в різдвяну ніч, коли вони були на святій вечері в шатрі ген. М. Крата. З ними були деякі наші старшини. Недіча вивезено кілька днів пізніше. Генерала Мошинського повішено в Београді. Недіч якийсь час був в іншому таборі, звідкіля він прислав привіт ген. Кратові і своє фото. Яка була дальша доля Недіча є невідомо. Дружні відносини генерала Крата з сербами треба пояснити тим, що генерал ще з часів 1-ої світової війни мав сербський орден — «Звізду Караґеорґія» і це їм в розмові розповів і тому вони ставилися до нього дуже дружньо. Зрештою, про цю подію зразу ранком гомонів увесь табір. Видно, що щось не гаразд було із совістю англійців, що так крадькома, серед ночі, видавали свого колишнього союзника. Вже на весну в 1946 році попала мені до рук польська газета, призначена для вояків ІІ-го Корпусу і яка виходила в Англії, де вичитав про суд над ген. Міхайловичем і ген. Мошинським, яких повішено в Беоґраді.

Наведу тут ще один прикладний епізодик, що мав місце у нашому таборі. Десь за кілька днів перед латинським Різдвом до нашого табору привезено під охороною англійських «емпістів» («Мілітар Поліція») понад двадцять вояків з ІІ-го польського Корпусу ген. Андерса. Були це переважно підстаршини, не меншого ступеня, як «капраль». Всі вони були обвішані військовими відзначеннями, як польськими, так англійськими. Примістили їх в двох шатрах біля входової брами до табору.

Володіючи добре польською мовою, пішов я на «розвід-

ку». Прийняли вони мене досить прихильно, частуючи цигарками та консервами. Не знаю сам, чим було пояснити їхню до мене прихильність, адже я був їхнім недавнім ворогом, та й тепер не був приятелем? . . Можливо, що це випливало, так би мовити, «з жалю», а може . . . Бог його знає, — людську вдачу годі так, мигом ока збагнути, та ще тоді, коли цій людині здається, що проти неї наставлений цілий світ. А жаліти було за що. Всі вони уродженці як не Шлеська, то Познаньщини, а при війську вже по сім-вісім років. У 1939 році відступили разом із рештками польської армії на Угорщину й різними дорогами дісталися до Палестини. Там вступили до створеної поляками «Карпатської Бриґади», брали участь в обороні Тобрука та в цілій італійській кампанії II-го польського корпусу, включно з боями під Монте Касіно. Показували мені свої відзначення, ті з під-Тобрука і Касіна. Декотрі з них були кількакратно ранені. Те, що опинилися тепер тут між нами, за дротами, це, на їхню думку, — а вони її висловлювали з «масними» епітетами, — робота польського Другого Відділу, себто розвідки. Прямо в очі заявили, що вже мають досить воякування і хочуть вертатися додому. Зголосилися в репатріяційній польській місії, але замість поїхати додому, опинилися вони за дротами нашого табору. Чи мали вони якесь поняття про ті відносини, що заіснували в той час у Польщі? Може так, одначе, чи були вони симпатиками комунізму — в це сумніваюся. Те, що ненавиділи довоєнний режим у Польщі, — це ясно висловлювали. Я в душі поділяв їхню думку. Все це були люди з працюючої верстви населення, може і «рожевіли», але найбільше це те, що кожний по так довгім бурлакуванні по цілому світі хотів врешті опинитися на «своїх сміттях». Здається, що, несвідомі тих відносин, які заіснували в даний момент у Польщі, як звичайнісінькі люди, що — на їхню думку! — свій обов'язок супроти Батьківщини виконали, вони бажали повернутися до своїх рідних.

За час свого двотижневого перебування в таборі, спричинили вони немало клопотів англійцям. Не виходили на збірки — і цілком слушно! — відмовилися від спільного кіт-

ла, почали голодівку. Приїздили до них якісь, високої ранґи, польські старшини, а на латинське Різдво приїхав їхній капелян та привіз із собою подарки від їхніх товаришів.

З цього скористав я, бо одержав від них цілу купу газет. Переглядаючи їх, запримітив на одній сторінці газети «Дзєннік Жолнежа» (дати вже не пригадую!) з великомовним наголовком, а саме: «Сонд над українскімі есесманамі». Вже не пригадую собі точно змісту цієї замітки, але цей примірник газети дав стрільцеві Дикому. Аж, майже з річним опізненням, прочитав я потвердження цієї вістки в таборовому щоденнику «Життя в Таборі» ч. 115 за 15. 9. 1946. Ось вона:

«... Як довідуємося, польський військовий суд в Анконі (?) засудив на смерть через розстріл суддю Стефановича і ще трьох (?) українців з 2-го Корпусу». Чи це було ідентичне з вичитаним мною, — цього не можу сказати. Як пізніше ходили чутки по таборі, то випадки розстрілів українців польськими військовиками були не одинокі. Дивним є одне, що навіть тоді, коли для поляків умовини були ідентичні до наших, вони потрапили відбирати життя людям, які, розраховуючи на вирозумілість і людяність, знаходили в них смерть.

Кожний з нас, таборовиків, був спрагнений друкованого слова; те, що чулося із гучномовця, чи те, що прочитав на збірці хтось із старшин, — не заспокоювало нашої цікавости: «Що діється в світі», «які перспективи нашого майбутнього», і тому подібне... Ще на старому місці в таборі ч. 12 дехто із старшин отримував таборовий часопис, тепер, коли в збірному таборі українських вояків було, як це кажеться, «через межу», до нас частіше приходила таборова преса. Правда, в нашій групі переважали інтеліґенти, то і кожний з них вмів якусь чужу мову, але для мене, для простого «селепа», рідне слово на той час було «на вагу золота». Тому кожне число таборових видань, як ось «Життя в Таборі», чи «Батьківщина», я прочитував, так би мовити, «від дошки до дошки». Хотілось бо знати, що діється в світі, як там на Рідних Землях, чи часом «не погризлися» союзники. Вичитував я найменший рядочок. Хоч війна офіційно закінчила-

ся, однак, спокою у світі не було. Щораз в іншому місці земної кулі спалахували криваві зудари. В Китаї визвольна війна проти японців перетворилася в громадянську, війська Чан-кай-шека боролися з комуністичними відділами червоних генералів, яким допомогала Москва. В Палестині жидівські націоналісти вели підпільну боротьбу з англійцями. Істрія перетворилася у воєнний табір, де партизанські з'єднання Тіта творили інвазійну армію, щоб заволодіти Трієстом. Людина вичитувала ці вістки й плекала надію, що може, якраз Бог дасть невдовзі повернутися на Рідні Землі.

Комендант табору май. С. Яськевич вітає Єпископа Кир Івана Бучка під час відвідин табору Ріміні 2. 12. 1945 р.

Із збірки май. С. Яськевича

Хоч які скупі, неточні, а то й перекручені були вістки, все таки вони частіше заповнювали сторінки чужомовної преси, і то вістки про збройний спротив українського народу в рядах Української Повстанської Армії. Ці вістки передруковувала наша таборова преса. Ці вістки скріплювали надію в людині на краще завтра. Та не тільки преса зміцнювала цю надію на скорий поворот на Батьківщину; були події, що сильно сколихнули мною, як і кожного з нас.

Десь у половині грудня 1945 року до українського та-

Привітання таборовими священиками Єпископа Кир Івана Бучка під час відвідин табору Ріміні 2. 12. 1945 року

Із збірки май. С. Ясъкевича

Єпископ Кир Іван Бучко оглядає табір Ріміні під час своєї візитації 2. 12. 1945 року

Архів «Вісті»

бору ч. І приїхав у відвідини Їх Ексцеленція єпископ Іван Бучко. Здається, що зразу наступного дня завітав він також і до нас, в асисті о. хор. Е. Кордуби та отців з Риму. Було відправлено Святкове Богослуження.

Варто згадати, що Владика Бучко привіз ген. Кратові

советську газету «Известия советов депутатов трудящихся СССР» за февраль 1946 рік з промовою про наш табір у Белярії поета Бажана в Об'єднаних Націях (Див. «Вісті» ч. 119 стор. 84). Ось, як совєтський делеґат поет Бажан, із питомим большевикам перекручуванням фактів, згадував про наш табір так:

«В Италії в лагере 5 ц из украинско-немецких націоналистов, военопленних украинцев служивших в немецкой армии, создано формирование под руководством полковника немецкой армии Крата. Украинских граждан желающих вернуться на родину, офіцери под розличними предлогами избивають палками» . . .

Єпископ Кир Іван Бучко в повних архипастирських ризах уділяє архиєрейське благословення полоненим воякам в Ріміні. (Грудень, 1945 р.)

Архів «Вісті»

Разом з Їх Ексцеленцією єпископом Іваном Бучком до нашого табору завітав визначний, як згодом я довідався, голова Закордонного Представництва Української Головної Визвольної Ради пан Микола Лебедь-Рубан. Саме в цей час у нашому таборі відбувалася вистава самодіяльности таборовиків й для її приміщення було поставлено велике шатро.

Там пан Микола Лебедь виголосив доповідь на тему сучасного стану в Україні. На цю доповідь прибули всі таборовики-українці, як рівнож багато чужинців, які розуміли українську мову. Всі були цікаві почути слово про події в Україні від людини, що для багатьох з нас була окутана таємничістю. Хоч і невеселі вістки подав він у своїй доповіді, все таки його кінцеві слова: «Україна бореться!..» — глибоко врізалися в мою душу. Та чи лише мені!?.. Вірилося тоді, що час нашого повороту на знедолену, але нескорену Батьківщину, недалекий.

Не знаю, як довго перебував п. М. Лебедь у нашому таборі, як рівнож невідомо мені, чи бував він у таборі ч 1. Пригадую собі, що по нашому таборі пізніше ходили чутки, що двох наших молодших старшин разом із ним «виїхали» з табору. Чи це правда, годі мені довести, як рівнож і те, що один із цих старшин мав літом 1946 року переслати листа до табору ч. 1. Лист цей був штемпльований у Рівному на Волині.

На марґінесі відвідин п. М. Лебедя, як і «виїзду» двох наших старшин, згадуючи минуле з перспективи років, важко зрозуміти мені тепер почини деяких провідних людей, що в минулому висилали людей на певну смерть в ім'я Ідеї, в яку самі, з роками, перестали вірити. Чи справді час впливає на людину й вона з роками «забуває» про те, що говорила й як поступала?.. Чи не краще б було це сказати цьому двадцять років, там в таборі полонених, що голоситься тепер?.. Адже ті двоє молодих старшин пішли за наказом Лебедя!.. Чи живуть вони! А якщо живуть, то чи не віднесли б цих рядків, що тут наведу, до автора, який у своєму творі п. наг. «УПА» так пише про Дивізію:

«...Правда, поза кар'єровичами, політичними спекулянтами чи просто аґентами були також старші віком лицарі романтичної майбутньої ідеї «Червоної Калини», що не рахувалися з реалізмом сьогоднішніх днів і підтягали гітлерівську Німеччину під Австрію Франц-Йосифа. Вони здебільшого впали, вірні ідеї Української Держави, ступивши на шлях, який уважали за її здійснення. Ці члени українсь-

кої нації зуміли згинути гідно. Але коли б ті, що вигрівали теплі посади, що розікрали зложені народом мільйонові пожертви, у критичний момент були опинилися під Бродами — Білим Каменем, суд над ними був би тоді короткий . . .»

(Микола Лебедь — «УПА її генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі Українського Народу за Українську Самостійну Соборну Державу» — Видання Пресового Бюра УГВР, 1946 р.).

Не знаю, чи суд у цім випадку був би довший, коли б повставали із відомих і невідомих могил ті, які слухняно виконували його накази.

Якось непомітно минув для мене Новий рік 1946. Зближалися наші Різдвяні Свята. Скорботно нила душа на згадку про цей Великий родинний день. Скільки то років уже, як не святкував я його в колі своїх рідних — а скільки ще доведеться чекати? . .

Наш святковий приділ харчів, що його ми мали отримати на латинські свята, дали нам у навечір'я нашого Різдва. Цей Свят-Вечір провів я разом із своїми співмешканцями шатра: Павлом Безушком, Осипом Микеткою, Федорком, нерозлучним Івасем Ш. та інж. Стаховим. Цього вечора, хоч «зупа» була пісна, але за те ложка «дубом стирчала» в їдунці. Повечеряли ми мовчки, хтось потім затягнув коляду, але якогось святкового настрою годі було викликати. Не витримавши цієї гнітучої атмосфери, коли кожному в очах стояли сльози, я вийшов пройтися попід дроти огорожі (улюблене місце для тих, що любили самоту!). Цього вечора на цьому «корзі» таких, як я, було більше. Мовчки проходили повз себе, не промовивши ні слова; кожний думав про своїх рідних. Як і де доведеться святкувати наступного року Різдво? . . Для мене, як і для кожного з нас, це було велике невідоме.

Тогорічна зима, перша зима в Італії, не далася нам відчути так прикро, ніж це було пізніше. Правда, дні були холодні, дощові, одначе, не так було холодно. Наш «майстер на всі руки» Павло Безушко злагодив із великої бочки від бензини піч. Якісь тубочки, трубки — і піч нагрівалася до червона. Палили ми оливою, яку виділяли нам англійці до

варення в кухні, а тепер зимою рівнож давали до опалювання шатер.

Пожвавилася в нашому таборі культурно-освітня праця, «... В роковини Самостійности й Соборности України, 29. 1. 1946 р. вшанували роковини Крут. Слід підкреслити, що поруч ген. М. Крата та коменданта української групи підполк. Б. Барвінського, на почесних місцях сиділи учасники бою під Крутами, сотн. А. Гончаренко й пор. С. Євтушенко.

3. 2 1946 року відбувся реферат на тему: «Які елементи впливали на життя української нації?»

Крім того, філія Української Студентської Громади розвиває свою працю не тільки серед своїх, але й нав'язує зносини з чужонаціональними студентами та підготовляє ґрунт для заснування міжнародньої студентської громади...» (Б) — («Життя в Таборі» за 10. 2. 1946 ч. 6 (19). Таку замітку знаходимо в таборовій пресі, що свідчило про те, що в таборі, попри скрутні умови, все таки таборовики жили не лише вичислюванням «кальорій», а приготовлялися, чи підготовляли інших, щоб на майбутнє стати повновартісними членами своєї спільноти.

З Новим Роком поволі наш табір почав випорожнюватися. Вже перших днів січня перенесено з нашого табору до табору ч. 1 декількох наших старшин, між ними підполк. Романа Долинського, який перебрав там команду. Почали щораз настирливіше ходити по таборі чутки, що нас усіх мають перенести назад до цього табору. І справді, на лютий, березень і квітень припадає період розвантаження табору ч. 3. Перших вивезли десь до Австрії (всіх мадярів та балтійців), потім перенесено до табору ч. 2 групи: грузинів, вірменів і кабардинців. Під ескортою, що не віщувало нічого доброго, вивезено всіх росіян. Чи не збігалися ті дати з примусовою репатріяцією всіх козацьких частин в Німеччині, провадженою американцями в американській зоні Німеччини весною 1946 року? . .

Десь при кінці березня вивезено з нашого табору всю нашу групу, залишивши тільки т. зв. «робочу команду» і тих, хто подав народження на Східній Україні (підполк. Барвінський, сотн. Гончаренко і інші).

ТАБІР УКРАЇНСЬКИХ ПОЛОНЕНИХ Ч. 1 В РІМІНІ

На віддаль табір ч. 1 нічим не різнився від подібних йому таборів воєннополонених, що були тоді в Італії, однак, коли нас перевезли через входову браму і я розглянувся, то зрозумів, що це місце призначене не на переходове, короткотривале перебування, а що тут для мене щойно починається справжня, невідомо на як довго, тривала неволя.

Коли був ще я в міжнародньому таборі, то бачив, як з дня на день меншала кількість шатер в таборі ч. 2, як

Загальний вид табору Ріміні
Архів «Вісті»

кожного майже дня великі черги німецьких полонених очікували на транспорти. Казалося, що в зимових місяцях у цілому комплексі таборів біля Ріміні перебувало коло пів-мільйона полонених. Німці виїздили «додому», а я?.., а ми?.. Як довго ще будемо тут в цьому таборі? . . Тепер, в'їжджаючи до нього, я не усвідомлював собі, що це питання, «як довго», буду ставити собі ще протягом двох років.

Коло команди табору кожного, на його бажання, приділено до тієї частини, звідки він вибув. Я й Івась Ш. зголо-

силися назад до гарматного полку. Постараюся тут з пам'яті відтворити розташування табору ч. 1.

Головними, так би мовити, «вулицями» були: Львівська і Київська. На цих вулицях двічі на день проходила перевірка таборовиків. Табір творив прямокутник, звернений вужчою підставою до шосе «Віа Емілія», та простягався своїм північним боком уздовж дороги, що вела до Сан Маріна. Зразу при вході до табору, з півночі на південь впоперек табору пробігала «вулиця» Львівська. Біля входової брами містилися бараки таборової варти, арешт-«калабуш»

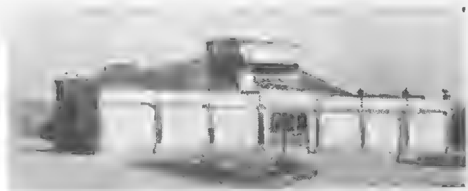
Вид на табір Ріміні з будинку таборового театру

Із збірки май. С. Яськевича

та команда табору. В глибині табору по Львівській вулиці, по правім боці, приміщувалися бараки-бочки т. зв. робітничої сотні, маґазин, яким завідував бл. п. пор. Кость Мельник, барак і бібліотека Студентської Громади, а вже при кінці цієї вулиці приміщувалися шатра Куріня Молоді, що його пізніше перейменовано на Шкільний Бльок. Біля команди табору чи, як то казано в таборі, штабу, мали свої приміщення, чи то в дерев'яних бараках, чи то в «бочках», пресові органи: «Життя в Таборі», «Батьківщина», «Оса», далі там же приміщувався репрезентативний хор табору, під дириґентурою хор. Я. Гуміловича, танцювальна група Кушніренка, бандуристи хор. Я. Бабуняка. Також своє приміщення біля штабу мала транспортова сотня т. зв. «Е Цуґ».

По лівім боці Львівської вулиці була досить велика площа, на якій грано у відбиванку, а вечорами приїздило кіно і з своїми сеансами.

Від північного кінця Львівської вулиці, ген аж до грядок із городовиною Рільничої Школи, управителем якої був інж. Р. Руденський простягалася довга Київська вулиця. Вона пробігала вздовж табору зі сходу на захід. В цьому напрямі, по лівім боці, стирчали різного роду намети й будки. Це були полки 1, 2, 3, 5 і гарматній. По правім боці були розташовані шатра 4-го, т. зв. «технічного полку», біля нього стояв «будинок» таборового театру, конструкції дипломованого будівничого п. Побідинського, потім стояла Греко-Католицька Церква з дзвіницею, побіч неї — кілька бара-

Театр в таборі полонених українських вояків — Ріміні 1945-1947

ків «бочок», «Санітарної сотні» і т. зв. «Ревір». Далі стояла Українська Православна Церква, а збоку дерев'яний барак «Спортової домівки». Закінчувалася Київська вулиця поперечною доріжкою, при якій стояли бараки гарматного 5-го полку, як рівнож бараки Рільничої Школи та барак відділу таборового Т-ва «Просвіта». А довкола цього всього — подвійна, висока, дротяна огорожа із сітки, між якою густо намотано колючу проволоку, — з десятком високих вартівничих веж, на яких стояли вартові з кулеметами, спрямованими на табір. До табору входилося через дві брами. Перша, якою входилося на т. зв. «англійську лінію», та друга, що вела до табору.

Як уже я зазначив, ми з Івасем Ш. вернулися до гарматного полку, тепер перейменованого на «шостий бльок». (Поступова демілітаризація!?) .. Так само було перейменовано всі полки й окремі сотні.

Як усюди, так і тут, зобов'язував ще поділ на сотні і десятки. Це для кращого розподілу харчів та евіденції. Мене приділено до шостої сотні, де сотенним був хор. Ярослав Букачівський, знайомий мені ще з фронтової частини. Тут я зустрів усю «свою братію» з старої фронтової сотні та тих, що вже запізнався з ними в таборі ч. 5 «Ц» в Белярії. Дякуючи допомозі незаступимого і просто неоціненного Евстахія Диби, який завжди твердив, що треба в першу чергу якнайліпше себе влаштувати, дістав я приміщення в одному шатрі, де нас було шестеро; всі вони мені знакомі ще з фронтової частини. Ось їхні прізвища: Лущак, Серафим, Ілля Дмитрів, Кушнір, Возняк. Мій приятель Івась Ш., хоч і був приділений до тієї сотні, що й я, та належав до другої «десятки». Рідко коли ми бачилися, бо він потім виконував функцію перекладача біля того сержанта-жида з 3-го табору. Тут мушу трошки довше зупинитися на особі Івася Ш. Про походження його вже я згадував, тепер пару слів про нього самого: народжений, здається, 1925 року, він у 1943 році, як багато подібних йому, перериває студії та на «поклик сурми» вступає добровільцем до Дивізії. Опинившися в невідрадному становищі полоненого, він не «тратить голови», не попадає в зневіру, а день і ніч працює над собою. Й те, що за такий швидкий час став перекладачем, дало йому не лише поліпшення своїх побутових умовин, а й духову наснагу. Бо чудесне знання англійської мови давало йому великі перспективи в майбутньому. Він мені нічого про це не говорив, але догадуюся, що в його втечі, що її він учинив літом 1946 року, багато допоміг йому цей сержант. «Свого полону» він не прогайнував. По закінченні студій у Німеччині, виїхав він до Сполучених Штатів Америки й тепер занимає становище менажера продукції в одній з великих фірм на терені США. Таких, що «не втратили голови», попавши за дроти, а взялися з самопосвятою до науки і праці над собою та в майбутньому добилися успіхів, — сьогодні можна числити грубі сотні.

Так, як у попередньому таборі, так і тут апелі-перевірки відбувалися двічі на день.

Перші дні свого перебування в цьому таборі я присвятив на розшуки своїх знайомих та оглядини табору. А оглядати тут було що! З немалим подивом і зачудованням оглядав ту колосальну працю, що тут була розгорнулась. Зразу по ранішній перевірці всі спішили до різних занять. Хто на виклади, хто до праці в таборових майстернях, хто на спортову площу. Мало було таких, які, не працюючи, нудьгували, затруюючи своєю поведінкою життя собі й іншим. А, на жаль, були й такі, що почату партію «покера» чи популяр-

Таборовий дороговказ
Існували ще вулиці:
Львівська, Коломийська, Юнаків
(коло Куреня Молоді)
Ріміні, 18. 10. 1945 — 8. 6. 1947 р.

ного «дурачка» ще в початках полону, десь в Удіне чи Местре, скінчили — а може і ні? . . — в році 1948 в англійських таборах для сільсько-господарських робітників, до яких то, по звільнені із полону, поприділювано колишніх вояків-полонених Дивізії.

«. . . Тим стимулом, цією рушійною силою, що змінила обличчя таборовиків, був саме приїзд большевицької комісії», — стверджують усі, хто пише про «рімінський полон». Під впливом цієї «події» життя в таборі набуло рум'янців. Сприятливими умовинами було хоч би те, що таборовики творили скупчення людей різного характеру, різних вдач,

з різною освітою, здібностями, кваліфікаціями, замилуваннями.

Всі, одначе, знали або інстинктивно відчували, що найгірше буде із тими, які піддадуться байдужності, апатії, втратять віру в те, що навіть найбільш важкі таборові умовини, при добрій волі можна й треба перебороти.

Тому-то таким швидким темпом почали організувати різні курси, школи, виклади, відчити, хори, а з цим і концерти, гуртки сальонової і джазової оркестри, театральні вистави, літературні й дискусійні вечори, лекції чужих мов, широку видавничу діяльність.

Люди були «забігані». Декотрі до пізньої ночі, при слабому світлі каганця, на скравках паперу або картону з опакувань, з немалим трудом роздобутого, писали з пам'яті скрипти і конспекти до викладів, що їх проводили наступного дня.

Щоб доповнити свої спогади й дати читачеві повну картину цієї великої і муравлиної культурно-освітньої праці, що напротязі двох років проводилася в таборі полонених в Ріміні, крім згаданої статті п. наг. «Культурно-освітня й виховна праця в таборах полонених в Італії» пера п. Б. Литвиновича, друкованої в журналі Братства 1 УД УНА «Вісті» за 1953 р. ч. 1-2 (27-28), передрукованої свого часу в журналі «Сурмач» — видання Об'єднання колишніх Вояків Українців у Великобританії, — додам ще цитати таборової преси, як «Життя в Таборі» та «Батьківщина».

«...Першим кроком до цього була організація Куреня Молоді, а потім — гуртування студентів і ремісників. Освітня діяльність зачинає набувати розмаху, якого не спинив ані брак книжок, ані брак писемного матеріялу, а передусім паперу. Однак до повного свого виявлення дійшла освітня діяльність щойно по перевезенні цілого табору в околиці Ріміні, де їй більше сприяла відповідна кількість приміщень не тільки на всі курси, школи й установи, але навіть на полкові читальні-світлиці, які під кінець 1945 року існували майже по всіх полках. Там пішла праця повним розгоном і не маліла до кінця побуту в Італії.

Цілою культурно-освітньою працею завідував культурно-освітній референт табору, якому безпосередньо підлягала канцелярія К. О. відділу, що полагоджувала всі ділові справи, кореспонденцію, вела архів і статистику, провадила бібліотечну працю й розподіл книжок і часописів надсиланих для табору з-зовні, магазин і розділ писемного матеріялу. Крім того, окремі підреферентури для справ шкільництва, спорту і культурної праці в частинах, із штабом організаторів культосвітньої праці, тобто культосвітніх референтів полкових чи самостійних частин . . .» (Б. Л.).

Вид на Українську Католицьку Церкву в таборі Ріміні; спереду хрест на могилі героїв

Культурно-освітніми референтами були: сотн. Богдан Підгайний (учасник т. зв. «Варшавського процесу ОУН» в 1936 році), майор Зенон Винницький та їхні заступники: пор. Литвин, пор. Євген Попівський, Богдан Литвинович. (За таборовою пресою, — Е. З.).

РЕЛІГІЙНА ОПІКА

«. . . Релігійно-моральна опіка перебувала в руках чотирьох греко-католицьких і одного православного священиків. На терені табору збудовано дві церкви, де кожної неділі, а то і в будні, відправлялось Богослуження. В усіх таборових школах і курсах, навчання релігії було обов'язковим предметом. При обох церквах існували церковні хори, греко-католицький і православний, які не тільки брали участь

Православна церква і дзвіниця в таборі Ріміні

Із збірки архимандрита Йова Скакальського

в Богослуженнях, але теж своєю участю помагали в організуванні світських імпрез . . .» (Б. Л.).

Як вже я згадував, то разом з вояками дивізії до полону дісталися наші дивізійні священики, а саме: бл. п. хор. Еммануїл Кордуба — помер в Англії, в січні 1953 року, бл. п. о. хор. Александер Маркевич — помер в травні 1964 року в Англії, о. хор. М. Ратушинський, о. хор. О. Бабій, греко-католицькі священики, та о. Йов Скакальський, що прибув до Дивізії в початкових місяцях 1945 року із т. зв. Волинським Леґіоном Самооборони.

Обі церкви були побудовані із так зв. бараків «бочок», прикрашені внутрі іконостасами, виконаними руками таборовиків.

Католицька церква внутрі в таборі Ріміні

Із збірки пор. М. Заяця

Православна церква внутрі в таборі Ріміні

Архів «Вісті»

«УКРАЇНСЬКА ПРАВОСЛАВНА ГРОМАДА В ІТАЛІЇ»

Під тим наголовком появилася обширна стаття ген. Михайла Крата у журналі «Вісті» ч. 120 за грудень 1965 р. Поміщую її з деякими скороченнями, взявши тільки це, що відноситься безпосередньо до табору в Ріміні.

Автор (ген. М. Крат — прим. Е. З.) дякує за допомогу в опрацюванні цієї статті Високодостойному Отцеві Архимандритові Йовові Скакальському, майорові Навроцькому та сотникові Винникові.

...Вже в перших днях перебування в таборі виявилось,

Православний хор в таборі Ріміні з о. Йовом Скакальським. Ріміні, Італія 1946 р.

Із збірки архимандрита Йова Скакальського

що тут знайшлося тисячі православних. Тоді під час організації таборового життя виявилася теж потреба організації і церковної ділянки, бо цього вимагала кожна віруюча душа, втомлена непевністю завтрішнього дня. Православні Богослуження почались майже одночасно з Богослуженнями Української Католицької Церкви, до якої належала більшість вояків.

Перша православна Служба Божа відбулася в свято Воз-

Йорданська процесія в таборі Ріміні 1947 р.

Із збірки пор. М. Заяця

несення в 1945 році в польовій каплиці, яку було уряджено в театрі біля входової брами табору. В театрі був тільки престіл на підвищенні, виконаному заходами технічного референта майора Навроцького.

Вірні молились під відкритим небом і пекучим італійським сонцем. Ці Богослуження мали велике значення. Вони були єдиною розрадою для душі, яка по так довгій воєнній завірюсі прагнула спокою й єднання з Богом у спільній молитві.

Тоді остаточно зформувався хор із 30 співаків, переважно волиняків. До хору належали: В. Корольчук, А. Корольчук, Аф. Корольчук, П. Данильчук, І. Шарко, І. Пилипчук, О. Польовий, І. Колач, Д. Вяжевич, М. Олесюк, О. Костюк, С. Кицюк (останні три тепер є священиками в Канаді), П. Чмелик, І. Жовтобрюх, Д. Бойчук, В. Рибак, О. Важний, В. Купчак, Д. Гаморак, В. Гірняк, М. Малюжинський, І. Липа. Першим диригентом хору був поручник проф. П. Савицький, який пізніше не міг провадити хору з причин браку часу, бо був перекладачем в італійців.

Поручник П. Савицький передав хор Анатолеві Клішеві, який, будучи фаховим диригентом і дяком, в дуже короткому часі поставив хор на високий рівень. Співу хору з насолодою слухали вірні.

Слід при тому відмітити щиру та віддану працю хористів: часто й сонце дошкуляло, й шлунок був пустий, але ці ентузіясти традицій рідної церкви йшли на проби — співали з охотою для хвали Божої. Богослужба відбувалася докладно за уставом, з додержанням традицій Української Церкви. Кожне слово священика, кожний рух його, молитви та натхненні слова стихир ірмосів та інших співів здавалося чудовою казкою, старою леґендою такої далекої поневоленої Батьківщини. Забувалася Італія, дроти, непевність нашого майбутнього. Згадувалося минуле.

Отець Йов використовував кожну нагоду, щоб потішити всіх у надії на Господа Бога й заспокоював зболілі вояцькі серця щирим і братнім словом душпастиря.

З кожним днем церковне громадське життя ставало кра-

Свячення води в таборі Ріміні 1946 р. Зліва: о. Емануїл Кордуба і о. М. Ратушинський

Із збірки пор. М. Заяця

Свячення води в таборі Ріміні 1946 р. З кропилом о. пор. Емануїл Кордуба, а коло нього стоять о. О. Маркевич і хор. О. Бабій

Із збірки пор. М. Заяця

щим. Аж ось постала загроза репатріяції. На вимогу совєтської місії з українського табору вивезли багатьох старшин, а з ними й отця Ієромонаха. Православні Богослужби на деякий час перервалися. Але незабаром англійці почали видавати о. Йовові перепустки до табору дивізії, а теж хорові до інтернаціонального табору, щоб там обслужити розділену православну громаду.

Восени, коли скінчилася загроза видачі нас «совєтам», та коли дивізію переведено до табору коло Ріміні, тут на новому місці вже були кращі умовини життя.

Тоді почали будувати та організувати церкви, школи,

Під час Служби Божої в Українській Католицькій Церкві в Ріміні

театр. На західній межі табору, звідкіля було видно республіку Сан Маріно, побудовано з бараку православну церкву. Тоді ж повернено до табору отця Ієромонаха і парафіяльне життя знову наладналося.

Церковця наша була уладжена так, як усі православні церкви всіх народів: був за іконостасом вівтар, у якому містився престіл і жертівник, намальовано образи, зроблено тетропод, ставники, навіть збудовано баню з восьмиконечним хрестом.

Над діяконськими дверима вояки варстатової сотні повісили для прикраси чудово виконані з бляхи та відповідно

Хрестний обхід в таборі Ріміні 1947 року
Із збірки архимандрита Йова Скакальського

розмальовані копії орденів армії УНР — хреста Симона Петлюри та Залізного Хреста за Зимовий Похід 1919-1920 рр. Було перепроваджено до церкви електричне світло, а коло церкви збудовано дзвіницю. Замість дзвонів повісили сталеві круги з гарним голосом.

Знайшовся теж досвідчений дзвонар. Це був Дмитро Мамчур з околиць Почаєва; дзвін своїм благовістям пригадував батьківщину та рідні святині.

Ікони Спасителя та Божої Матері з українським орнаментом на ризах, а також плащаницю — намалював для нашої церкви підстаршина артист-маляр В. Каплун (католик), за що ми всі й досі з вдячністю згадуємо його.

Треба ствердити, що як у Белярії, так і в Ріміні, не було яких-будь антагонізмів поміж духовенством та вірними обох церков — синами однієї Матері України.

Над будовою церков, православною й католицькою, трудилися, без різниці віровизнання, старшини, підстаршини й вояки саперного куреня та робочої сотні. При будові й організації нашої церкви найбільше потрудилися: пор. Винник,

сотн. Михайло Кощук, бл. пам. сотник І. Гуня, майор Навроцький, підполковник Г. Сосідко, сотник Ярош і Д. Мантула, поет Гах, Микола Малюжинський (син забитого німцями видатного священика-патріота).

Церквою піклувався, як титар, бл. п. сотник І. Гуня (піз-

Великдень в таборі Ріміні 1946 року. Плащаницю несуть: бл. пам. підполк. Роман Долинський, бл. пам. пор. Кость Мельник, пор. Матвій Заяць

Із збірки пор. М. Заяця

ніше священик УАПЦ в Англії), обов'язки паламаря виконував І. Проньчук, він же і пік просфори.

Старанням сотника В. Личманенка придбано запрестольний хрест і хоругви. Багато допоміг нашій громаді, надсилаючи з Америки різні речі, бл. пам. мітрат Білон (колишній

священик 6-ої дивізії армії УНР) через сестру, перебуваючого в таборі підполк. Б. Барвінського.

Богослужби правилися з такою красою, яку рідко можна зустріти в наших церквах на чужині. Церква ніколи не вміщувала всіх вірних: вони стояли просто неба. Попереду — старшини, за ними — старшини-ветерани армії УНР, а за ними — молоде покоління: вояцтво дивізії, Волинський Ле-

Пор. о. Емануїл Кордуба святить паски в варстатовій сотні в таборі Ріміні 1947 року; зправа стоїть пор. М. Заяць
Із збірки пор. М. Заяця

ґіон Самооборони та інші. Дуже часто з нами молилися брати-католики, яким подобалася Богослужба українською мовою та постійні згадки про Україну, про наш народ в окремих молитвах та ектеніях. Отець Йов поминав Владик — Полікарпа та Михаїла, з якими вдалося нав'язати зв'язок.

Особливо гарно було відправлено всі, належні за церковним уставом, Богослужби під час Страсної Седмиці та Великодня в 1946 і в 1947 роках. Святили вербу, слухали страсті, виносили Плащаницю, обносили її раненько у Велику Суботу навколо церкви, правили світлу Заутреню, святили паски. Згадували тоді Батьківщину, далеко покинених рідних, поминали поляглих за волю і державність. Плакав о. Йов, плакали вірні, що в тому храмі на італійській землі опинилися «зі всіх усюдів» поневоленої України.

Так минали дні, місяці, роки. Праця о. Йова та громадян не обмежувалися виключно українським табором. Отець Ієромонах сам із дяком, а іноді з хором, служив у таборі сестер-жалібниць дивізії в Річіоне (чудово співали самі сестри), у лікарнях та в інтернаціональному таборі.

Незабутньою залишається остання заупокійна Служба Божа в Червії на цвинтарі полягли́х в останній війні вояків, на якому поховано теж і померлих в Італії дивізійників.

Отець Йов Скакальський святить паски в таборі Ріміні в 1946 році

Із збірки архимандрита Йова Скакальського

Тоді саме, в провідну неділю, ми востаннє молилися за душі бойових товаришів, над їхніми могилами та прощалися із ними перед від'їздом до Англії.

У травні 1947 року, коли почалася ліквідація табору,розібрано нашу церковцю-барак. Що можна було спалити — спалено, металеві частини закопано в землю. Решту забрано з собою. До останнього часу, а, може, й нині, ці дорогоцінні реліквії (хрест, образи, хоругви, плащаниця) переховувалися в Англії в англіканській церкві св. Марії Магдалини в м. Брадфорді. Може, ними й досі користуються при Богослужбах.

Сьогодні вже минули літа від того часу. Тяжко пригадати все докладно. Але з вдячністю згадується всіх тих, хто найменшим ділом прислужився до нашого релігійного життя, а тим самим до духовного заспокоєння і піддержки на дусі всіх в надії на Милосердного Бога, що благословив нам усім разом пережити ті, іноді тяжкі, часи на чужині. На особливу вдячність заслуговує наш дорогий і всіма люблений, тепер вже архимандрит, Йов, який своїми молитвами, натхненним словом та вірою в Боже Провидіння піддержував нас усіх в люту годину».

Посвячення таборовими священиками прапору 25. 5. 1946 року в Ріміні. Зліва: о. Йов Скакальський, о. О. Бабій, о. Е. Кордуба, о. О. Маркевич і о. М. Ратушинський

Архів «Сурмача»

*

Варто згадати, що в дивізії був ще православний священик Пащевський, син учасника І-го Зимового Походу «Козацький батько», протопресвітера армії УНР Павла Пащевського, який служив добровільно вояком в нашій Дивізії і був в протилетунському батальйоні, згинув під Бродами. В запасному полку був ще о. майор Паладій Дубицький, який в Австрії, разом з о. Йовом, відправляли для православних вояків Богослужби.

ЗАГАЛЬНА ОСВІТА В ЧАСТИНАХ

Найширші круги стрілецтва користали щоденно з читалень-світлиць (щоправда, скромно влаштованих) у полках, де відбувалися виклади, реферати, гутірки, голосне читання, визичалися часописи і книжки (яких у таборі було дуже небагато). При читальнях організувались академії, під час Різдвяних свят — «вертепи» (силами самої частини), а також вечори, присвячені важливішим роковинам. Культосвітні реферати частин помагали стрільцям у вишукуванні їхніх родин, інформували про важливіші дії з таборового чи політичного життя в світі.

В березні 1946 р. створено при культосвітньому відділі окрему підреферентуру, що її завданням було посилення та координація праці культосвітніх референтів поодиноких частин, яких тоді було 15. Крім культосвітніх референтів, заанґажовано до праці 54 учителів і 113 інших таборовиків. Це причинилось до поширення освітньої праці. Напр., на день 1. 8. 1946 р. в частинах існували такі освітні й самодіяльні гуртки; 16 гуртків вивчення англійської мови з 321 учасниками, 8 гуртків національно-політичного виховання з 370 учасниками, 7 драматичних із 121 учасниками, 3 хорові — 38 членів, 13 шахових із 529 членами, 4 пластові з 28 членами і 28 інших з 214 членами. Видавалось 5 стінних газеток, а саме: «Просвіта», «Неділя», «Таборовик», «Наше Життя».

Спочатку в частинах велось навчання неграмотних і малограмотних, з яких охоплено 652, пізніше, в квітні 1946 року, це перебрала на себе 7-клясна народня школа.

Думка про потребу приготування таборовиків до цивільного й громадського життя привела до створення таборового товариства «Просвіта», яке продовжувало працю над вихованням і освітою стрілецтва на давніх просвітянських засадах. Зорганізовані т-ва «Просвіта» по всіх частинах об'єдналися з часом в надбудову «Об'єднання» таборових товариств «Просвіта», і це «Об'єднання» мало за завдання ініціювати та узгіднювати працю поодиноких товариств.

В половині 1946 р. покликано до життя «Народній Університет», який мав за завдання ширити підставові відомості про Україну з історії, географії, економії, літератури, мови та інші. «Народнім Університетом» завідувала окрема управа, складена з 7 осіб. Виклади відбувалися в таборовому театрі, 5 разів на тиждень, по дві години, при пересічній приявності 400 слухачів. Лекції читали 22 лектори.

Ось що пише таборовий тижневик »Батьківщина» на цю тему число 14 з 14. 4. 1946 року:

«Університет має за мету поширювати національну свідомість, має дати ширшим масам таборовиків, у популярній формі подати наукові підстави для формування світогляду свідомого українця — самостійника» і далі «хай кожний із нас умітиме оповісти своїм та чужим, — хто ми і чого хочемо; як доведеться на чужині побачитися із земляками, що давно покинули рідний край та, може й слово рідне забули, або й народилися на чужині, хай кожний із нас і їм зуміє розповісти про «нашу правду», про те, як багата, та чому така бідна така нам близька та «така далека наша Батьківщина». (Стаття М. Крата).

3. 4. 1946 року вибрано Управу з сімох осіб, що мали зайнятися організуванням рефератів з поодиноких дисциплін. І так: пор. др. Стефанів — історія України, пор. В. Личманенко — історія літератури й української мови, хор. С. Федюк — пресові звіти, підполк. Сосідко — мистецтво України та мґр. Стеткевич — економія України. На чолі Управи став проф. А. Сендецький, котрому доручено організаційно-технічну роботу в зв'язку з рефератами.

Поборовши перші організаційні труднощі, вже 7. 4. 1946 відбулось святкове відкриття Народнього Університету і першу лекцію з історії України в день відкриття Народнього Університету виголосив ген. М. Крат. Загал таборовиків цікавиться дальше рефератами-лекціями Н. У., доказом чого є велика кількість відвідувачів. Пересічна присутність понад 400 осіб. Це вказує на солідну працю Управи лекторів У. Н., котрі за цей короткий час зуміли поставити інституцію поруч інших передових інституцій нашого табору»...

Наведу тут одно з багатьох повідомлень, що кожного тижня появлялося в тижневику «Батьківщина».

Виклади на Народному Університеті:

Неділя 16. 6. «Огляд преси» — хор. С. Федюк.

Понед. 17. 6. «Води України» — проф. Ломиковський.

Понед. 17. 6. «Кишково-шлункові захворування» — д-р Роман Турко.

Народня Школа при Робітничому Курені в таборі Ріміні — 1946 р.

Із збірки пор. М. Заяця

Вівт. 18. 6. «Міжнародні взаємини України» — мґр. Онисько.

Вівт. 18. 6. «Український барок» — проф. М. Кулицький.

Середа 19. 6. «Український барок» — проф. М. Кулицький.

Середа 19. 6. «Початкові засади державної адміністрації» — мґр. Стеткевич.

П'ятниця 20. 6. «Погетьманські часи» — ген. М. Крат.

ШКІЛЬНИЦТВО

7-клясна школа на терені табору взяла свій початок від курсів для неграмотних і малограмотних, що велись по частинах ще від листопада 1945 р. З днем 13. 4. 1946 р. ці курси переорганізовано. З курсів неграмотних створено 1. і 2. кляси, з курсів малограмотних 3. і 4. кляси, а 5., 6. і 7. кляси постали з новоприйнятих учнів. В половині 1946 р. в клясі 1-ій було всіх учнів 321, в клясі 2-ій 250, в клясі 3-ій 83, в

Лекція у Народній Школі Робітничого Куріня
у таборі Ріміні — 1946 р.
Із збірки пор. М. Заяця

клясі 4-ій 50, в клясі 5-ій 150, в клясі 6-ій 50, і в клясі 7-ій 55. В школі працювало 39 учителів.

Народня школа мала за завдання дати своїм учням знання в засягу 7 кляс, приготувати своїх учнів теоретично до самостійної праці та виховувати їх під оглядом релігійним, моральним та суспільним. У вищих клясах відбувалось теж навчання англійської мови. За перше півріччя 1946 р. відбуто в усіх відділах 4.882 навчальних годин.

Для осягнення кращих вислідів у школі переводились зразкові лекції, що мали служити для молодших учителів за взірець під час навчання.

ҐІМНАЗІЙНІ МАТУРАЛЬНІ КУРСИ

Ґімназійні матуральні курси розпочали свою працю вступними іспитами ще в жовтні 1945 р. Метою курсів було навчання учнів в засягу 8 кляс ґімназії, яке мало приготувати учасників до іспиту зрілости. Іспит зрілости відбувся під наглядом Шкільного Відділу Св. Конґреґації в Римі. Матуральні курси складали окрему одиницю при Курені Молоді. При курсах існував історично-філософічний гурток і спортова дружина.

Тут наведу дві статті із тижневика «Батьківщина», що появилися з нагоди закінчення матуральних курсів. Ось вони:

«З ініціятиви проф. О. Монцібовича Культ-Освітний Відділ Українського Табору приступив в місяці липні 1945 р. до зорганізування однорічного матурального курсу в таборі в Белярії. Завдання було не легке, беручи під увагу трудне життя в таборі, важке матеріяльне положення в організації цієї інституції, через брак підручників і письмового приладдя. Одначе праця скоро пішла належним темпом. Зараз же проголошено вступні іспити й підібрано відповідні учительські сили до їх переведення. До іспиту приступило 280 учнів бувших ґімназійних і середніх шкіл. Рішенням Іспитової Комісії прийнято, після переведеного вступного іспиту, 150 кандидатів. По переїзді до зимового табору в Ріміні переведено ще додатковий іспит, так, що число прийнятих зросло до 209.

Наказом Команди Табору з дня 26. 10. 1945 року затверджено мґр. Мирослава Борисюка директором матурального курсу, як рівнож учительський склад, а наказом з дня 27. 10. 1945 р. призвано учнів на курс, творячи з них окрему одиницю. Дирекція матурального курсу поставила собі мету курсу й напрямні праці. Метою курсу було допомогти доповнити учням бувших ґімназій знання з обсягу 8-ої кляси та уможливити їм скласти іспит зрілости й одержати документ, затверджений владою, яка надавала б йому правну вартість. Не було легко осягнути відповідний позем нав-

АБІТУРІЄНТИ
УКРАЇНСЬКОЇ ГІМНАЗІЇ В ТАБОРІ

RIMINI–ITALIA

1946 1956

чання після кількалітньої перерви учнів, що силою воєнних обставин відірвалися від книжки й умової праці. Навчання почалося в зимних неосвітлених бараках, з примітивним устаткуванням: учні сиділи тісно на бляшанках і писали на колінах. За матеріял до писання служив туалетний папір, що його вдалося дістати з харчового маґазину, а рівнож підручником, писаних на ньому скриптів для викладів, вчителями. Бракувало крейди, а з бараків двічі вкрадено таблиці. Треба признати, що майор С. Яськевич, як комендант Табору, вміло оцінюючи заміри Дирекції, старався все допомогти матеріяльно й скоро забезпечив Мат. Курси необхідним інвентарем. Український Допомоговий Комітет в Римі в особі Високопреподобного о. д-ра Білянича через Культ-Освітній Відділ табору достачав цілий час: книжки, папір і письмове приладдя. Дня 2. 11. 1945 року почалось правильне навчання на курсі. Курсантів поділено на чотири відділи (А, Б, В, Г). Навчання відбувалося за виготовленою програмою, 34 години тижнево на відділ. Викладало 15 учителів, що були обтяжені до 14 годин тижнево. Ціле навчання поділено на чотири чвертьріччя. В січні 1946 р. (перша чверть) видалено з курсів 38 учнів, а на протязі слідуючих чвертей 28. Курс закінчило 143 учнів. Рішенням учительської конференції з дня 27. 7. 1946 року допущено до письмового Іспиту Зрілости 143 учнів. Письмовий іспит відбувся із таких предметів: української, латинської, англійської і німецької мов і з математики в днях: 30, 31 липня 1946 і 1, 2. 3 серпня 1946 року. Усний іспит зачався 12. 8. 1946 р. з сімох предметів.

Перед кінцем навчання пороблено заходи у Преосвящен-

Абітурієнти української ґімназії в таборі Ріміні — 1946 рік. Перший ряд: о. М. Ваврик ЧСВВ з Риму, візитатор таборового шкільництва з рамени Сх. Конґреґації, Папа Пій XII, о. радн. Емануїл Кордуба; другий ряд: М. Далявурак, В. Томасевич, Єпископ Кир Іван Бучко, О. Монцібович, А. Сендецький; третій ряд: С. Кордуба, І. Мудрий, О. Маєр, М. Борисюк, М. Кулицький, Г. Дорожівський, І. Коваль; четвертий ряд: Е. Бірчак Р. Припхан, май. Савелій Яськевич, Б. Тарнавецький, С. Ільницький

Архів «Вісті»

ного Кир Івана Бучка в справі переведення Іспиту Зрілости. У висліді цих заходів Кир Іваном перед Святою Конґреґацією для Східньої Церкви, опіку над переведенням Іспиту Зрілости, як рівнож над усіма шкільними установами табору перейняла Римська Комісія при Св. Конґреґації для справ Східньої Церкви в Римі. Вона своїм рішенням з дня 13. 7. 1946 року призначила о. д-ра Михайла Ваврика ЧСВВ предсідником Іспитової Комісії і о. д-ра Івана Прашка його заступником. Зараз переводять вони усний іспит зрілости в двох комісіях. Високопреподобні отці після переведення Іспиту Зрілости заберуть всю документацію й протоколи переведеного іспиту в українській й італійській мовах до Риму, а Римська Комісія займеться видачею Свідоцтв Зрілости. Іспит Зрілости, що саме тепер переводиться — це вислід наполегливої праці Учительського Збору над вихованням молодого покоління, як рівнож доказ пильности бувших вояків-учнів.

Можна радіти, що той, хто закінчив з успіхом Матуральні Курси використав вповні час таборового безділля, здобуваючи знання, і станув на вищому щаблі інтелектуального розвитку та промощує собі шлях у майбутнє, яке вимагатиме ще більших зусиль, гарту духа й сили волі . . .»

ІСПИТ ЗРІЛОСТИ В УКРАЇНСЬКІЙ ҐІМНАЗІЇ В ТАБОРІ В РІМІНІ

Навчання й іспити в ґімназії закінчилися 26 серпня 1946 року. Усний іспит відбувся в днях 12-26 серпня 1946 року. До усного іспиту були допущені кандидати з трьома позитивними оцінками з письмових задач. Загальне число абітурієнтів, допущених до усного іспиту, 137.

Усний іспит відбувся із: української, латинської, англійської й німецької мов, математики, історії й одного із трьох предметів до вибору: фізики, хемії, або природознавства. Кандидати здавали при двох іспитових комісіях, де головами були: о. д-р Михайло Ваврик ЧСВВ і о. д-р Іван Прашко. При кожній комісії здавало шість кандидатів денно.

Кінцеві висліди представляються слідуюче:

а) до письмового Іпиту Зрілости приступило	143	канд.
б) репробовано при письмовому іспиті	6	”
в) до усного іспиту приступило	137	”
г) відступило від усного іспиту	9	”
ґ) репробовано при усному іспиті	18	”
д) Іспит зрілости склало	110	”

З'їзд колишніх абітурієнтів в Торонто в 1966 р.

Архів «Вісті»

Зі 110 абсольвентів здали:

1. із дуже добрим поступом	15	”
2. із добрим поступом	51	”
3. із достаточним поступом	44	”

Дехто міг би сказати, що багато абітурієнтів відпало під час усного іспиту зрілости. Причин цього можна дошукуватися ось у чому: до ґімназії зголосилися минулого року учні з різних шкіл середнього типу, найменше було їх із 7-ої і 8-ої кляс ґімназії, що кінчили їх під трьома окупаціями. Брак друкованих підручників і неможливість повторення матеріялу з нижчих кляс після довшої перерви й відвикнення від розумової праці над книжкою та нервове вис-

наження в таборі. Це були причини заломання деяких абітурієнтів. Крім цього приспішено закінчення навчання на один місяць, що не дало змоги повністю повторити й закріпити навчальний матеріял.

Оцінити належить ці спільні зусилля і труд над вихованням нашого молодого покоління як одну з найважливіших проблем нашого культурного життя в таборі. На окреме признання й подяку за повну посвяту й жертовність у праці в переведені іспиту зрілости заслуговують: о. д-р Михайло Ваврик і о. д-р Іван Прашко, які що два тижні виконували відповідальну повинність голів іспитової комісії. Вони з повним зрозумінням і відповідальністю поставились до своїх обов'язків; знайшли такі критерії осуду в оцінці знань учнів, які не відбігали від прийнятих в нашому довоєнному шкільництві та в шкільництві Заходу.

Успіх переведення іспиту зрілости треба завдячувати Преосвященному Кир Іванові Бучкові, який справді побатьківськи опікувався школою від перших її початків до кінця, осягнувши, врешті, те, що опіку над переведенням іспиту, як рівнож над таборовими школами, перейняла Римська Комісія.

Найбільше допомоги й зусиль віддав для молоді о. д-р Іван Білянич, котрий для добра школи жертвував свою допомогу й давав від організаційних початків вказівки, моральну та матеріяльну піддержку, виконуючи всі потрібні замовлення для школи з книжок і письмового приладдя.

Безприкладною була пильність учнів у школі, що показали гідні подиву вияви своїх здібностей. Можна сміливо сказати, що коли декому з них вдасться дістатися до вищих шкіл, то будуть першорядними науковими й фаховими працівниками. За анкетними даними, які факультети обрали собі нові абсольвенти, стан представляється так: теологія — 3, техніка — 48, медицина — 27, агрономія — 17, філософія — 5, ветеринарія — 4, право — 1, фармацевтика — 1, педагогія — 1.

Абсольвентів зареєстровано в Студентській Громаді.

Тепер перед відповідальними чинниками нашого табору

й еміґрації стоїть завдання прийти з допомогою цим молодим адептам науки й докласти всіх старань, щоб вони, видіставшися з табору, продовжували свої студії на високих школах.

Не меншою мірою на велике признання заслуговують викладачі Української ґімназії в таборі в Ріміні, які в тих невідрадних умовинах таборового буття зуміли вести матуральні курси на такому високому рівні. Ось їхні прізвища:

Отець радн. Емануїл Кордуба, М. Далявурак, В. Томасевич, О. Монцібович, А. Сендецький, С. Кордуба, І. Мудрий, О. Маєр, М. Борисюк, М. Кулицький, Г. Дорожівський, І. Коваль, Е. Бірчак, Р. Припхан, Б. Тарнавецький, С. Ільницький.

ТОРГОВЕЛЬНА ШКОЛА

По закінченні двох двомісячних курсів у Белярії 1945 року виявилась потреба в таборі відкрити торговельну школу, яка своєю програмою відповідала б торговельним школам середнього типу. Ціллю цієї школи було доповнити і поглибити фахове знання колишніх учнів торговельних шкіл, які в наслідок воєнних дій покинули школу й опинилися у війську. Програма навчання відповідала програмі подібних шкіл того типу в Україні. Школа мала три відділи з 158 учнями і 13 вчителями. Вік учнів — від 18 до 23 років.

А ось тут річний звіт торговельної школи, що був поміщений в щоденнику «Життя в Таборі»:

«Ініціятивний гурток у порозумінні з шкільним референтом табору п. майором Винницьким постановив заснувати Торговельну Школу, щоб дати можливість усім колишнім учням торговельних шкіл закінчити своє фахове навчання, що його з причин воєнних дій не могли покінчити в краю.

Як підставу при розкладі навчального матеріялу, ініціятивний гурток взяв програму дволітньої торговельної школи в краю. Підібрано вчителів й укладено програму нав-

чання. Вкінці переведено вписи учнів і дня 22 листопада 1945 року розпочалось навчання в трьох відділах, в яких брало участь 162 учнів. На протязі шкільного року деяка частина учнів відпала, так, що до кінцевих іспитів приступило 132 учнів.

Від початку навчання дирекція та учительський збір натрапляли на великі труднощі, в першу чергу на технічні, що їх мусіли поборювати, щоб зреалізувати свій плян навчання. Найважливіші труднощі, які були, це:

а) Брак відповідного приміщення та устаткування кляс.

б) Брак паперу, олівців, пер, чорнила до писання й т. п. (Папір заступало опакування з кексів, консерв, туалетний папір і др.).

в) Цілковитий брак підручників та всякого іншого навчального приладдя.

На протязі навчання ці браки вдалося частинно усунути, роздобуто деякі підручники для вчителів, головно італійські та німецькі, а дещо пізніше в цій ділянці велику поміч дав нам Український Комітет в Римі. Попри всіх нестач навчання провадилося нормально й систематично, так, що ціль осягнено згідно з наміченою програмою. Вдалось це осягнути не тільки завдяки жертовній праці вчителів, але також завдяки повному зрозумінню учнів до науки. Учні, які по життєвих та воєнних переживаннях опинилися в школі — зрозуміли вагу навчання і своїм підходом та поведінкою улегшували працю вчителям. У шкільному році відбуто 2.012 годин з фахових та загально-освітніх предметів, подаючи в них вибрані й найважливіші ділянки, яких метою було не тільки навчати, але також поширити й поглибити в учнів фахове знання, яке в майбутньому могли б використати в практичному житті.

По закінченні навчання відбулися письмові іспити від 7 до 10 серпня 1946 р., а усні іспити від 20 серпня до 2 вересня 1946 року.

Загальний вислід іспитів такий:

До письмового іспиту приступили	132	учнів
Репробовано при письмовому іспиті	12	”
До усного іспиту приступили	120	”
Репробовано при іспиті	10	”
Іспит здали	110	”

Зі 110 учнів іспити здали:

з дуже добрим поступом	8	”
з добрим поступом	73	”
з достаточним поступом	29	”

З кінцем шкільного року в Торговельній Школі було затруднених 12 учителів.

С. Шуган,
директор школи

РЕМІСНИЧА ШКОЛА

Ремісничa школа для початківців почала своє навчання 1 грудня 1946 року. Навчання поділено на дві частини: 1) загально-освітнє, що подавало матеріяли з обсягу 3-річної фахової школи з предметами: релігія, українська мова, англійська мова, італійська мова, історія, рахунки, геометрія, товарознавство, технологія й географія; 2) фахове. Ціллю школи було вишколити добрих українських ремісників. На початку навчання було 458 учнів, 17 учителів, 7 майстрів і 41 інструкторів. Школа мала 6 відділів: відділ слюсарський — 128, шевський — 130, столярський — 67, кравецький — 53, мулярський — 28, фризиєрський — 34.

При організуванні школи найбільшою трудністю був брак робітень для поодиноких відділів. Тому всі варстати і знаряддя треба було виконати, з різних відламків заліза й дерева, власними силами в таборі.

За перших сім місяців її існування в школі відбулось 4.002 годин загально-освітнього навчання і стільки ж годин фахового. Впродовж тільки 5 місяців школа виконала силами учнів численні замовлення для табору: слюсарський від-

діл — 251 замовлень, столярський — 530, кравецький — 365, шевський — 986, фризиєрський — 4569 стрижень і 2919 голень, мулярський поставив 20 печей.

При ремісничій школі відкрито читальню для вчителів і учнів, існувала спортова дружина копаного м'яча і боксерська. Учні ремісничої й рільничої школи спільно давали імпрези й святкували національні свята.

ЗАКІНЧЕННЯ ШКІЛЬНОГО РОКУ В РЕМІСНИЧІЙ ШКОЛІ

Дня 31. 12. 1946 року Ремічнича школа закінчила свій шкільний рік. Багато невигод, брак приміщень, письмових матеріялів, а врешті — слабе відживлювання учителів та учнів, — все це було причиною, що, попри добру волю викладачів, школу не можна було поставити на такому рівні, як плянувалося на початку шкільного року. В кожному разі, завдяки енерґійному проводові та добрій волі й посвяті вчителів та панів майстрів, цей рік закінчено з добрим успіхом. Шкільна Комісія при Священній Конґреґації в Римі заопікувалася школою та затвердила реченець і склад Комісії кінцевого іспиту, до якого приступило 135 учнів.

Дня 24 і 25 січня відбувся письмовий іспит з української мови та рахунків. При відкритті іспитів були присутні: комендант табору — майор Яськевич, культурно-освітній референт — пор. Литвин та шкільний референт — хор. М. Кулицький.

3-го лютого почалися усні іспити. Як делеґати із Східньої Конґреґації, прибули на ці іспити: о. директор Ремісничої Школи в Равенні та о. д-р Іван Прашко, які з вдоволенням прислуховувалися два дні іспитам та оглядали виставку і варстати при Ремісничій Школі, як цілорічний вислід праці учнів та викладачів. Іспити закінчилися 19 лютого із такими поступами: з дуже добрим — 6 учнів, з добрим — 74, з достаточним — 44. При письмовім іспиті перепало 4 учні, а при уснім — 6.

Під час іспитів учні виказались високим знанням фахових та загально-освітніх предметів й дали доказ солідної праці учителів та майстрів школи за цілий шкільний рік.

—*Учитель*—

(Цей допис був поміщений в таборовому щоденнику «Життя в Таборі» на закінчення шкільного року в Ремісничій Школі).

ЕЛЕКТРОТЕХНІЧНИЙ КУРС

Курс електротехнічний розпочався в Курені Молоді 20 листопада 1945 року і тривав один рік. Вписаних на курс було 36 учнів, а закінчило 26. Умовою прийняття на курс була освіта з обсягу 7 кляс народньої школи. Завдання курсу було підготовити теоретично й практично до праці в електро-технічному промислі. Плян навчання охоплював такі предмети: релігія, українська й англійська мови, гігієна, електротехніка, математика, фізика, технологія, інсталяція й технічне креслення. На курсі було зайнятих 9 учителів. Наука відбувалась кожного дня (24 годин тижнево), а крім того — практичні вправи в робітні й при варстатах.

ФАХОВО ДОПОВНЮЮЧІ КУРСИ

Перший курс тривав від 19 серпня до 28 січня 1946 року, і його закінчило 226 курсантів. Він був призначений для заавансованих ремісників і проводився під наглядом «Цеху Українських Ремісників у Таборі». Курс охоплював відділи: кравецький, м'ясарський, пекарський, столярський та куховарський.

По закінченні першого курсу розпочалися нові фаховодоповнюючі вечірні курси, на які вписалось 341 таборовиків, з того на відділ кравецький — 56, пекарський — 43, м'ясарський — 57, столярський — 25 і на фотографічний відділ — 160.

Крім цього, 21. 2. 1946 р. почався тримісячний курс ковалів-підковувачів, який закінчило 48 учасників, а 1. 5. 1946 створено окремий курс для годівельників коней. Цими останніми курсами теж опікувався «Цех Українських Ремісників».

Тут наводжу допис про закінчення фотографічного курсу, що був поміщений в тижневику «Батьківщина».

ІСПИТИ НА ФОТОГРАФІЧНОМУ КУРСІ

Підсумовуючи висліди праці таборових світливців, можна дійти до таких висновків: найбільшою хибою є це, що досьогодні світливці працюють незорганізовано, що утруднює їм набуття відповідних апаратів, фотографічного матеріялу й удосконалення праці. Більшість світливців не має фахового вишколу та вдоволяється робленням світлин, які не відповідають найелементарнішим вимогам ані аматорської ані фахової фотографії.

Пан цехмайстер Тивонюк завзявся усунути ці дві болячки наших світливців і це йому частинно вдалося. Вправді світливців не вдалося йому зорганізувати, зате при Ремісничій Школі, як її керівник, зорганізував ще в лютому ц. р. фотографічний курс. При співпраці двох викладачів пп. Петра Демчука й Степана Рибака курс закінчився іспитами, які відбулися 9 вересня 1946 року. Курс покінчило 29 курсантів із такими вислідами:

з дуже добрим	15
з добрим	11
з достаточним	3

Теоретичне знання й частинно практичне досить високе. Побажаним було б створити їм робітню, де вони могли б своє практичне знання поглиблювати та обслуговувати табор у ділянці фотографії.

Хот.

ШОФЕРСЬКІ КУРСИ

Шоферські курси велись від серпня 1945 року. Всіх учасників було 421, записаних на 15 різних курсах. Більшість учасників мали теоретичне знання, закінчене іспитом; однак, з уваги на брак відповідної кількости машин для практичних вправ їзди, курси з теорії й практики закінчили тільки 35 курсантів. Крім загально-таборових курсів, існував ще в Курені Молоді окремий шоферський курс, на якому було 190 курсантів, а з них 120 цей курс закінчили.

Тут наведу статтю на цю тему з тижневика «Батьківщина».

АВТОМЕХАНІЧНА Й ШОФЕРСЬКА ШКОЛА

Започатковані при кінці серпня 1945 р. Шоферські Курси тривали і в 1946 році. В Белярії існували: 10 загально-таборових відділів, два старшинські і два для студентів; разом 14 відділів. Початково фреквенція була звичайно велика. До цього ж у Курені Молоді зорганізовано з початком вересня 1945 р. чотири відділи. Пізніше постали ще два відділи, так, що разом курси охоплювали біля 190 юнаків. Загальне ж число учасників курсів зросло в листопаді 1945 року до 1150.

Метою курсів було вишколити добрих шоферів, яких західньо-українська суспільність перед війною майже не мала; дивізія ж випустила їх мало.

Восени 1946 р. при Варстатовій сотні постала Автомеханічна й Шоферська школа. Її завданням є дати курсантам знання з автомеханіки й шоферства. Наплив курсантів був такий великий, як у жодній іншій школі. Остаточно зорганізувався один автомеханічний і чотири шоферські відділи.

Навчання розпочалось 6-го листопада 1946 р. Не дивлячися на те, що англійська команда відмовила приділити учням харчові додатки, фреквенція не зменшилась.

В днях від 29-30 листопада 1946 р. відбулись іспити для

кандидатів на шоферів. До іспиту приступило 69 осіб, що з них 44 кандидатів допущено до їзди. Після іспитів їзди Іспитова Комісія признала:

а) право їзди I і II кляси 8 особам;

б) право їзди III кляси 26 особам;

Крім того, видано теж право їзди тим, що раніше здали теоретичний іспит і їздять уже в автоколонах. Таким чином одержали право їзди 47 осіб.

МІРНИЧО-БУДІВЕЛЬНИЙ КУРС

Мірничо-будівельний курс — один з перших у таборі, бо існував від 25. 8. 1945 р. На курс було вписаних 35 слухачів, а до кінцевих іспитів залишилось 16. Рівнобіжно з теоретичними викладами велися вправи з мірництва і будівництва.

ТЕХНІЧНА ШКОЛА

Технічна школа постала 25.6. 1946 р. Вписаних було 477 кандидатів, з того на відділ будівельний 43, мірничий 27, механічний 144, електротехнічний 136, лісовий 127.

Ціллю школи було дати учням теоретичне і, в міру можливостей практичне знання. Рівень навчання дорівнював рівневі середньої школи, а на відділі будівельному — рівневі вищому. Перші шість тижнів призначено на підготовчий курс із предметів; математика, фізика, хемія, тригонометрія і креслення. По закінченні цього підготовчого курсу, відбулись іспити і остаточне прийняття до технічної школи, що її програма навчання була розкладена на один рік.

ЛІСОВИЙ КУРС

Лісовий курс тривав півроку й закінчився іспитами при кінці квітня 1946 р. Метою курсу було підготовити найниж-

чих працівників лісової адміністрації, а саме: гайових, побережників та підлісничих.

Навчання відбувалось щоденно по 5 годин. На курсі були викладані такі предмети: українська мова, математика, історія, географія і релігія, а з фахових предметів — лісова адміністрація, початкове мірництво, кубатура, загальне лісове й ловецьке право, ловецтво, охорона лісу, лісова промисловість, експлуатація, посадка, плекання лісу, тартачництво, хемічна промисловість, дорожництво та будова дерев'яних мостів. Викладачів було 16.

На курс було вписано 194 учасників, допущено до кінцевого іспиту 72, а склало іспит 60.

Поруч лісового відділу технічної школи, зорганізовано другий курс — нижчий лісовий, на який було вписано 120 учнів.»

Тут знову наводжу статтю із тижневика «Батьківщина» з нагоди закінчення лісових курсів. (Дещо в скороченні. Е. З.).

«...21. 5. 1946 р. відбулось святкове закінчення першого курсу для працівників лісової адміністрації та вручення курсантам, які успішно закінчили цей курс, свідоцтва. На святі були присутніми, крім дирекції, учителів і інструкторів курсів, комендант табору майор Яськевич, культ.-освітній референт сотн. Б. Підгайний та референт таборового шкільництва майор Винницький. Свято відкрив керівник курсів та його ініціятор інж. Ізидор Кушнірук, який відчитав звіт з перебігу праці навчання на курсі. Зі звіту довідуємося, що курс почався 25. 10. 1945 року.

8 травня 1946 р. закінчилось навчання на курсі та почалися кінцеві іспити, до яких допущено 72 курсантів, з них 5 не зголосилося. Зі зголошених курсантів склало ісити 28 з оцінкою дуже доброю, яких іспитова комісія закваліфікувала підготованими до повнення обов'язків підлісничих, 21 курсантів — оцінкою доброю кваліфіковано надгайовими і 11 курсантів з оцінкою достаточною кваліфіковано гайовими. 7 курсантів іспитів не склали. Під час цілої праці ке-

рівництво курсів мусіло побороти цілий ряд технічних труднощів, зв'язаних з нашою таборовою дійсністю.

По відчитанні звіту референт таборового шкільництва майор Винницький у своїй промові підкреслив вагу сьогоднішнього становища на чужині та закликав курсантів до ще більшої витривалости та впертости, необхідних при осягненні кожної мети.

Комендант табору підполк. Роман Долинський звернув увагу на значення фахівців у суспільному житті кожного народу, закликав до витривалої праці у раз вибраному напрямі та подякував учителям курсу, а зокрема організаторові і його керівникові інж. Кушнірукові за вкладену працю, для добра учнів. Майор Яськевич з'ясував ті трудноці, що їх ініціятори мусіли побороти за весь час тривання курсу.

Після цього інж. Кушнірук вирізнив найкращих курсантів: Степана Григораша, Дмитра Величка, Дмитра Мамчура, Василя Павліва і Миколу Павлюка.

Від імени курсантів промовляв Микола Павлюк. В прекрасно опрацьованій промові підкреслив ролю ідейної молоді в житті української нації. Він сказав:

«Змінилися наші обставини, змінилося з ними й наше життя та не змінилися наші погляди й ідеали. Хто раз заглянув до великої книги науки, той не спиниться і в найтяжчих обставинах на обраному шляху, щоб знанням і працею служити своєму народові. Як сказав Шевченко: «Раз добром нагріте серце вік не прохолоне».

На закінчення інж. Кушнірук подякував Команді табору за підтримку в його важкій праці та допомогу за весь час тривання курсу.

Піснею «Не пора ...» закінчилося свято, яке показало, що в найтяжчих обставинах, при добрій і сильній волі людей, можна багато осягнути.

Управа Лісових Курсів

РІЛЬНИЧА ШКОЛА

Рільнича школа розпочала свою діяльність 6. 11. 1945. Завданням школи було перешколити працівників окремих ділянок сільського господарства за зразком Західньої Европи. Директором школи став інж. Роман Руденський. Більшість праці школи полягала в теоретичному навчанні.

Школу поділено на окремі курси: садівничо-городничий, годівельний, пасічничий, молочарський і технологічний. Навчання відповідало дворічній середній фаховій школі. Перший цикль викладів закінчився 2. 3. 1946 р. Вписаних було 683 курсантів, з того закінчило і здало іспити 343, з цього числа на садівничо-городничому 203, на молочарському 52, на пасічничому 57 і на промисловому 12.

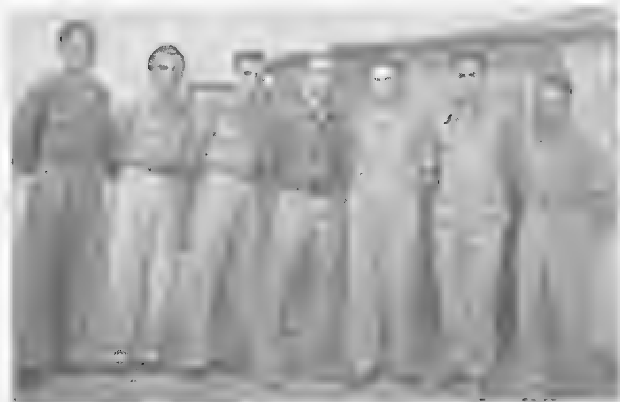
Другий цикль викладів розпочався 15. 3. 1946 р. і тривав півроку. Всіх курсантів вписалося 1046, з того на новоствореному загально-рільничому курсі було 469 курсантів. Всіх відділів було 18, а плян навчання передбачав 270 годин теоретичних викладів на кожному відділі. Велику вагу було покладено на загально-шкільну освіту.

Школа мала до своєї диспозиції 9 гектарів землі на терені табору, з того під управою було 6 гектарів. За перші місяці існування школи виплекано в парниках і посаджено на городі розсад помідорів 60.000, капусти 15.000, цибулі 2.000 і квітів 5.300.

Перешкодою в навчанні був брак рільничих знарядь, які не завжди можна було здобути власними силами. При школі велась теж освітня робота. Школа мала хор, секцію копаного м'яча й секцію відбиванки.

ДЯКІВСЬКІ КУРСИ

Дяківські курси тривали півроку, від 14. 2. 1946 р. На курсі викладались такі предмети: релігія, образи, сольфеж, дириґування, церковні напіви, «гласи», св. письмо, старослов'янська мова, історія України. Навчання відбувалось по чотири години денно.

Дяківський Курс в Таборі полонених в Ріміні. Перший турнус дяківського курсу на весні 1946 року. Зліва направо: Сухинський (під сучасну пору провадить церковний хор в Вінніпезі), Шостак (перебуває в Англії), Наконечний (перебуває в Англії), Сирота перебуває у Філядельфії), Мединський провадить хор в Лондоні-Онтаріо (Канада), Осип Джус (перебуває в Америці) Бучко (помер в Англії)

Із збірки Осипа Джуса

Дяківський Курс в таборі полонених в Ріміні. Другий турнус осінню 1946 року. Середній ряд: шостий зліва дес. Ілько Сирота дяко-учитель, біля нього семий, дес. Володимир Жінчин, дяко-учитель

Із збірки Осипа Джуса

ВИСОКОШКІЛЬНІ КУРСИ

Високошкільні курси мали за завдання приготувати студентів і абсольвентів середніх шкіл до студій на чужих високих школах. Найдовше проіснував курс вищої математики, на якому було 20 учасників. У початкових місяцях пророблено такий матеріял: інтеґральний рахунок, різничкові рівняння та ін.

Команда Куреня Молоді. Сидять зліва направо: адьютант коменданта хор. Микола Оглюк, хор. Володимир Керод, комендант хор. Мариняк, хор. Роман Левицький, хор. Тріска. Стоять зліва направо: підхор. Костельник, підхор. Кекіш, підхор. Василь Давидяк (Місько Макольондра), хор. Шевців, підхор. Мудрий, підхор. Лев Дичковський, невідомий, хор. Плігота, підхор. О. Білик (тепер доктор хемії, проживає в США)

Із збірки хор. М. Оглюка

СТУДЕНТСЬКА БІБЛІОТЕКА-ЧИТАЛЬНЯ

Студентська бібліотека-читальня була зорганізована в листопаді 1945 р. для наукових цілей всіх таборовиків. В бібліотеці зібрано всі книжки з табору, крім тих, що були потрібні поодиноким школам і курсам. Користуватись книжками можна було тільки на місці в бібліотеці. Бібліотека була чинна кожного дня від год. 9 до 22.30. Усіх книжок було 341, з того італійською мовою 99, німецькою 68, англій-

ською 64, українською 48, іншими мовами 29. Крім того, 33 словники. Читальня мала пересічно 38 відвідувачів денно, які користали з тих книжок. Бібліотекою завідували пп. Клим Роснецький і Богдан Чемеринський.

Всі ці школи й курси провадилися майже до кінця існування табору, В другій половині 1946 р. засновано ще дві нові школи, а саме: Вчительську семінарію і Драматичну школу.

Тут ще раз згадаємо про Курінь Молоді, до якого зібрано

Мистецька Група при Курені Молоді. Сидять зліва направо: стр. Городецький, «дівча» стр. Гайовський, хор. Микола Оглюк голова групи, «дівча» стр. Микуш. Останній зправа в окулярах керівник і автор популярних скетчів підхор. Василь Давидяк — він же «Місько Макольондра», «Де-Ву»

Із збірки хор. М. Оглюка

всіх юнаків із різних частин табору, з метою проведення серед них систематичної виховної праці й вивчення та загалом для окремої опіки. Виховання спочатку проводилось із застосуванням пластових метод, що, зрештою, привело пізніше до зорганізування 4-ох пластових гуртків у Курені Молоді. З часом долучено до Куреня Молоді ще й деякі інші таборові школи, і він проіснував до кінця перебування в Італії як «Шкільний Бльок».

ПРЕСА І РАДІО

1-го січня 1946 року створено окремий підреферат преси, що охоплював гучномовець і п'ять часописів та видавав щоденно «Останні радіові вісті».

ГУЧНОМОВЕЦЬ

У зв'язку з потребою постійного інформування таборовиків створено гучномовець, який мав за завдання через голосники інформувати таборовиків, а також заступити радіо-авдиції. Передачі відбувались від початку листопада 1945 року майже щоденно, по дві години, з ділянки політики, літератури, науки, розваг і т. д., а теж музики з платівок й виступів таборових хорів і оркестри. Наприклад, за перше півріччя 1946 р. відбулося 147 передач, а їх змістом були політично-світоглядові статті, в числі 103, політичні вісті з преси та радіо 147, короткі гутірки на актуальні теми, концерти поважної та легкої музики з платівок, виступи таборових мистецьких груп, веселі передачі й діялоги і т. інше. Крім того, головніші імпрези в таборовому театрі передавались через голосники «гучномовця».

З розбудовою більшої кількости власних інсталяцій голосників у таборі справа передач увійшла в нову фазу. Однак справа натрапляла на великі труднощі через брак матеріялів і через інсталяційні недоліки.» (Б. Литвинович).

При цій нагоді порушу справу вислову «шафа грає», що його так часто уживали в таборі всі таборовики, а навіть по звільненні із полону вислів «шафа грає» сильно закріпився в мові колишніх дивізійників, так, що навіть Крайова Управа Братства кол. вояків 1 УД УНА в Америці в 1960 році під цим наголовком видала «Одноднівку» на веселу тему.

Не знаю, хто вжив перший цього вислову в таборі, але видно, повинен це бути той, хто знав добре «львівський жарґон». Між таборовиками цей вислів закріпився на означення чогось доброго. Прийшов лист від тітки, чи від когось із рідних або знайомих з-за «калабані», тобто з-за океану —

«шафа грає». Хтось в таборі пустив добру «паролю» (вістку!) — «шафа грає». Вдалося перехитрити англійську варту і вивезти з табору на продаж деякі речі — «шафа грає». Вдалася комусь втеча — «шафа грає». Одним словом, цей вислів мав безмежне окреслення всього, що тільки приносило користь. А можливо? .. Можливо, що хтось висловився в цей спосіб тоді, коли йому справді «шафа грала» у шлунку, але з голоду . .?

ПРЕСА

Журнал «Життя в Таборі» почав виходити, як орган «Студентської громади», а у вересні 1945 р., четвертим числом «Життя в Таборі» появилось як загальнотаборова газета, друкована на циклостилі, в 100-300 примірниках накладу. Видавала Редакційна Колеґія, а редактором був мґр. Орест Городиський, пізніше, коли він «виїхав» з табору, редактором став мґр. Володимир Ґоцький. Від 23. 3. 1946 р. перетворюється на півтижневик, а з 16. 6. 1946 р. переходить як щоденник, що появлявся п'ять разів у тижні, в розмірі 4-х сторінок, накладом 300 примірників. У зв'язку з появою щоденника, «Останні радієві вісті» в половині червня 1946 р. перестали виходити.

Крім часопису, у Видавництві «Життя в Таборі» появився календарець на 1946 рік, збірка поезій Юрія Форися під наг. «З моїх думок», дві збірки поезій Богдана Бори п. наг. «У вірію» і «В дорозі», сенсаційна повість п. наг. «Марко Бурджа» Віталія Дончака (Бендера), збірка новель п. наг. «Сон літньої ночі» Елерсона (Любомир Рихтицький-Любомирський).

Інформаційним тижневиком, який мав за завдання інформувати і виховувати вояків, була «Батьківщина», що появлялася кожного тижня впродовж двох років перебування українських полонених в Італії.

В річницю появи першого числа цього тижневика появилася в ньому редакційна стаття, що її подаю повністю.

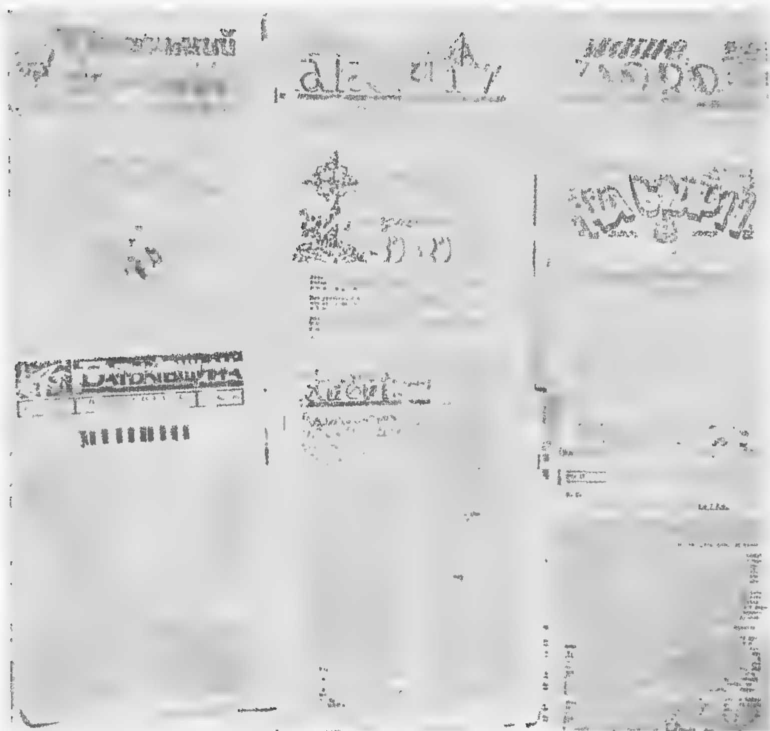
«РІК ПРАЦІ»

«2 вересня 1945 року, заходом і невпинною працею хор. С. Федюка, появився в таборі перший тижневик «Український Козак». Перший наклад його був заледви 10 примірників, але й це було неабияким осягненням на тодішні умовини. Видавання всякої газети на той час було дуже трудне, головно з браку паперу та українських машин до писання, а що найгірше, брак відповідного приміщення. Одначе, хор. С. Федюк не страхався всіх цих перешкод, а вперто прямував до наміченої мети — видавати для таборовиків часопис, щоб хоч частинно заспокоїти брак книжок, щоб дати в руки таборовикам друковане слово. Було багато скептиків, що своїми словами та чинами старалися унеможливити працю, але мимо всього, ця працьовита людина не звертала уваги на них, але своєю працею здобувала щораз то більше прихильників і симпатиків серед жителів табору.

Вже в перших числах «Українського Козака», подано історію української еміґрації, актуальними статтями порушено таборове життя, подавано репортажі зі спорту, як також започатковано хронологію табору.

На 5-му числі «Український Козак» перестав виходити й появилося перше число «Батьківщини» під датою 7. 10. 1945 року. Спочатку так само, як і «Український Козак», «Батьківщина» була писана на правах рукопису, на машинці до писання через кальку в 10-тьох примірниках.

По переході до зимового табору в Ріміні умовини дещо покращали, головно під оглядом приміщення. І тут хор. С. Федюк, як відповідальний редактор, розпочав робити старання в Німецькій Головній Кватирі для полонених, щоб дістати ротаційний циклостиль; це йому по довгих трудах удалось осягнути. Восьме число «Батьківщина» появилося вже циклостилевим друком в тиражі 200 примірників, а дев'яте число було бите на фототипі в тиражі 500 примірників. Відповідальний редактор хор. С. Федюк, маючи до диспозиції фототип, передав циклостиль Культурно-Освітньому Відділові табору й зараз ним користується щоденник

Таборова преса в Ріміні

«Життя в Таборі». Від того часу робота пішла дещо краще, а таборовики мали кожного тижня нове число нашого часопису, багате змістом та з гарним друком і конечними ілюстраціями.

У своїй праці відповідальний редактор С. Федюк знаходив найбільше зрозуміння в коменданта табору, майора С. Яськевича, пор. К. Мельника, хор. Федика та хор. Ю. Крука, тодішнього культурно-освітного референта табору.

З Новим Роком Видавництво «Батьківщина» видало: календарець на 1946 рік з рядом важніших дат з нашої історії. Крім того видано різдвяні картки в трьох різних варіянтах і новорічні картки, а дальше — грамоти для членів табоpo-

вого хору «Бурлака» під керівництвом хор. С. Гуміниловича, спортові грамоти і ін.

З нагоди Великодних свят видано воскресні картки в чотирьох варіянтах, а останньо, на замовлення філятелістичного гуртка табору, видано марки української таборової пошти (гляди «Батьківщина» ч. 34 (41), особисті виказки для таборовиків та інші канцелярійні друки для шкіл.

З книжок Видавництво «Батьківщина» видало «Історію Руссов» (в трьох примірниках) «Національне відродження Карпатської України» (в чотирьох примірниках), автор обох книжок хор. С. Федюк, «Лірика» збірка віршів А. Легіта (в 10-тьох примірниках) та «Обізнались» (О. Девлада в 100 примірниках).

Політичні й літературно-мистецькі видання в Ріміні

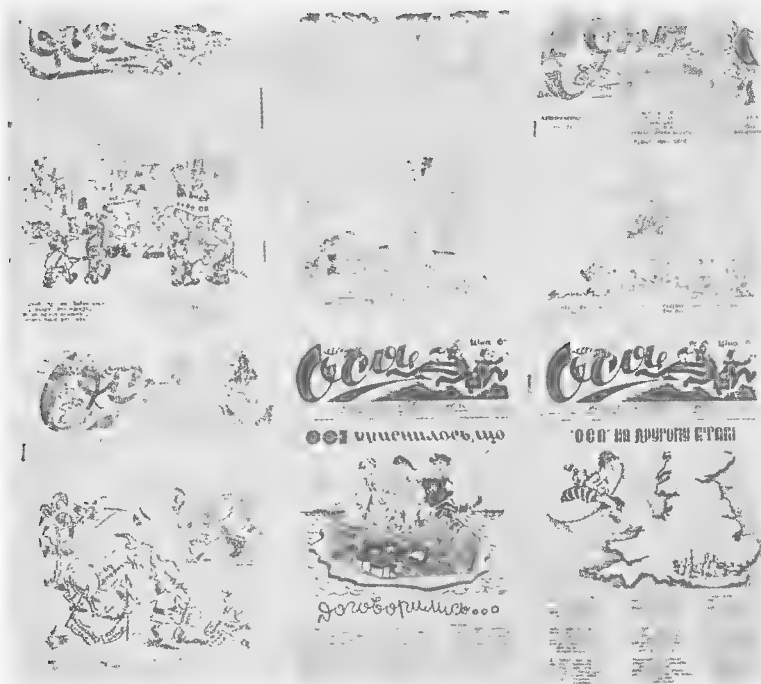

Наукові й літературні видання в Ріміні

Зараз «Батьківщина» виходить у 1000 примірниках з чого поверх 100 чисел відходить до різних держав Европи, а навіть до заокеанських країв і там інформує українську еміґрацію про життя й діяльність нашого табору.

Немало труду вкладено в наладнання зв'язків, але за ініціятивою С. Федюка й посередництвом священиків з Риму ціль осягнено. Сьогодні ми висилаємо наш тижневик до Італії, Англії, Франції, Німеччини, Бельгії, Швайцарії, Чехо-Словаччини, ЗДА, Канади, Арґентини, Бразилії, Уруґваю й до інших країн.

На цьому покищо Видавництво «Батьківщина» замикає рік своєї діяльности. Слід подати, що найбільше праці в нашому Видавництві вложив відповідальний редактор хор.

Гумористичний двотижневик «Оса» в Ріміні й на «другому етапі».

С. Федюк, який зараз, з огляду на поганий стан здоровля, відійшов до лічниці й тимчасово передав свої обов'язки п. В. Веризі.

На цьому місці редакція складає своєму відповідальному редакторові С. Федюкові найщирішу подяку за його труд та бажає йому скорого повороту, щоб дальше провадити розпочате ним діло.»

Рівнож у Видавництві «Батьківщина», як місячний додаток, виходив листок п. заг. «Хвалім Господа», що його редаґував капелян табору, о. радн. Емануїл Кордуба. В ньому поміщувано статті на релігійні теми.

Гумористичний двотижневик «Оса» появився перший раз 12. 6. 1945 року у формі стінної газетки 2-го полку.

З восьмим числом «Оса» стала загально таборовою газеткою, друкованою на циклостилі, в накладі 35-300 примірників. Розмір сягав 8-12 сторінок машинового друку. «Оса» пережила Італію й якийсь час ще в Англії мала змогу «вилітати».

За редакцією «Оси» видавництво «Батьківщина» видало в 1946 р. збірку з 44 карикатур: «Зібралася кумпанія».

Головним редактором «Оси», її, так би мовити, душею був Володимир Каплун, він же гуморист і карикатурист. Його листи до редакції за підписом «Федя Юшки» до сліз розсмішували таборову братію. На жаль, з виеміґруванням за

Редакція «Оси»
Зліва направо: Орест Слупчинський (Ґо-Ґо), Юрій Форись, невідомий, Володимир Каплун,
Архів «Вісті»

океан цей непересічний маляр-карикатурист і гуморист в одній особі чомусь замовк і не дає про себе чутки.

На допомогу йому, була ціла плеяда гумористів і карикатуристів, з котрих на перше місце слід висунути карикатуриста Ореста Слупчинського, псевдо авторське «Ґо-Ґо», що його карикатури часто появлялися на сторінках тижневика «Батьківщина», та виражалися своєю актуальністю на таборові проблеми і події. Він же автор збірки карикатур «Зібралася кумпанія».

Одним із постійних співпрацівників «мамуні Оси» був молоденький підхорунжий, колишній член Львівського літературно-мистецького клюбу (секція юньйорів) поет і прозаїк Василь Давидяк. Ім'я Давидяка добре знане в Західній Україні, тому й немає потреби зупинятися над його родоводом, зате зупинюся над іншим «я» цієї «дитини Львова»

(чую сантимент до львовяків!). Ніяк не хотілося вірити, що цей «львовяк» не дитина львівського «бруку», не батярчук, а «шпаґат» («шпаґати» — львовяни-інтелектуали, чи радше те, що ми призвичаїлися називати інтеліґенцією) . . . Його «кавали», що появлялися на сторінках «Оси» під криптонімом «Де-Ву» визначалися, крім сповненого тонкощів гумору, ще й неперевершеним знанням львівського «балаку». Та не лише львівською говіркою писав він. Василь «Де-Ву» — член редколеґії молодечого виховно-навчального журналу «Юнацький Зрив», офіціозу Куреня Молоді, що про нього говоритиму пізніше. Тут він уже поет-лірик і прозаїк. Не чуже Давидякові й театральне мистецтво легкого жанру. Щоб відвернути увагу «гнаних і голодних» рімінців, зокрема юнаків із Куреня Молоді, від буркотіння голодного шлунка й, що гірше, щоденних візит червоної репатріяційної комісії із автами, навантаженими хлібом, салом і цигарками, Василь Де-Ву організує із юнаків ревієвий ансамбль Куреня

Перші три зліва стрільці з робітничого куріня, 4-ий ген. М. Крат, 5-тий май. С. Яськевич, 6-ий підполк. Євген Нікітін, здає звіт пор. М. Заяць

Карикатура Ореста Слупчинського (Ґо-Ґо)

Із збірки пор. М. Заяця

Ґренадир ґранди 31-го полку, львівський батяр Місько Макольондра «має балак
Архів «Вісті»

молоді «Весела ватра». Тридцять юнаків-членів ансамблю роблять із бляшанок, папендеклю костюми римських вояків, «андерсяків», червоноармійців, матадорів, і т. п. Росте на потрісканому, висохлому болоті Белярії із паперу, консервних

пушок і виноградного бадилля московський Кремль, регочуть вечорами таборовики й їхня сторожа, «корпусяки» 2-го корпусу ген. Андерса, з пригод українця-колгоспника та його коняки під час відвідин Кремля і «батька народного» та других менших татунів «страни савєтоф» . . . З переїздом до Ріміні «Весела ватра» поставила вже на сцені таборового театру пародії пера Василя Де-Ву: «Де згода в сімействі», «Селепко за Альпами», «Не ходи Грицю та й на пікнік» і інші. Де-Ву не лише автор скетчів, він теж режисер, характеризатор і адміністратор ансамблю. З-під його руки виходять улюбленці слухачів таборової «шафи»-радіо Місько Макольондра (В. Лабик) та Гриць Мазниця (М. Малюжинський) — обидва юнаки з Куреня Молоді. На еміґрації, так би мовити, «в цивілю», Василь Давидяк далі пише для «могили» в «Вістях» 1 УД УНА (в минулому публікації ГУ Братства кол. вояків 1 УД УНА, а останньо Крайової Управи в Німеччині), в «Сурмачі-Осі», видання Об'єднання колишніх українських вояків у Великобританії й інших некомбатантських публікаціях. Місько Макольондра, Василь Де-Ву, Кронікус — це лише три з багатьох псевдонімів і криптонімів цієї дитини нашого незабутнього Львова . . . Василь Давидяк роз'їжджає по станицях дивізійників в Канаді із авторськими вечорами й «балаками» «ґренадира ґранди 31-го полку, львівського батяра Міська Макольондри». Правда, дехто з наших літераторів може мати певні застереження щодо вживання у письменстві цього «вуличного жарґону», одначе, щоб правильно віддати справжній образ цієї львівської бідноти, — цей своєрідний, неповторний, так би мовити, «фолкльор» таки незаступний. Довідуюсь, що, на жаль, цей наш «львівський балак» завмирає тепер у княжому городі Лева. Василь Давидяк єдиний у діяспорі й, мабуть на рідних землях, що розкривав і далі розкриває перед нами серце й душу, спосіб мислення тої, часто-густо на перший погляд чужої українству, вітки українського народу, що таки під плащиком спольщення жевріла любов'ю до свого рідного, до всього, що українське й засвідчила ту любов смертю у днях світлого Листопада,

«відпочинком» у Домбю, Березі Картузькій, Колимі й Дахаві, що напоїла своєю «батярською» кров'ю Чорний Ліс і Броди . . .

Хай читач мені вибачить, що так просторо зупинився на цій особі, але, як я вже вгорі зазначив, чую симпатію до «львовяків», адже сам я ним є.

ВИХОВНО-НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

З заснуванням Куреня Молоді виявилась потреба видавати відповідний виховно-науковий журнал для молоді, який був би цікавий для юнаків і мав завдання виховувати їх і вчити. Це завдання виконував «Юнацький Зрив», який появлявся від 15. 9. 1945 р. як двотижневик накладом 25-200 прим., друкований на циклостилі, розміром 12-22 сторінок. По заснуванні в «Курені Молоді» пластових гуртків, газета перейшла частинно на юнацько-пластову й такою залишилась до кінця існування табору в Італії.

Головним і відповідальним редактором був хор. Микола Оглюк.

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИЙ ЖУРНАЛ «НАШ ШЛЯХ»

Зачав появлятися як періодичний науковий додаток до «Життя в Таборі». Пізніше виходив уже як самостійний журнал, задовольняючи потреби й вимоги більш вибагливих читачів. Журнал друкував статті на літературні теми, суспільно-економічні, лікарські, вміщував ориґінальні твори таборових поетів і письменників, передруки і переклади. Наклад журналу — 220 примірників. По заснуванні «Літературно-Мистецького Клюбу» редаґування журналу перейшло до цього клюбу, і дальші числа виходили під назвою «Ґроно» — літературно-мистецький журнал, за редакцією д-ра Романа Ковальського.

Крім згаданих повище газет виходили в таборі ще такі часописи:

«На Старті», видавала спортова референтура, котру очо-

Ансамбль «Бурлака» — Табір українських полонених в Ріміні. Зліва направо І-ий ряд: Василь Юрків, Гуменецький, Володимир Мота, Ліщинський, Рейнарович, хор. Ярослав Бабуняк, Паньків, Наконечний, Богдан Борис, Стрільчук, Тарнавецький, Чорній. ІІ-ий ряд: Володимир Сюська, Костик, Дац, Марієвич, хор. О. Стецишин, І. Кушніренко, Домашович, Войтович, Маєр, Стек, Длябога, «Юзьо», Хованець. ІІІ-ий ряд: Щур, Бачинський, Собчак, Семенюк, Когутяк, Мавієнко, Каламоняк, незнаний, Петро Яніцкий. Посередині: проф. Євген Пасіка-Гордій

Із збірки проф. Є. Пасіки

лювали: хор. Р. Припхан, хор. Рубич і хор. Роман Гавриляк; за редакцію відповідав Богдан Пасічняк.

«Наша Мета», орган філії таборового Т-ва «Просвіта» 1-го бльоку.

«Наш Голос» — орган таборового Т-ва «Просвіта» 3-го бльоку, за редакцію відповідав Віталій Бендер.

«Таборовик» — орган філії Т-ва «Просвіта» 7-го бльоку, за редакцію відповідав Т. Тимків.

«В наметах» — орган «Технічного полку».

Таборовий хор почав організовуватися ще в перших переходових таборах. Пізніше він прийняв назву таборового

хору «А» або «Бурлаки». При хорі існувала група бандуристів і танцюристів. По переїзді цілого табору до Англії, і по звільненні таборовиків з полону в місті Манчестері організувався хор, який назвав себе «Гомін», а його керівником і дириґентом став проф. Є. Пасіка-Гордій, колишній член хору «Бурлака». Хор «Гомін» кількакратно виступав на міжнародньому фестивалі у Валії, здобуваючи заслужені похвали, а останньо навіть здобув перше місце і нагороду від імени королеви Єлисавети; нагороду вручила її сестра принцеса Марґарета.

В роковини створення таборового хору «Бурлака» в таборовому часописі «Життя в Таборі» за 26. 5. 1945 була надрукована стаття одного члена, а пізніше дириґента хору «Гомін» п. Є. Пасіки, п. наг.

Міжнародній Музичний Фестиваль в Ляндоллєн у Валії, де кожнорічно виступав від 1951 року хор «Гомін» під орудою проф. Євгена Пасіки, а тепер під орудою Ярослава Бабуняка, здобуваючи перші місця. Її Величність королева Єлисавета із своїм мужем Едінбурзьким принцом Филипом на Міжнародньому Фестивалі в Ляндоллєн. На ліво від королеви, у вишитих сорочках, перший від королеви проф. Є. Пасіка, другий балетмайстер танцювальної групи «Орлик» п. Дністровик

Із збірки проф. Є. Пасіки

«РІК ЗА НАМИ»

«Чим являється для нас, українців, наша пісня і яку ролю відіграла вона впродовж століть, про це не треба хіба писати. Коротко кажучи, вона була одним з тих чинників, які збудили націю до життя, а світові показали її окремішність та культуру. Зокрема тепер, на еміґрації, пісня набуває особливої ваги і, поруч рідної мови, є видимим символом, що єднає нас з краєм в одну нерозривну цілість, а чужинцям, серед яких живемо, показує «хто ми і чиї діти». Це розуміють усі, розуміла теж мала групка людей, яка з ініціятиви хор. С. Гуміниловича дня 27. 5. 1945 об'єдналась, щоб і тепер, в таборових умовинах, продовжувати стару українську хорову традицію, плекати українську музичну культуру. І рік уже минув з того часу, коли хор почав ставити свої перші, несміливі кроки. А висліди? Ось вони.

27. 5. 1945 в таборі 14а відбулася перша проба численно сильного (коло 40 осіб), але голосово доволі ще слабого, хору Гуміниловича. Першими піснями, які були відспівані на цій пробі, були: «Сонце низенько» (в'язанка) та «Засяло сонце» (марш).

Спочатку, коли наша таборова теперішня громада не була ще з'єднана в одному таборі, проби відбувалися нереґулярно, але вже в Белярії праця хору пішла систематично, повною парою. Проби відбувалися двічі денно. Тому, що окремого приміщення не було, треба було співати під безпосереднім діянням променів італійського сонця. Це й було причиною, що багато хористів відійшли, їхнє ж місце зайняли інші, нові. Хто голосово не надавався, теж мусів виступити, так, що в недовгому часі хор встановив свій новий та сильний склад (30 членів). Про готові партитури не було й мови, треба було відтворювати з пам'яті, при чому дошкульно відчувався брак паперу.

За несповна місяць праці хор придбав уже невеличкий репертуар, з яким 17. 6. 1945 вперше за дротами показався у шотляндців, які саме тоді охороняли наш табір. Декілька днів пізніше, 24. 6., хор дав перший концерт для табору, на

Хор «Бурлака» — Бандуристи — Танцювальна група. Табір Українських полонених в Ріміні. Зліва направо сидять: Балетмайстер І. Кушніренко, бандуристи: Володимир Мота («Львовяк»), хор. Ярослав Бабуняк (теперішній дириґент хору «Гомін» в Манчестері — Англія), маєстро Євген Пасіка-Гордій, бандуристи: Богдан Борис, Петро Семанюк, танцюрист Петро Яніцкий-Перегінець

Із збірки проф. Є. Пасіки

якому були присутні теж шотляндці, дуже прихильно до нас наставлені. 27. 6. хор дістав можливість виїхати з концертом до лікарні в Цезені. І це був перший «великий» успіх, це було здійснення мрій хористів. Після цього виїзду прийшли інші. Шотляндська, а відтак англійська, команди розреклямували хор так, що англійська головна команда забажала теж послухати української пісні, що і було здійснене у двох концертах в Річіоне, 9 і 12. 9. 1945. Другий зі згаданих концертів був для хору дійсно великим сукцесом: його слухало м. ін. кількох англійських генералів, а найстарший з-поміж них, командир 8-ої армії, зараз таки на концерті особисто дякував та поґратулював дириґентові за успіхи.

На довгий час виїзди хору перервала совєтська репатріяційна комісія, але праця, попри те, що декількох хористів було перевезено до міжнародного табору, не перервалася,

пливла далі визначеним річищем. У процесі розвитку відчулась потреба урізноманітнити програму. З цією метою створено балет танцюристів під проводом І. Кушніренка, і цей вже 29. 11. 1945, перший раз, з великим успіхом, виступив у німецькому таборі ч. 2. Невдовзі зроблено ще один крок вперед, а саме: нав'язано співпрацю з таборовим театром, з яким спільними силами на Різдво 1946 поставлено першу дію «Гриця» та 3-тю — «Запорожця за Дунаєм». Зараз потім, бо вже від січня 1946, хор виступав у народній ноші.

Симфонічна оркестра в таборі полонених в Ріміні

Архів «Вісті»

Слід згадати, що з ініціятиви та силами хору влаштовано дві ревії: «В мелодій ритмі» та «Весна йде». Обидві визначаються тим, що були оформлені композиціями самого дириґента та лібретами Ю. Форися.

Реасумуючи дотеперішню працю хору С. Гуміловича, бачимо, що останнього року хор відбув понад 300 проб, що по перечисленні на години дало б приблизно 600 годин, та власними силами влаштував 104 концерти, які зайняли теж приблизно 150 годин. Коли почислити всі проспівані години, то було їх приблизно 750, цебто близько 32 доби. З суми 104 концертів для табору влаштовано 43, для чужинців

— 61, з чого для німців — 35, англійців — 15, для інших — 11. Коли взяти до уваги хор, що має в репертуарі понад 60 концертових творів, ансамбль танцюристів та новостворену капелю бандуристів, то цілий ансамбль міг би дати власними силами 6 різних, повних концертів.

Крім танцюристів та бандуристів при хорі існує теж добра джазова оркестра (11 осіб), яка дотепер під проводом п. Головацького (зараз — Гумініловича) рівнож успішно працювала впродовж цілого року, та вокальний квартет,

Керівник виставки пор. М. Вербицький звітує ген. Роджерсу. Зліва: адьютант генерала, ген. Роджерс, хор. Лисяк, перекладач Гервіг, май. С. Яськевич

Із збірки май. С. Яськевича

який має в своєму репертуарі приблизно 20 пісень, а за собою — близько 30 виступів . . .»

Хор «Славута», або хор «Б», зорганізувався в таборі дещо пізніше, і головно під час виїзду хору «Бурлаки» на турне успішно заступав його для потреби табору й виїздив з концертами до сусідніх таборів. Дириґентом хору був Я. Гавриляк, який по звільненні з полону в Англії організує хор в Брадфорді під назвою «Діброва».

Оркестра джазова, складена з 11 осіб, виступала в таборі від самих початків його існування, пізніше мала свої виступи майже виключно поза табором, граючи головно для англійців.

Генерал Роджерс перетинає стяжку при вході на виставку Ріміні 1946 рік

Із збірки май. С. Яськевича

Більше значення для табору мала симфонічна оркестра, яка хоч заснувалась досить пізно й була вивінувала інструментами, переважно, виконаними в таборі, то все ж таки в короткому часі зробила великі поступи й успішно виступала в таборі спільно з театром або самостійно. Більшість членів обох оркестр — це колишні члени дивізійної оркестри. Диригентами симфонічної оркестри були п. Головацький і Домашович.

Оркестра мандолінова, яка постала в половині 1946 р. також добилася значних успіхів у таборі і поза табором. Всі інструменти були вироблені власними силами.

Майстром від цих інструментів був п. Артеменко, що за рік праці, «ножем і шилом», виготовив 42 мандоліни, 3 балалайки, 2 скрипки, 2 баритони, 2 гітари та 9 бандур, що їх замовили таборові оркестри. («Життя в Таборі»).

Ця оркестра існувала при Українській Православній Церкві та виступила із своїм концертом прилюдно 24. 9. 1946 в залі таборового театру під батутою п. Самійленка, заповідачем був п. Віталій Бендер, який, так би мовити, був «душею» цілої оркестри. Пізніше провід над оркестрою перебрав п. Панасів.

Виставки самодіяльної творчости були в таборі зорганізовані трикратно й пройшли із задовільним успіхом. Одна така виставка відбулася в дещо зменшеному маштабі в Річіоне. Численні відвідувачі-чужинці захоплювалися головно нашими різьбарськими інкрустованими виробами.

Матеріяли на виставку приготовляли виробничі гуртки табору, а саме: три різьбарські, два — плоскорізьби, один кошикарський, один гончарсько-керамічний і три гуртки музичних інструментів. У виставках брали участь теж таборові малярі. Таборові виробничі гуртки взяли участь і здобули признання на загально-міжтаборовій виставці мистецьких творів і виробів.

ТАБОРОВА ПОШТА

В листопаді 1945 року при культурно-освітньому відділі табору зорганізовано поштовий відділ. До березня 1946 року прийшло до табору 3.838 листів і 216 пакунків, а від таборовиків у тому часі відійшло 27.286 листів. Згодом у квітні 1946 р. аґенди поштового відділу передано окремій

Виставовий барак збудований пор. М. Вербицьким
Ріміні 1946 рік
Із збірки май. С. Ясъкевича

установі — для цього зорганізованій «Таборовій пошті». Тільки за перші три місяці її праці вислано з табору 21.405 листів, а в тому самому часі прийшло до таборовиків 10.087 листів. Більшість листів приходило й відходило за посередництвом УДК в Римі.

РОЗШУКИ

Розшуками за родинами чи знайомими таборовиків займались у поодиноких частинах культ.-освітні референти, а від часу зорганізування Таборової пошти — поштові референти окремих частин, під наглядом Таборової пошти. За три перші місяці її праці вислано до Німеччини 477 розшуків, до Австрії 468, до Франції 251, до Південної Америки 629, до США 612, до Канади 517. Крім цього, 627 розшуків вислано через Міжнародній Хрест у Женеві.

Окрема комісія перепровадила розшуки й евіденцію вояків нашої дивізії, що згинули в боях.

ВЕРИФІКАЦІЯ ДОКУМЕНТІВ

При Правному відділі в таборі створено верифікаційну комісію, що її завданням було — помогти таборовикам у відновленні затрачених документів на підставі поданих посвідок і зізнань заприсяжених свідків. З тією ціллю переведено понад 150 розправ.

Склад Верифікаційної Комісії був такий: мґр. Онисько, мґр. Александер Грабар, інж. Лятишевський, проф. О. Монцібович, проф. Далявурак, мґр. Мирослав Борисюк, проф. Литвин, пор. Винник, пор. Личманенко та інж. Каратницький.

УСТАНОВИ

СТУДЕНТСЬКА ГРОМАДА

«Студентська Громада», заснована 7. 8. 1945 р. в Белярії, об'єднувала колишніх студентів і абсольвентів середніх

шкіл. Громада об'єднувала 232 членів. Усіх студентів, які бажали студіювати, було 341, з того аґрономію — 31, архітектуру — 13, ветеринарію — 18, дентистику — 6, журналістику — 5, електротехніку — 13, експортівку — 41, інженерію — 8, лісництво — 56, машинобудівництво — 28, медицину — 59, мистецтво — 1, мірництво — 5, музикологію — 2, право — 7, технічнобудівельну науку — 12, фармацевтику — 3, філософію — 16 і хемію — 17.

Основоположниками «Студентської Громади» були: голова — хор. Дмитро Маслій, заст. голови — хор. Роман Припхан, бібліотекар — хор. Богдан Маців, культ.-осв. реф. — хор. Теодор Барабаш, реф. преси — бунчужний Орест Городиський-Корчак, члени Виділу: хор. Роман Гавриляк, десятник Михайло Фостяк. Контрольна комісія: стрілець Володимир Кришталович, бунч. д-р Лев Мартюк і хор. Юрій Крук.

По році існування Виділ змінився на таких членів: голова — хор. Д. Маслій, заступ. — хор. О. Марків, секретар — підхор. Кекіш, скарбник — хор. Гаврих, бібліотекар — Клим Роснецький, культ.- освітн. реф. — хор. Т.Барабаш, реф. зв'язку і преси — Ільницький; члени Виділу — Левицький, Забара. Контрольна комісія — хор. Р. Припхан, хор. В. Мотика, хор. Р. Терлецький.

ОБ'ЄДНАННЯ ВЧИТЕЛІВ

Об'єднання вчителів організовано в таборі 5. 3. 1946. Метою товариства була організація всіх таборових учительських сил для найдоцільнішого використання їх у фаховій праці. Переведена реєстрація вчителів виявила, що в таборі перебувало 123 вчителів різних шкіл.

При «Об'єднанні» працювала програмова комісія, яка укладала програми навчання для шкіл. З метою підвищення кваліфікацій вчителів улаштовувано в 7-клясній і рільничій школах відвідувальні лекції. Головою Об'єднання обрано хор. Дідика.

ТОВАРИСТВО УКРАЇНСЬКИХ ІНЖЕНЕРІВ І ТЕХНІКІВ

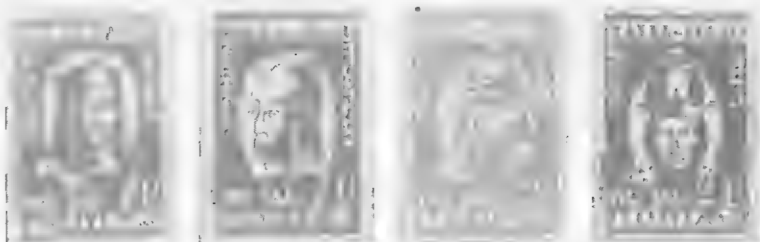
Товариство Українських Інженерів і Техніків створилося 6. 6. 1946 р. Завданням товариства було об'єднати українські технічні сили для якнайкращого використання їх у праці. Т-во начисляло 49 звичайних членів та 10 надзвичайних. З ініціятиви цього товариства створено середню технічну школу.

ТОВАРИСТВО УКРАЇНСЬКИХ ВОЯКІВ-ФІЛЯТЕЛІСТІВ

Товариство Українських Вояків-Філятелістів засновано 1. 5. 1946 р., а його метою було полегшувати виміну поштових марок між членами та ділитись набутим знанням. Т-во мало 23 члени, які час до часу сходилися на спільні зібран-

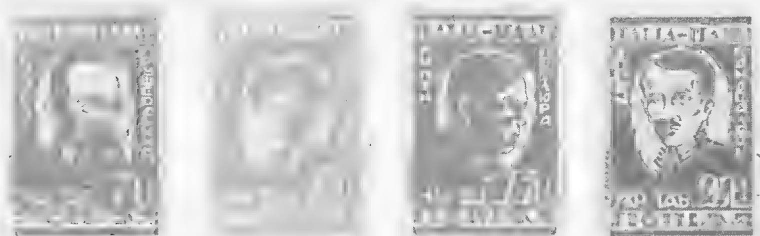
Пропам'ятні марки

Володарі України: Володимир Великий, Святослав Завойовник, Ярослав Мудрий, король Данило

Володарі України: Богдан Хмельницький, Іван Виговський, Іван Мазепа Петро Дорошенко,

Володарі України: Михайло Грушевський, Павло Скоропадський, Симон Петлюра, Євген Коновалець

ня. З ініціятиви Т-ва У. В. Ф. видано в таборі поштові марки в кількох серіях, 28 різних зразків.

До одних із кращих серій таборових марок, можна зачислити дві серії роботи хор. Святослава Яцушка. Перша серія появилася з нагоди Листопадових Роковин, та друга —

Українське військо: Піхота, Зв'язок, Прощання,
В наступі, Кіннота, Артилерія

в роковини смерти Великого Митрополита Галицького — графа Андрея Шептицького. До цієї серії входила рівнож серія значків «Володарі України», що складалася з 12 значків, які зображували: Святослава Завойовника, Володимира Великого, Ярослава Мудрого, короля Данила, Богдана Хмельницького, Івана Виговського, Петра Дорошенка, Івана Мазепу, Михайла Грушевського, Павла Скоропадського, Симона Петлюру та Євгена Коновальця.

Серія виконана в чотирьох кольорах: бронзовій, синій, зеленій та червоній; номінальна вартість — 64 лір, в продажу за повну серію — по 50 лір. Поодинокі значки — по 5 лір кожний.

Чистий дохід із розпродажі значків був призначений на фонд будови пам'ятника Поляглим в останній війні воякам-українцям («Український Дім» в Лондоні, Англія).

Наступна серія «Українське Військо» (шість вартостей: «Прощання», «Піхота», «Зв'язок», «Артилерія», «Кіннота», «В наступі») виконані в чотирьох кольорах: синьому, зеленому, червоному та бронзовому. Номінальна вартість: 2, 3, 4, 5, 6, і 7 лір. Та пропам'ятні значки: «Четвертий Універсал», «Свято Зброї» та «Україна в війні» — в зеленому, бронзовому та синьому кольорах, номінальна вартість: 1, 2 і 4 ліри.

ЦЕХ УКРАЇНСЬКИХ РЕМІСНИКІВ

Цех Українських Ремісників зорганізувався 4. 11. 1945 р. Дійсних членів цех нараховував 44. Керівництво цеху перевело реєстрацію всіх ремісників у таборі, яких начислялось 2 301. З того група металістів мала 675, деревообробників 427, текстильників 192, шкірників 425, харчовиків 396, будівельників 108, і різні 51.

Цех прагнув, щоб зареєстровані ремісники одержували за своїм фахом працю в таборі чи поза табором. Заходами цеху час до часу відбувалися звіти на фахові теми. З ініціятиви цеху і під його наглядом та співпрацею в таборі про-

Члени різьбарської робітні в таборі Ріміні
(третій зправа: «гуцул» Осип Кольцьо)
Із збірки О. Кольця

вадилася «Ремісничa Школа» й інші ремісничі й фаховодоповнюючі курси.

Тут мушу згадати мистецьку робітню гуцульських виробів хор. Стрільчика, що своїми експонатами на всіх виставках самодіяльности, що відбувалися в таборі й поза табором (німецький табір ч. 2, жіночий табір в Річіоне), здобув собі признання як у своїх, так і чужинців. Його виробами, як касетками, гуцульськими топірцями, пудерничками, фляконами й інше, обдаровувано приїжджих до нашого табору у відвідини українських та чужинецьких достойни-

ків, за що отримували похвали й . . . більш нічого. Бідні «гуцули»!

Існувала робітня музичних інструментів під управою Артименка, що його бандура на виставці в німецькому таборі ч. 2 здобула одно з перших місць. Була також кошикарська робітня під управою Семенишина, яка через брак прутів, до праці вживала ізоляції від дротів або самих дротів.

Існували ще робітні шахів, переплетні, гончарська піч, ткацький варстат, а прецизна механічна слюсарня Караби, що то відлив для Греко-католицької церкви в таборі дзвін, викликали не тільки подив в самих таборовиків, але і в чужинців, що в таких тяжких таборових обставинах, примітивними способами і знаряддям можуть виконувати такі прецизні речі. На марґінесі вище сказаного доводиться запитати тут: хто ж може відповісти, де саме поділося це все? Адже говорилося, що все це збережеться та віддасться до музею, а як воно є в дійсності? . .

МИСТЕЦЬКА СПІЛКА МАЛЯРІВ

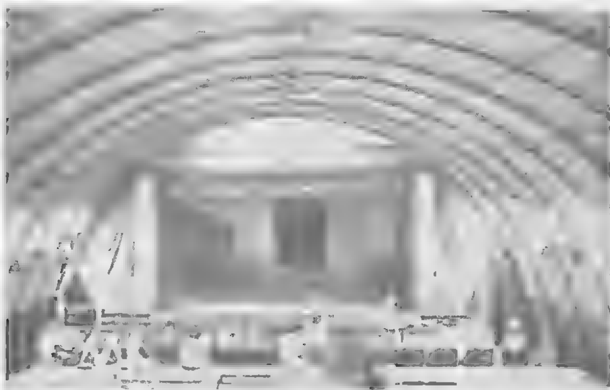
Мистецька Спілка Малярів «Веселка» зорганізувалась 26. 2. 1946 р. Це мистецьке об'єднання брало участь у виставках самовиробництва і таборового мистецтва, у праці в таборових виданнях, конкурсах і тому подібне, та рівномірно розділювало обов'язки, що їх накладало на малярів таборове суспільне життя.

До знаних в таборі з своїх творів мистців пензля були: хор. Святослав Яцушко, Володимир Каплун, Орест Слупчинський, Фесолович, Костів, Островський, Малюжинський.

ТАБОРОВИЙ ТЕАТР

Український таборовий театр почав існувати з грудня 1945 р. Управа театру нараховувала 7 членів, акторський склад 26, технічний персонал — 22, і театральної служби — 26 осіб. Театр ставив собі за завдання будити національ-

ну свідомість, берегти моральні вартості таборової спільноти та давати таборовикам культурну розвагу. Як прем'єру, виставляв театр з початком січня 1946 р. «Ой не ходи, Грицю» і частину «Запорожця за Дунаєм», при чому жіночі ролі виконували мед-сестри з Дивізії, з табору в Річіоне, як: панна Потапенко, панна Малевська, панна Погорельова, панна Оксана Солтикевич і панна Галина Солтикевич. Пізніше, з уваги на відсутність дозволу, театр був змушений жіночі ролі обсаджувати власними силами. З черги йшли дві ревії: одну виконувано власними силами, а другу спільно з таборовим хором. Далі ставлено п'єси: «Американець», «Мартин Боруля», «Ясні зорі», «Украдене щастя» й інші. Всі вистави йшли по кілька або й кільканадцять разів, даючи змогу всім таборовикам їх бачити. Крім вистав, театр брав участь в інсценізаціях на різних святкових імпрезах у таборі.

Сцена й частина залі таборового театру в Ріміні
Архів «Сурмача»

Вистави йшли в залі таборового театру, що могла помістити 800 осіб. Ініціяторами створення таборового театру були: інж. Руденський, мґр. Вербинець, пор. Михайло Вербицький, котрий став директором театру, відомий широкому загалові українського громадянства із політичного процесу в 1926 р. на Західньо-Українських Землях, в час поль-

ської окупації (т. зв. «процесу УВО — Атаманчука і Вербицького). Головним режисером став п. Столярчук.

З переїздом українських старшин з табору ч. 3 до збірного Українського, таборовий театр збагатився на одного з визначних фахових знавців театрального мистецтва в особі підполк. Григорія Сосідка.

В театральному ансамблі до визначних акторів треба зачислити таких панів: Гайовський, Микуш, М. Французенко, що виконували переважно ролі жіночі — тоді, коли англійське командування заборонило в'їзд до табору нашим медсестрам. Чоловічі ролі виконували: Михайло Гринюк, Мамалиґа, Луцишин, Маркевич, Шпара, Кикавець, Чорній, Ільчук, Овад.

Стрілець Зенон Гайовський в ролі Аміни з вистави Бориса Грінченка «Ясні Зорі»

Із збірки хор. М. Оглюка

Декорації й обстановка сцени: підполк. Сосідко, хор. Яцушко, дес. Ференц, дес. Орест Слупчинський (його карикатура в ревії «Весна іде»!).

Костюми: панове Яремцьо, Стецьо, Мельник.

Напередодні виїзду табору до Англії, в Світлий Понеді-

лок 14. IV. 1947 року мистецький ансамбль Таборового театру ще раз показав загалові висліди своєї праці, ставлячи на кону — здасться, останню в цьому таборі — прем'єру драми І. Франка «Украдене щастя». Після закінчення вистави комендант табору майор С. Яськевич висловив театральному ансамблеві подяку за його працю на мистецькій ниві та вручив кожному членові ансамблю пропам'ятну грамоту. Спеціяльну подяку і грамоту отримав інж. Побідинський за поставлення театрального будинку.

Старш. дес. Михайло Гринюк в ролі барона і стр. Микола Французенко в ролі Мірандоліни в виставі під наг. «Мірандоліна»

Із збірки хор. М. Оглюка

Тепер відбіжу на хвилину від теми і «скочу» на десять років «у майбутнє», тому, як здається мені, що те, що тепер напишу, міцно пов'язане з пережиттям багатьох таборовиків у минулому.

Здається, що десь наприкінці 1953 року, тоді, коли вже переважна більшість колишніх «рімінців», так би мовити, «устабілізувалася», цілковито «здемобілізувалася» та масово увійшла в суспільно-громадські установи в місцях свого переживання, часто, при якійсь там нагоді, зустрічалися колишні «рімінці» і згадували минулі дні.

Так було і в Лестері, місті в середній Англії, де доля судила мені перебувати кілька років. З ініціятиви пана Ми-

Драматичний Аматорський Гурток при Відділі Союзу Українців у Великій Британії (СУБ) в Лестері — 1953-1958. Історична драма Б. Грінченка «Ясні Зорі» 3 дія; зліва направо: Грицишин, Кутний, Лучка (клячить), Лахман, Заброцький, Б. Лешнівський, Гаврилко

Із збірки Е. Загачевського

хайла Гринюка, колишнього визначного актора Таборового Театру, при співучасті тодішнього голови місцевого відділу Союзу Українців у Великобританії пана Кифора, також «рімінця», та багатьох інших ентузіястів драматичного мистецтва, — створився Аматорський Драматичний Гурток при відділі СУБ-у.

Режисером, сказати б, «душею» цього драмгуртка став пан М. Гринюк, що в минулому грав одну з головних роль у виставі «Ясні зорі». (Алі баші), саме цю драму Б. Грінченка взяв, як початок «кар'єри» драматичного гуртка в Лестері. Гріхом для мене було б не згадати трудолюбимого «рімінця», колишнього студента Матуральних Курсів в таборі Ріміні, Богдана Острожинського, що, як адміністратор «Драмгуртка» в Лестері — Англія, багато причинився до успішних поїздок по скупченнях українців у Великій Британії. Тепер надальше бере активну участь у житті своєї

громади в Лестері, а зокрема у місцевому відділі Об'єднання бувших Українців Вояків у Великій Британії.

Особисто, будучи на виставі цієї драми ще в таборі, я довго її не міг забути. Як гра акторів, так і вистава самої драми і оформлення сцени зробила на мене кольосальне враження, а сама тематика? .. чи ж не підходила своєю подібністю до життя багатьох таборовиків? .. Будучи як глядач на цій виставі в таборі, навіть на думку не прийшло мені, що через десять років пізніше прийдеться мені брати активну участь в постановці цісї драми.

Правда, як уже я згадував, панові Гринюкові було не так-то важко, як теперішньому режисерові, відтворити цю драму, яку знав, так би мовити, «на пам'ять», та віддати правдивість твору у всіх ньюансах. Так само і для мене було легше відтворити всю обстановку сцени, маючи перед очима бачене з-перед майже десяти років. Драматичний гурток

Історична драма Б. Грінченка «Ясні Зорі» Фінал. Зліва направо: Лучка, Грицишин, пані Чіпас, Кутний, пані Л. Стадник, пані Гринюк, М. Соломка, В. Камінський, Заброцький, Лешнівський, (за ним) Лахман, І. Клунь, Гаврилко, Е. Загачевський, М. Николишин, М. Гринюк

Із збірки Е. Загачевського

при СУБ-і в Лестері об'їхав з цією виставою усі більші скупчення українців в Англії та пізніше ще ставив драму М. П. Старицького п. наг. «Маруся Богуславка», й удостоївся на багато прихильних нотаток в українській та англійській пресі.

ІМПРЕЗИ

З нагоди історичних роковин, особливих подій у таборі і свят, досить часто відбувалися силами таборових мистецьких груп академії, концерти чи святкові сходини. На Різдвяні Свята влаштовувано святкові вечері для

Колишні актори Таборового Театру в цивілю: Перший ряд сидять: зліва направо: Михайло Гринюк, його дружина Віра Гринюк, п. Луцишин, бл. пам. о. Олександер Маркевич, дружина автора, автор, п. Кикавець: Другий ряд: Евстахій Диба — приятель автора, п. Микуш — колишня «жінка» в таборовому театрі, п. Евген Сікора, п. Рожак, п. Столярчук, режисер Таборового Театру в Ріміні

Із збірки Е. Загачевського

представників табору і запрошених гостей з відповідною програмою.

Про таку одну імпрезу, що глибоко вкорінилася в пам'ять всіх таборовиків, згадаю на цьому місці.

При кінці травня 1946 року, в 20-ту річницю з дня смерти Головного Отамана С. Петлюри, врочисто посвячено український національний прапор, що його передали поло-

Англійські старшини місцевої команди на прийняттю в команді табору на 1-ий день Різдва Христового у 1946 р. в таборі Ріміні

Із збірки май. С. Яськевича

неним воякам 1-шої Української Дивізії вояки-українці 2-го Корпусу польської армії під командуванням генерала Андерса.

Сам акт посвячення відбувся дуже врочисто в суботу 25 травня 1946 р. о 6-тій год. вечора на спортовій площі в таборі Ріміні.

На майдані перед трибуною, прикрашеною великим державним гербом і гербами всіх українських земель, вишикувались усі частини дивізії; на самій трибуні хори «Бурлака» і «Славута», а серпом побіч трибуни уставились сотні юнацького куреня. Священики обох віровизнань відправили молебень і посвятили прапор, а ген-хорунжий Михайло Крат та підполк. Роман Долинський підписали відповідні грамоти, з яких одну на шовковому папері вшито в прапор під тризубом, а друга переховується в Римі, де зберігається весь архів табору. Ось текст грамот:

«Цей прапор, що його дарували українські вояки 2-го польського Корпусу, посвячений у таборі українських ін-

тернованих вояків в Італії в 20-ті роковини смерти Головного Отамана Симона Петлюри та Свята Героїв.

Хай же цей прапор об'єднає українських вояків на чужині в боротьбі за Українську Самостійну Державу!»

(Підписи і дата: Ріміні, 25. 5. 1946)

(за статтею автора В. К. «Історія одного прапора» — жур. «Вісті», за травень 1951 р. ч. 5 (7).

Другою імпрезою, що глибоко зворушила таборовиків та

Присяга на прапор дарований українцями — вояками II-го Польського Корпусу, українцям воякам Дивізії. Тримають прапор: зліва направо: хор. Б. Микитин, пор. В. Личманенко (обернений задом), хор. Тарнавський. За прапором зліва на право стоять військові капеляни: хор. о. М. Ратушинський, бл. пам. о. О. Маркевич, бл. пам. о. радник Емануїл Кордуба (закритий пор. В. Личманенком), хор. о. О. Бабій та капелян Української Православної Громади о. Йов Скакальський

багатьом дала поштовх до дальшої праці над собою, був зорганізований Культ.-Освітнім Відділом Табору, Конкурс Самодіяльного Мистецтва. Ось що пише на цю тему таборова газета «Життя в Таборі» з 17-го серпня 1946 року.

«В днях 5, 6 і 12 серпня 1946 р. відбувся перший у нашому таборі Конкурс Самодіяльного Мистецтва. Влаштування цього роду конкурсу — це наслідок всебічного роз-

росту нашого таборового життя, в якому самодіяльне мистецтво зайняло доволі велике місце, як духовий вияв мистецької наснаги нашої маси, в виді пісні, танку, чи музикування. До цього причинився особливо розвиток виробництва музичних інструментів, що досягло надсподіваного високого рівня.

Конкурс проголосив К.-О. Відділ Табору обіжником до

ГРАМОТА

Грамота передання прапору українцями — вояками II Корпусу українцям воякам 1 УД УНА

Архів «Вісті»

полкових к.-о. референтур ще в квітні, а за чотири місяці відбувся він у таборовому театрі. Конкурсове Жюрі було в такому складі: підполк. Сосідко, хор. Керод, хор. Шкандрій, хор. Мельникович, дес. Столярчук, віст. Ворушило (Легіт).

Конкурс відкрив коротким словом к.-о. референт Табору п. пор. Попівський, у якому вказав на важливість імпрези.

В Конкурсі взяло участь 26 таборовиків і 6 ансамблів із 10 бльоків. На програму вечорів склались: 18 точок художнього читання (12 виконавців), 6 пісень у виконанні 2 хорів, 4 танки, виконані гуцульською оркестрою, 3 точки — скрип-

Струнко! На прапор глянь! — впаде за хвилину команда і 10.000 українських вояків віддасть почесть прапорові, що його подарували їм брати в найтяжчу для вояка хвилину — в полоні

Архів «Вісті»

кового соля, 2 в'язанки українських народніх пісень у виконанні дуету: скрипка й цимбали, 2 точки бандуриста, 2 сольові танки, 3 гуртові танки, 1 точка — сольо флейта, 1 танковий дует і 1 вокальний квартет. Кромі цього — декілька наддатків.

Після вичерпання програми попису, які можна було почути в двох перших днях Конкурсу, — комендант табору майор Яськевич роздав нагороди за чергою, встановленою Конкурсовим Жюрі:

В полковій пунктації перше місце зайняв технічний полк, а друге 3 полк. К.-о. референтури обох цих полків одержали похвали за працю.

В поодиноких мистецьких конкуренціях вислід Конкурсу такий:

Деклямація: 1 місце — В. Антонюк з 3 полк., 2 — П. Пет-

ришин з 1 полк., 3 — Т. Тимків з тех. полк., 4 — Володимир Ленчик з піонірської сотні.

Жартівливий монолог: 1 місце — Яворський — признання (5 полк).

Хори: 1 місце — техн. полк. (диригент Павло Юрків), 2 місце — 4 полк (диригент Джеджора).

Капелі: Гуцульські музики з 3 полку — похвала за працю.

Солісти-інструменталісти: 1 місце — Старинець з 5 полк.

Посвячення прапору в таборі українських полонених — Ріміні 25. 5. 1946 р. В першому ряді в чорному однострої бл. пам. підполк. Роман Долинський, біля нього направо, ген. Михайло Крат, май. Савелій Яськевич та бл. пам. підполк. Евген Нікітін

Архів «Вісті»

(клярнет), 2 місце — дует: Чорний (скрипка) і Купчак (цимбали) 8 полк.

Танки: Перше і друге місця — Цепинський і Никонів — Варст. полк.

«Життя в Таборі»

З перспективи років, можемо твердити, що ця наука «не пішла в ліс», що багато, а їх число — сотні, які перебули «рімінський котел», вийшовши «до цивіля», — продовжують засвоєне в таборі.

«ТАБОРОВА МУЗА»

«Літературно-Мистецький Клюб» засновано 24. 6. 1946 р. Він мав бути місцем виміни думок і плянів мистців, робітників пера, музики, малярів і акторів. Члени й прихильники клюбу сходилися на зібрання, на яких обговорювано твори таборових письменників, поетів або відбувались реферати на літературно-мистецькі й інші теми.

Головою «Л. М. Клюбу» був вибраний д-р Роман Коваль-

Промовляє на Святі Героїв бл. пам. підполк. Роман Долинський, в глибині члени таборового хору

Із збірки хор. М. Оглюка

ський, а членами Виділу були: стрілець Дикий, віст. мґр. В. Ґоцький, хор. С. Федюк, віст. В. Верига, відповідальним за редакцію журналу «Ґроно», офіціозу «Л-М Клюбу», був Всеволод Будний.

Своєрідна атмосфера таборового існування, туга за втраченою волею, Батьківщиною, за ріднею, воєнні пережиття, — все це сприяло літературній творчості таборових письменників, поетів, які в своїх творах висловлювали почування, здається, чи не всіх нас під тодішню пору. Я не літературний критик, щоб, як це говориться, «дати фахову оцінку» творам наших таборових поетів. Я звичайний «селепко», отой із маси тієї таборової «гауфи», пишу так, як це відчу-

вав я там у таборі, читаючи в прикрих хвилинах їхні твори, так, як відчуваю це тепер, пишучи ці рядки й линучи думками в той час нашого духового занепаду й піднеслих поривань.

Обмежуся до віршів трьох таборових поетів, що їхні вірші часто і з усіх нагод появлялися на сторінках таборової преси, а які, за малим винятком, не зустрічаються тепер в публікації. Постараюся навести їх у цілому. Здається, що

Свято 30-го Серпня. Промовляє хор. Микола Оглюк, відповідальний редактор таборового журналу «Юнацький Зрив» — органу Куреня Молоді. Наліво із заложеними руками бл. пам. о. О. Маркевич, біля нього о. д-р Михайло Ваврик, священик з Риму

Із збірки хор. М. Оглюка

під впливом ранішніх і вечірніх перевірок, коли то в Белярії, на початках існування табору, десятитисячна маса воящтва підносила благальні молитви до Всевишнього, Юрій Форись пише вірш п. наг. «Отче Наш», в якому молить Бога, вказуючи, яка неправда і зло заволоділо на землі, де ми стали жебраками. Молить Бога, щоб простив нам те, як ми колись «чорта, скупаєм в крові».

Можливо, що ці вірші, що їх подаю в оригіналі, видадуться читачеві сьогодні — от як більшість віршів, поміщених на сторінках преси чи окремих видань — сантиментальними, а навіть наївними і банальними, але тоді в таборі була це

поезія, в повному значенні цього слова, яка не одному з нас в таборі, у хвилини відчаю і розпуки, привертала рівновагу духа, кріпила надію на краще завтра. І хай читач знайде в собі настільки терпеливости і з увагою прочитає їх, а тоді, як вглибиться в них, «розжує», так би мовити кожне слово, — знайде, на мою думку, стільки правди про це духове переживання тієї десятитисячної маси в цей грізний час, так, якби сам там перебував. Ось вірш Юрія Форися:

Могутній цар на небі Ти.
Ім'я Твоє — це заповіт
Воля Твоя, як грім сильна,
свята.
— На небеси —
А на землі
Червоний сатана
Кривавить світ.
Зійди!
В гніві Твоїм
святім
спали
зітри
З лиця землі це пекло.
В ньому ми,
Колись вільні,
У своїй хаті
— Хліб наш насущий —
Просим ката,
як ласки.
. . . .
Жебраки,
Раби ми,
— І прости нам довги наші —
Як ми колись,
Мечі міцні,
тверді,
крицеві візьмем в руки

І його, чорта, скупаєм в крові.
Прости його. Ласкавий Ти.
Бо ми
Довгів
Оцих кривавих не простимо!
Смерть мільйонів,
Смерть братів
Ми пімстимо!
Проллємо
Кров за кров!
— І не введуть нас у спокусу —
Кати ласкавим словом.
Ми не спочинем, поки знов
На трупах їх лукавих
Збудуєм Царство Правди,
Волі
і Любови
. . . .
Для поколінь,
Що прийдуть.
Амінь!
— Отче наш —
нам поможи!

Як молода людина, що ще не так давно покинув шкільну лавку й на поклик «бойової сурми» схопив у руки кріс, пише поему п. наг. «Студент». Ось вона:

Перо,
Чорнило,
Книжка.
Ночі недіспані
В борбі за освіту,
за знання,
В дорозі до висот — ідей,
Крізь злидні пройдені, змагання дні,
Студії.
Навчання.
— Він спудей —
Музика,
Спів,
Дівчина.
Любов — кохання
Сміх,
Вино,
Гуляння.
— Він людина —.

Сурми
Вибила хвилина
Ходи!
Кріс,
Шолом,
Граната.
Борба.
— Бути чи не бути
Кров пролята.

Юна,
Молода,
Св'ята.
Крути.
Волі знак.
— Він спудей,
Людина,
І... герой — вояк. —

Пройшовши в рядах Дивізії кривавий шлях в бою під Бродами, Юрій Форись в роковини бою пише вірш п. наг. «Броди», який став одною з головних точок в репертуарі святкових відзначень битви під Бродами, комбатантськими організаціями. Тому поміщування його тут вважаємо за зайве.

Натомість кожний з нас, «рімінців», чи то пак «белярійців», пригадує собі зливний дощ і бурю, що шаліла вночі, десь у половині липня 1945 року, коли таборова маса «кочувала» ще на виноградниках в Белярії. Попереджував цю нічну бурю день немилосердної спеки і духоти. Цей природний катаклізм Юрій Форись відтворив в таких поетичних словах:

БУРЯ

— Духота —
Тяжить,
Гнівить
На груди лягла
Давить.
Дихати! Дихати важко.
Нема
вже чим
Тяжко.
Є!
Несе

На крилах вітер.
Легкий,
Легенький.
Ледве чує
його земля.
Шепотом віщує
Прихід її
Стихії
Вона вже тут.
Гнівна,
Страшна

Іде
Нестримна
Панівна.
Все ближче, ближче.
У вітру виросли нові
могутні,
дужі Крила.
Гуляє
Виє
Свище.
Чує
Силу перевернути все.
Реве
Бушує
Море.
Грозить . . .
Злякався місяць.

Чорна хмара накрила зорі,
Щоб не боялись.
— Темно —
Грюкнув грім.
У хмарах
мідяно — сталевих
Гуде
лютує він.
На мент один
Пронизала огненна блискав-
кавка темінь
Впав
Дощ,
Притихло все.
Ще море тільки
Гуде.

Не грозить вже.
Заглянув місяць зпоза хмар
Вітер поніс в простір на крилах
Бурю.

Була.
Нема.
Пройшла,
Минула,
Прогула.

Одним із найбільш публікованих в таборі, а пізніше вже на еміґрації «в цивілі», був поет Богдан Бора. Як я вже згадував повище, в таборі вийшли дві його збірки поезій.

В переважній більшості вся ця вояцька маса, що в 1945 році опинилася за дротами полону в Белярії — це молоді люди, виховані на світлих традиціях Визвольних Змагань 1917-1920 років, що схопили в руки зброю свідомо, хоч і в несприятливих умовинах, та пішла в нерівний бій з відвічним ворогом Москвою. І хоч не судила кострубата, химерна доля завершити почате діло нашими батьками, й вони

опинилися в невідрадному становищі полонених, — все ж таки залишилося одно, хоч і нереальне, а саме: мрії. Ось як відтворив їх у своїй поезії Богдан Бора.

МРІЯ

Шинеля. Кріс. Сталева каска,
А на чолі тризуб.
І пісня голосна, юнацька
На крилах теплих губ,

А потім грім, до хмар заграва,
Удари, бомб, ґранат...
І кров... гаряча кров на травах...
У смертних спазмах кат.

Земля, окопи, злиті кров'ю,
А трупи тут і там...
І ми ідемо в бій з любов'ю
Між смертю та життям!

І землеграї над полями,
поораний врожай...
А там — за чорними димами —
Блакитний, Рідний Край.

Шинеля. Кріс. Сталева каска.
Моторів вічний гам...
Хіба ж... хіба ж не є це казка
Борцям за волю — нам?

Чи ж не була це мрія кожного з нас таборовиків, у час перших днів, тижнів, місяців у полоні?.. Чи не вірилося в те, що все це переходове, та що ми таки повернемося невдовзі зі зброєю в руках, щоб на своїх баґнетах принести волю нашій знедоленій Батьківщині? Відповіді на ці питання з перспективи двадцяти років годі мені давати за всіх

нас, але особисто я вірив, що все це тимчасове. Однак, з продовжуванням перебування в таборі, за дротами, в душу закрадалася зневіра, та туга за Рідним Краєм, що і мусів відчути рівнож Б. Бора, пишучи цей вірш:

ДАЛЕКИЙ КРАЮ

Далекий краю! Коханий Краю!
Як тужу, подивись!
Над морем ходжу і хвиль питаю,
Чи вернуся колись

Далекий краю! Днів юних раю!
Я тужу, як колись...
Бо море кличе, бо море грає:
— Вернись назад, вернись!..

Над морем ходжу, очима блуджу,
Лише море й синя даль...
Далекий краю, я світом нуджу!
Мені так жаль, так жаль!..

Коханий Краю, я тужу, плачу, —
Не з немочі — з любови,
Бо може більш тебе не вбачу...
О, жалю мій, пливи!...

Спадає вечір... На канві ночі
Я бачу твій міраж.
За тебе, краю, як дні діточі,
Я шепчу: «Отче Наш...»

Однак туга — явище переходове, вистачить один мент піднеслої хвилини й людині повертається сила духа. Такою піднеслою хвилиною для Богдана Бори було урочисте відсвяткування роковин бою під Бродами, і він присвятив ці рядки своїм друзям, які полягли на полі Слави:

Останніх сторінок історії
Ви не читали в тиші заль.
Ви їх писали потом, кров'ю
Під зойк ґранат, під рев моторів,
Під крик, жахливий регіт сальв.

Останні сторінки історії —
Це ваш, залізом зритий, шлях
Сповитий квітом, злитий кров'ю...
На ньому черенки, мов зорі —
Серця розкидані в полях.

Останніх сторінок історії —
Це ви в атаках і в вогні,
Як гідні спадкоємці слави,
Що віддали свій юний порив
У жертві рідній вітчині.

Останніх сторінок історії
Написані в полях — лісах
Залізом, порохом і димом
І кров'ю ранених артерій.
На синьо-жовтих хоругвах.

Богдан Бора в моменти, коли у душу залягав сумнів, коли чимраз довше проволікався наш полон (а були такі моменти, як поголоски про примусовий вивіз нас («на родіну»), або тоді, коли в таборах «ДП» неприхильно ставились (деякі кола українського громадянства до колишніх дивізійників), — тоді поет пише ці слова:

То нічого, що вітер нам в очі,
Що сніг нам завіяв стежки,
Що судьба очодолами ночі
Провадить нас довгі віки.

То нічого! Ми світові скажем,
Що нас не злякає ніщо,

Що дорога гартує нас, в'яже
І рум'янить нам усміхи щок.

То нічого, що доля шуткує!
Колись вона скориться нам
І скиталець — народ примандрує
У власний, вимріяний Храм.

То нічого, що терня нас коле,
Що душу нам сочить туга . . .
Про мету нашу дзвонять підкови,
Бо твердо ступає нога.

То нічого, що в очі нам вітер,
Що сніг нам завіяв стежки,
До мети ми дійдемо, повірте
Хоч шлях цей тернистий, важкий.

Третім з черги поетом в таборі, вірші якого друкувалися на сторінках таборової преси, був уродженець київщини Андрій Ворошило-Легіт, який брав жваву участь в літературному житті табору. Як людина ніжної вдачі, з глибоким чуттям, його поезії наповнені в цілому цією ніжністю. Здається, що кожному з нас таборовиків, хто святкував перше Різдво за дротами полону, пригадується його вірш п. наг. «Прощання», що був поміщений в різдвяному числі журналу «Батьківщина». Ось він:

Десь рідний дім. Різдвяна ніч. Кутя.
На дах береза віти нагинає.
В моїй душі спід хвиль турбот життя
На світ моє прощання виринає.

В моїй душі сумні гадки пливуть,
Як в ніч оцю, величну і багряну,
Збирався я в тяжку, незнану путь,
Зробив собі на серці свіжу рану.

Весь день гримів над краєм зрив ядер,
А ніч прийшла, така, на диво, тиха,
Своє лице рукою я підпер,
І думать став, куда втікать від лиха.

Мене чекав у мисці ще узвар,
Його на стіл поставила матуся,
Ніхто не знав моїх думок — примар,
Що завтра я в широкий світ помчуся.

Вже дід Мороз приїхав на коні
І став квітки на шибах малювати,
Щось марив батько мій старий ві сні,
І тихий сум витав крилом до хати.

— «Чому сидиш, мій сину, у журбі? —
Мене питала тихо рідна мати, —
— Чи кривду хто зробив тяжку тобі?
Вже пізна ніч. Лягай спокійно спати!» —

Я мовчки ліг. Та сон від мене втік,
Весь час я корчивсь в муках на постелі,
Ця ніч мені здавалась, ніби рік,
Гнітили думи серце, наче скали.

Уранці знов гучний ґарматний гук
Розлігсь в повітрі грізною луною,
Я мовчки встав, утомлений від мук,
Та щось страшне робилося зі мною.

І я сказав: — «О, рідний край, прости,
Прощайте, ненько рідна й любий тату,
У край чужий я мушу зараз йти,
Лишати вас старих і вашу хату!» —

Надворі сніг лягав, як білий цвіт,
У хаті плакав батько і матуся,
А я пішов в чужий, далекий світ.
Пішов у світ. Не знаю, чи вернуся . . .

А знову, чи не його вірш п. наг. «З Новим Роком», що появився в новорічному числі «Життя в Таборі», додав сили тим усім «гнаним і голодним» до витримання цього прикрого для нас періоду життя:

Не у родичів в теплому колі,
Не в забаві і звуках пісень,
На чужині, за дротом, в неволі
Новорічний стрічаю я день.

Що несеш, нерозгадана доле,
У Новому ти Році мені?
Чи вернусь я на батьківське поле?
Чи побачу матусю, чи ні?

Чи мене привітає ще мила?
Є надія, хоч дійсність німа,
А надія — велика це сила,
Той вмира, хто надії не ма.

«Без надії таки сподіватись» —
Це для мене святії слова,
І я буду до смерти змагатись
За народ наш і рідні права.

Не із кріса й тяжкої гармати, —
Обезброїли зовсім мене, —
Ні, я буду словами стріляти
Ув обличчя неправди брудне.

І хоч чую на кожному кроці
Я прокляття, образу й біду,
Та клянусь: і в Новому я Році
Із своєї путі не зійду.

Хоч і авторова й наша надія ніяк не може здійснитися, хоча вже минуло двадцять років і ми далі на чужині, все таки, як мені відомо, автор і надалі залишився вірним своїй

присязі. Його вірші можна зустріти в багатьох журналах і газетах, що видаються українською спільнотою на еміґрації.

Крім вище згаданих, було більше поетів у таборі, однак, обмежуся до цих, яких вірші час-до-часу появляються в еміґраційній пресі, або їхні твори увійшли в репертуар святкових сходин, академій.

До видатніших письменників у таборі, крім уже згадуваного мною хор. Любомира Рихтицького-Любомирського-Елерсона, належав ще письменник Віталій Бендер-Дончак-Бен д'Е. Свої твори він друкував у щоденнику «Життя в Таборі», а потім вже власними силами видав у таборі сенсаційну повість «Шляхами пімсти» та збірку оповідань «Минулі дні». Вже на еміґрації «в цивілі» він стає постійним дописувачем часопису «Українські Вісті» (Ульм), членом УРДП та навіть деякий час був редактором цієї газети. Нерозгаданою для мене є, причетність його до справи убивці Сташинського. В книжці «Московські вбивці Бандери перед судом» (Українське Видавництво в Мюнхені, 1965 р), його прізвище згадується двократно. Вже на еміґрації видав він 2-томову повість із дивізійною тематикою п. наг. «Марш молодости», що вийшла друком у 1954 році у видавництві «Дніпрова Хвиля».

Одним із «найплодовитіших» та найпопулярніших таборових письменників був «Дід Пасічник», літературне псевдо «Запорожець», а насправді — Олексій Девлад, один чи не з найстарших таборовиків. Народився в 1885 році в родині дніпровських лоцманів на Катеринославщині. Співпрацював у таборі з видавництвом «Батьківщина», пишучи статті й оповідання на тему Дніпрових порогів та життя лоцманів. По звільненні з табору в Англії 1948 р. виїхав до Арґентини, де і помер трагічною смертю в 1959 р. Про його популярність серед «рімінців» хай свідчить некролог, поміщений в журналі «Сурмач» (Об'єднання бувших Вояків Українців у Великобританії) за вересень-жовтень, 1959.

НА ВІЧНУ ЗГАДКУ

З Арґентини надійшла вістка, що нашого рімінського Діда-Пасічника ОЛЕКСИ ДЕВЛАДА немає між нами.

Спи спокійно, Дорогий Лоцмане, Письменнику, Поете!

Ми згадуватимемо Тебе, Твій кашкет, рольку паперу й — Твою палицю. Зокрема палицю. Нею, не раз Ти, дуже ефектовно воював із цілим гніздом-бараком редакції «Оси» в Рімінському Сан-Таборіно!

Спи, Друже, в чужій, дальній землі!

Хай шум арґентинських пальм пригадує Тобі спів Дніпрових Порогів.

В. Й. П.

Редакція «Оси»

СПОРТ

Спортова підреферентура табору керувала цілістю спортового життя в таборі, з допомогою спортових референтів по всіх самостійних частинах. Крім них, існувала ще аматорська суддівська колеґія й таборова комісія відзнаки фізичної справности. Спортова праця провадилася в поодиноких секціях, які систематично відбували спортові змагання в таборі або з спортовими дружинами сусідніх таборів.

Секція копаного м'яча нараховувала 14 дружин, які впродовж року розіграли понад 100 змагань. Футбольна репрезентація табору брала участь у турнірі округи Ріміні й зайняла в табелі ігор друге місце.

На цьому місці наведу уривок із розповіді одного із передових грачів таборової команди копаного м'яча, колишнього грача станиславівського «Пролому» п. В. Лесюка, популярного в таборі «Мєця». Цей допис-інтерв'ю написав мґр. В. Ґоцький і був поміщений в журналі Братства 1 УД УНА «Вісті» за 1952 р. ч. 16-17. Ось він:

«Питання:

— А як було в полоні? Хто дав почин до того, що футбол так гарно розвинувся? Чи не англійці були зацікавлені в тому?

Відповідь:

— Англійці в жодному разі. Гарний розвиток можемо

завдячувати в першу чергу приявності в сусідстві більшого числа полонених німців, що «від нічого робити» потворили багато, й то зовсім добрих, команд. Було з ким грати, була ривалізація, був запал.

А початків, то треба дошукуватися ще на болоті під Фельдкірхеном (переходовий табір полонених під Кляґенфуртом). Вже там можна було бачити день-у-день групу запаленців, що ганяла за футболом. В Белярії, де всі вже зібралися разом і не було ніяких обов'язків, показалось, що полки гарматний та технічний розпоряджають добрим футбольним людським матеріялом. Влаштовано зустріч. Організатори — хор. Рубич, хор. Р. Припхан, хор. Гумінілович. Після цих змагань, що стояли на доволі доброму рівні, обрано репрезентативну одинадцятку, що — за малими змінами — грала до кінця. Це були: хор. Гумінілович, д-р Мирошниченко, хор. Збудовський (воротарі), Медведчук, Ґоліяш, (в обороні), Бойко, Стеців, Кутний (поміч), Лесюк, Поритко, Душинський, Гірка, Федишин — популярний «торністер» — (напад). Хоч у тяжких умовинах, але гралося тоді із запалом і жертвенно. Завжди кількатисячна публіка «додавала духа» й помагала здобувати точки. І ми не можемо соромитись. Бо друге місце між німецькими дружинами — це теж непоганий успіх. Ось грамоти...»

Із знаних для мене особисто, та відомих рівнож і в таборі, були: брати Климовські, Душенко, Осип Вомпель, Древницький (гарматний полк) та брати Дичковські із Куреня Молоді.

Секція відбиванки мала 12 дружин і зорганізувала в першому році 4 турніри.

Секція кошиківки мала 7 дружин, які влаштували турнір за визначення мистця в цій ділянці спортових ігор.

Секція стук-пук (столовий теніс) розіграла 4 змагання з сусідніми таборами, при чому одне змагання програла, а три виграла. Склад секції такий: (подаю за зайнятими місцями в табелі за мистецтво табору): Бойко, Павлович, Збудовський, Пасічняк, Душенко, Ільчук, Климовський, Ми-

китин, Стецьків, Дичковський, Поритко, Кузик, Дуда, Древницький.

Плавацька секція кожного літа влаштовувала на морі плавацькі змагання.

Боксери (аматори) розіграли 4 зустрічі з репрезентаціями сусідніх таборів, при чому три зустрічі виграли. Пізніше відбувалися теж змагання за мистецтво в боксі, в кожній вазі зокрема.

Тому, що в цій ділянці спорту я брав активну участь, постараюся ширше насвітлити її діяльність, на протязі тривання табору в Ріміні.

До 1939 року ця ділянка спорту була слабо заступлена у Спортових Товариствах на Західніх Українських Землях. Здається, що першим Товариством, яке заснувало боксерську ланку, було «Поділля» в Тернополі, потім перемиський «Сян», аж врешті при кінці 1936 року — львівська «Україна». Не знаю, з яких причин, ця справді чисто чоловіча ділянка спорту не знайшла ентузіястів у спортових товариствах, того часу. Як відомо мені, в Дивізії було кілька визначних змагунів боксерських ланок, а саме: Хома, Пащин, Кіт (Україна), О. Вомпель (Поділля) та Шиб (Сян).

І саме, тут у таборі завдяки ініціятиві Осипа Вомпля, колишнього чемпіона тернопільської округи, наприкінці 1945 року створено боксерську ланку в таборі полонених. Про початки діяльности цієї ланки мені невідомо, бо саме в цей час я перебував у «міжнародньому» таборі. Однак, зразу по моїм переїзді до українського табору я включився в працю цієї ланки. Мене прийнято, як мені здається, з якимось виїмковим респектом. Нічого дивного, що хтось, знаючи мене ще з дому, сказав, що «це старий виядач», одначе, в цей час для мене все це було далеким минулим. Десятирічна перерва таки своє зробить, та й здоров'я не те, що було десять років тому. Десь у кінцевих місяцях 1935 р. ходив я на «тренінґи» до польського спортового Т-ва «Світезь». Саме там свої «перші» кроки на рінґу розпочинали такі «аси» «України», як: Любінський, Рудницький, Горбань, Левкович, Ощудлюк. Пізніше, вже в 1936 році, коли створено боксер-

ську секцію при Т-ві «Україна», всі вони перейшли до неї. Тренером став там знаний в окрузі Львова змагун легкої ваги Білий, котрий рівнож заступав на рінґу кольори «України». Все це були «діти Львова», як часто й не вміли «балакати» по-українськи. Багато з них в час останньої воєнної хуртовини засвідчили свою українськість кров'ю, як вояки Дивізії чи УПА або підпілля. Я виступав у барвах «Світезі», до часу мого арештування польською владою літом 1938 р. Можливо, що дехто з «львовяків» пізнав мене тут у таборі, тому-то й причина цієї «резерви»-респекту.

Два рази доводилося мені заступати барви Українського табору, і два рази у другій рунді доводилося піддатися, бо, як це співається: «... встоятись не було сили», та сміх-сміхом, але справді сил тоді бракувало, а саме ця ділянка спорту вимагає чи не найкращого прохарчування та спеціяльного до цього тренінґу.

Тут наведу репортаж із боксерських змагань за мистецтво табору, що був надрукований в щоденнику «Життя в Таборі». Ось він:

БОКСЕРСЬКІ ЗМАГАННЯ

В днях 11, 12, 15 і 16 липня 1946 року відбулися внутрішні змагання за мистецтво поодиноких ваг. До змагань зголосилося 36 змагунів, приступило лише 28. Ціль організації цих змагань була — не лише виелімінувати мистців для поодиноких ваг, але спопуляризувати цю молоду ділянку спорту в нашому таборі. Можна сказати, що бажаний ефект осягнено, бо заінтересування таборовиків, які дуже чисельно прибули на змагання, було велике.

Змагання відкрив спортовий референт табору, хор. Рубич, який короткими словами начеркнув розвиток боксерської секції. Ці змагання, за словами хор. Рубича, це наслідок наполегливої праці охочих управляти цю ділянку спорту, під досвідченою рукою тренера п. Осипа Вompля. Йому спортовий референт склав щиру подяку за його труд.

Приглянувшись ближче боксерській секції, відчувається

брак ваг; мухи і когута. Півтяжка й тяжка ваги — слабо обсаджені. Найчисленніше заступлена середня вага.

Щоб схарактеризувати кращих боксерів, доводиться поділити їх на дві категорії, під технічним і кондиційним оглядом. Боксерів, які відповідали б цим обом категоріям, начислюємо — з деяким застереженням — декількох: Шиб, Ключник (замало аґресивний), Древницький (дещо не відповідає ростом в середній вазі).

Під технічним оглядом дуже добрі Марків і Загачевський; під кондиційним — Проць, Іванчук, Опришко. Ці

Зліва направо: Осип Вомпель — тренер Української боксерської ланки, Е. Загачевський, Ярослав Окпиш, Марків, Мечислав Балич, Древницький, Головка, відвернений лицем, секундант ланки Дзюба. Німецький табір в Ріміні — 21. 6. 1946 р.

Із збірки Е. Загачевського

розбіжності виправдує вповні недавнє існування боксерської секції в таборі. Слід сподіватися, що після систематичних тренінґів, ці розбіжності зникнуть, а праця наших боксерів принесе блискучі успіхи.

Подаємо остаточні висліди змагань:

Вага пера:

1. Головко — Штаб
2. Долошицький — Тех. полк

Вага легка:

1. Проць — 3-ій полк
2. Шиб — Варст. сотня

Вага півсередня:
1. Іванчук — 3-ій полк
2. Климовський — Гарм. полк
3. Хомин — 2-гий полк

Вага середня:
1. Ключник — Гарм. полк
2. Древницький — Гарм. полк
3. Марків — Курінь Молоді
4. Капустій — 3-ій полк

Боксери в акції; зліва обернений лицем Окпиш, відвернений Андрій Мацина («львовяк»), рінґовий суддя стар. десятник Осип Вомпель
Із збірки Е. Загачевського

Вага півтяжка:
1. Окпиш — Варст. сотня
2. Бекесевич — Гарм. полк

Вага тяжка:
1. Опришко — 3-ій полк
2. Загачевський — Гарм. полк

Після змагань відбулося вручення грамот.

Легкоатлетична секція влаштовувала в таборі кілька змагань, при чому запримічувалось постійне кращання рівня спортових осягів і фізичної справности змагунів.

Крім повищих секцій, існувала ще секція шахістів, яка розіграла змагання за мистецтво табору: крім того, відбувались шахові змагання-зустрічі з репрезентаціями сусідніх таборів.

Спортова референтура в таборі запроєктувала видати відзнаки т. зв. «Таборова Відзнака Фізичної Справности»,

але, на жаль, проєкт не міг бути здійснений, з причин не знаних для мене.

Англійське командування ставилося досить добре до активности спорту в таборі, та вивінувало у спортовий виряд майже всі спортові дружини і секції. Заходом таборової Управи, та руками таборовиків збудовано гарну спортову площу, на якій відбувалися всі роди спортових змагань. Біля площі вибудувано дерев'яний барак, в якому приміщувалася Спортова Домівка. Там поставлено столи до столового тенісу, там і відбувалися боксерські тренінґи. Рівнож тут у великій мірі переховувався спортовий виряд для репрезентативних команд табору. Кожна полкова команда копаного м'яча мала свій виряд, що його розпреділювала Спортова Референтура табору. Пригадую собі, як англійці привезли до табору боксерський виряд, можна було тоді бачити, як хлопці, аматори цієї ділянки, «парили» себе по обличчях, аж гей. Спершу завжди знайшовся «тренер», однак, коли якийсь отримав «простий» в ніс і «кров потекла річкою», тоді, під акомпаньямент принагідних глядачів, на зразок — «бий, я його знаю», — навчання перетворювалося в парубоцьку бійку, яка, як правило, кінчалась в «ревірі» у д-ра Р. Ковальського або д-ра Р. Турка, які були таборовими лікарями. Що ж, і таке буває — «без муки нема науки», — каже наша народня мудрість, а мені здається, що вона неперевершена!

ТАБОРОВА ВАРТА

Згадувати усі таборові інституції, а не згадати про ту, яка своїм авторитетом — («калабуша» і палки!) — втримувала порядок в таборі, здається, було б непрощенним гріхом.

Ще на «виноградниках» Белярії, наказом команди табору було зорганізовано внутрішньо-порядкову поліцію т. зв. «Таборову Варту». Кількістю вона не перевищувала однієї сотні. Ввесь час за існування табору полонених в Італії комендантом Таборової Варти був поручник Мирослав Бігус,

бунчужним і його заступником був хор. Бибик. Із знайомих мені (не через пізнання їхньої влади на своїй шкірі, ні, а просто як добрі знайомі), — пригадую собі десятника Кіщука (тепер визначного члена ОбВУ в Англії), десятника Малишкевича, колишнього мого співдруга по школі підстаршин у Ляуенбурзі, десятника Форму — учасника бою під Бродами в сотні пор. Чучкевича. Був там і старший стрі-

«Бо настала велика потреба»...
Д-р Роман Ковальський
Рисунок Е. Загачевського

лець Володимир Сверида, котрого пізнав уже на еміґрації. Розмова з ним допомогла мені відтворити образ цієї таборової «інституції». Був там ще десятник Василь Бойко, знайомий мені з протипанцерної 14-ої сотні 31-го полку. Він не одному допоміг під час «нелеґальної транспортації за дроти», тоді, коли «вибирання волі» набуло масового характеру. Правда, дехто із читачів, колишніх таборовиків-римінців, читаючи ці рядки буде мати деякі застереження щодо моїх тверджень. Тим більше, коли це буде деліквент, що в минулому попав у колізію з таборовими «органами безпеки», — ну, але це вже їхня справа. Я особисто за час мого пере-

бування в таборі, не мав нагоди запізнатися з «виховними» методами Таборової Варти, а хто запізнався із ними і чує якийсь внутрішній жаль — хоч і невиправданий — трудно, це його вина.

До створення цієї інституції примусили самі життєві обставини табору. Згущення на клаптику землі кількатисячної маси людей, до цього маси з відмінними характерами, вихованням, інтелектуальним рівнем, а над усе здеморалізованої випадками останніх тижнів війни. Висловлений,

Суд — «Виконний орган»
Сотн. Богдан Бігус
Рисунок Е. Загачевського

не знати ким, клич: «Я вже не вояк — я полонений», — деякі злочинні типи, а вони всюди є, розуміли на свій лад: «хто мені що зробить, я і так за решіткою», — й поволі почали проявляти свої злочинні інстинкти

Щоб запобігти цьому та в зародку здушувати всі прояви ламання права спільноти, що в спорадичних випадках почали проявлятися то тут, то там, по полках, а то і сотнях, — самочинно творилися «козацькі суди»; зловленого на «гарячому» порушника неписаних таборових законів судила гро-

мада з авторитетом полку, чи сотні, присуджуючи деліквентові болісних «двадцять п'ять». Коли ж це натрапляло на амбітну людину, то вона, з сорому, переносилася до іншого полку або сотні й своєю доброю поведінкою в майбутньому з'єднувала собі прихильність оточення. Та, однак, були, хоч і мало рецидивістів, які вже в крові мали кримінальні інстинкти. Для таких «козацьких судів» ніяк не вистачало, їх не перевиховували. В майбутньому стали вони частими відвідувачами Таборової Варти та «горезвісного калабуша».

Коли ж в таборі почався гін «вибирати волю» — для нефортунних втікачів «калабуш» став першим етапом у поворотній дорозі до табору. Так само із «калабушем» та «виховною» методою Таборової Варти запізнавалися деякі несовісні, жадібні легкої наживи, таборові «гандлярі». Для тих «гандлярів», що чесно виконували свою «функцію» та, не маючи щастя, попадали в колізію з англійською вартою, — для тих «калабуш» ставав на деякий час «домом».

Та, нема де правди діти, Таборова Варта виконала свій обов'язок чесно, і коли десь були якісь дрібничкові непорозуміння, чи навіть кривдячі випадки супроти своїх співдрузів недолі, то можна зарахувати на те, що «кожна людина робить в своїм житті помилки», та — «ще той не вродився, щоб всім догодив», — як каже народнє прислів'я. Думаю, що багато із тих, які «вибирали волю» з табору, знайшли повне зрозуміння членів Таборової Варти, та можуть бути лише вдячні їм, що в багатьох випадках, ризикуючи самим бути замкненими в «калабуш», допомагали, чи то в перенесені необхідних речей до втечі, чи навіть в перепачкуванні самого втікача.

Про цю дружню співпрацю членів Таборової Варти із втікачами, написав свій короткий спогад п. наг. «Адьє Ріміні», що був поміщений на сторінках журналу «Вісті» орг. Братства 1 УД УНА, десятник В. Сірський.

ЖІНОЧИЙ ТАБІР В РІЧІОНЕ

Хтось із читачів «рімінців» може матиме застереження, що, пишучи про табір полонених вояків дивізії, згадую і жіночий табір. Думаю, що таке застереження буде помилкове, адже більшість у жіночому таборі становили колишні медсестри нашої Дивізії та дружини деяких наших дивізійників-таборовиків, тобто ми «кревно» були споріднені з табором у Річіоне.

Напередодні капітуляції дивізійний шпиталь перебував у місцевості Цельніц біля Марбурґу — Словенія. Там-то застала його капітуляція. Завдяки декотрим шоферам із дивізійної варстатової сотні вдалося частину українського медичного персоналу евакуювати на захід і вони попали разом із більшою частиною в англійський полон. Що сталося з іншими — про те мені невідомо.

З лікарів, які були потім у таборі Ріміні, пригадую собі д-ра Романа Ковальського, д-ра Романа Турка, д-ра Мирошниченка та ветеринарійного лікаря д-ра В. Кішка.

Всіх медсестер переведено в жіночий табір в місцевість Річіоне. Із прізвищ, які я вже згадував попередньо, були: панни Потапенко, Малевська, Погорельова, Оксана Солтикевич і Галина Солтикевич, Галина Кравчук та пані старша медсестра Хотинецька, чоловік якої пор. А. Хотинецький перебував у таборі полонених в Ріміні.

На початках існування табору полонених в Ріміні їх кількакратно запрошувано Командою нашого табору у відвідини і, як вже я згадував, вони брали навіть участь в нашому театральному ансамблі. Та коли англійське командування заборонило ці відвідини, Річіоне стало своєрідною Меккою для багатьох наших таборових «Дон Жуанів» — вислід? . . Десь у половині вересня в одному числі таборового часопису появилася коротенька нотатка, що її подаю в цілому:

«Дня 8-го вересня 1946 р. хор. Б. Кандюк звінчався із панною Галею Кравчук».

Нижче подаю опис одних таких відвідин, написаний однією із медсестер, що був поміщений в журналі «Сурмач»,

орган ОбВУ-Англія 1961, під наг. «Глядить з небес Різдвяна зірка».

«Від часу до часу авто сховзається на бік, бо колеса не попадають на витоптаний шлях. По боках дороги біленький пушистий сніг, зорі . . . Щоб лише не настирливий шум моря, щоб тільки не гамір, сміх, дотепи. Так хотілось би заховатися десь у куток, щоб бути на самоті. Підношу ковнір плаща, щоб затулити вуха та цей одноманітний шум моря не дозволяє мені перенестися з дійсности в мрію.

Весілля хор. Б. Кандюка в таборі Річіоне 8-го вересня 1946 року. Зліва направо: дружка і дружба мед-сестра Нуся Фіґурка, хор. М. Оглюк, «молодята» мед-сестра Галя Кравчук, хор. Б. Кандюк, дружби, мед-сестра?, хор. Теодор Барабаш

Із збірки хор. Миколи Оглюка

Та хай собі. Так хотілось би кричати: Чи пам'ятаєте?!

Свят-Вечір нині. Свят-Вечір . . .

Наше тягарове авто мчить дальше дорогою попри море.

Та ось немовби з Рідного Краю несеться пісня. «Бог Предвічний» співають. Чи чуєте? Слова замовкли на устах.

Як на глум, десь далеко гавкають собаки.

Табір! Табір! — закричали. Хлопці з колядою! Он там зі звіздою ходять, а друга група там — ось там! Чуєте? «Нова радість» — співають!

Снігом покриті дахи хаток-палаток, які по пляну розташовані на великій площі Ріміні. Колись росла тут кукурудза, а сьогодні українське село — на жаль за дротами.

Ми опинилися у таборі. Ось тут Київська вулиця, а там Львівська — пояснюють нам увічливі мешканці табору. Ось ми перед «будинком театру». В залі гамірно, крізь відчинені двері проливається ясне світло. Входимо до середини. У всіх дивний торжественний настрій.

Свят-Вечір нині. Христос Раждається! У нас тут в таборі за дротами — Христос Раждається!

І десь поділась туга. Душу охоплює спокійний, святочний настрій . . .

Сідаємо до святочної вечері. І борщ і голубці, вареники, кутя. Звідки це все могло взятися тут за дротами? На мої запити дістаю тільки загадкові усміхи. Хіба ж ми не вояки — відзивається хтось з боку. — «Що там вареники, — каже інший, — ми навіть своє золото продукуємо». Загальний сміх, бо всім відомі історії з українським «золотом».

На жаль, не пам'ятаю ні промов, ані промовців, у часі вечері, все проходило, як у сні.

Нараз на сцені підноситься заслона. Поручник Ярослав Бабуняк і п. Галя Солтикевич співають дует із «Запорожця за Дунаєм».

Там за тихим, за Дунаєм
На землі є Божий рай,
Ми туди, туди бажаєм,
Де наш любий, рідний край!

Ми, туди, туди бажаєм . . . виривається стогін моєї душі.

Та ось вдруге підноситься заслона. Мати порається коло печі, малий синок помагає їй, та з цікавістю заглядає у кожний куток. Мати накрила стіл білою скатеркою, поставила свічку, миски. Батько вносить дрова в хату.

Час вечеряти, бо показалась перша зірка на небі. Моляться. Одне місце порожне. Мати неспокійно зводить очі на двері. Нагло підбігає до вікна. Є! Її син! так довго очікуваний... Простягає руки... Обійміти може тільки холодні одвірки... Нема... За вікном мерехтить Різдвяна зірка...

Поклала голову на стіл і тихо заридала...

Вже час вертатись. Машина чекає. Біля неї англійська варта.

— От вам і ще в'язка дров, щоб хоч сьогодні погрілись, — кидає на машину ст. дес. П. Кіщук.

Вертаємо тією самою дорогою. Всі мовчать. Наново переживаємо тих кілька годин в таборі. Там між своїми ми відчували, що ми одна сім'я. Ми відчували силу, велику силу духа наших вояків, що її не могли зломити ні голод, ні репатріяція, ні щоденний образ колючих дротів.

Приїхали. Пусткою вражає наш табір. Там свої, а тут ми між чужими. З в'язанкою дров входжу в кімнату. Велике ліжко зроблене з подібного дерева, як у мене на руках, під вікном піч зроблена в таборі Ріміні з консервних баньок. Одна велика з дверцятами, які відчиняються на дрова, і попіл, стоїть на майстерно зроблених ніжках, до неї дочеплена труба, яка виходить крізь розбиту шибу в кінці надвір. Труба ця теж зроблена з малих баньок, одна причеплена до другої і так довжиною у два метри. І за ліжко і за піч я дуже вдячна воякам з табору, бо вони нам це зробили. На жаль, імен їх не знаю.

Розпалюю піч. Буде тепло. А може залишити дрівець на завтра, приходить думка, може ще холодніше буде... Ні. Свят-Вечір сьогодні. Треба гідно провести його до кінця.

Ліжко чомусь сьогодні дуже тверде. Не можу заснути. Як на ленті, пересуваються перед моїми очима всі Різдвяні свята дома. Ялинка, стіл накритий сніжно-білою скатертою, під якою пахне свіже сіно. Ще й досі чую голос батька, що до пізньої ночі співав колядки, дуже гарні старі колядки, що їх рідко можна тепер уже почути. Немов сьогодні за вікном колядники сильним голосом співають: «Даруй долю, щастя, волю, нашій неньці Україні!»

Тепло проходить до кожного кутка привітної кімнати. Свят-Вечір . . . Свят-Вечір . . .

Минуло багато літ із цього часу . . .

І знову ялинка, накритий стіл, тепла хата, ми всі разом крім батька. Оставили могилу в Україні.

Мої діти помагають батькові колядувати. Мама фалшує кажуть. Бабуня співає також. Гарні колядки знає. Дітям дозволяємо бути довше як звичайно. Хай пам'ятають Свят-Вечір у батьківській хаті.

Кожного разу замикаю очі й бачу виразно образи Свят-Вечора за дротами в Ріміні.

І хочеться мені кричати до тих, що загубилися у чужому морі.

Чи пам'ятаєте?!!

ГалКА

Під час перебування в Італії наші медсестри працювали в англійських військових шпиталях. Числа не пригадую собі, здається, було їх там біля сотні. З переїздом нашого табору до Англії вони були першими, яких звільнили «до цивілю».

ТАБОРОВЕ КЛАДОВИЩЕ В ЧЕРВІЇ

Після цього різноманітного, культ.-освітнього, виховного, шкільного і розвагового життя, яке процвітало в таборі полонених, постараюсь накреслити тут і про те місце, де кінчається життєвий шлях кожної людини, а саме: — про кладовище табору полонених в Червії.

У віддалі кількадесят кілометрів на північ від нашого табору, біля надморської відпочинкової місцевості Червія містилось кладовище вояків німецької армії. Там-то було поховано за час перебування нашої Дивізії в полоні 38 наших друзів, чия життєва дорога закінчилася на пісках згаданого кладовища.

В 1947 році, на передодні виїзду табору до Англії, відбу-

лося скромне посвячення пам'ятників на гробах померлих наших друзів. Ось що писала про це «Батьківщина»:

«Дня 16 березня 1947 року в Червії відбулася скромна врочистість посвячення пам'ятника померлим воякам Української Національної Армії, що спочивають на тамошньому військовому цвинтарі. Церемонію посвячення провів о. М. Ратушинський. До зібраних з того приводу представників частин табору промовляли пп. майор С. Яськевич і німецький генерал Поляк. Співав дяківський хор під орудою п. Сіроти. У скромний, але дбайливо виконаний, пам'ятник вмуровано урну з землею з-під Бродів».

Як вдумливий читач приглянеться спискові померлих в

Кладовище українських вояків, Червія — Італія

Із збірки мед-сестри Люсі Н.

таборі українських полонених, що його подаю нижче, то зауважить, що найбільша смертність серед таборовиків припадає саме на другу половину 1946 року та початкові місяці 1947. Невідповідне прохарчування, поневіряння в примітивних шатрах в морозну зиму 1946 на 1947 рік, ще до того воєнні переживання не одному з наших друзів прискорило смерть.

В 1963 році кладовище наших друзів у Червії було перенесене, разом із німецькими могилами, на спеціяльне збірне кладовище для всіх німецьких вояків, поляглих у минулій війні на терені Італії. На цьому місці наводжу уривок листа Високопреподобного Архиєпископа Кир Івана Бучка, По-

чесного Члена Братства 1 УД УНА й Братства «Броди-Лев», до голови цього Братства д-ра Романа Дражньовського. Цей лист був поміщений в «Однодніівці» Братства «Броди-Лев» у 1966 році. Ось, що писалося в цій справі:

«. . . Італійська адміністраційна влада зажадала від Управи цвинтаря в Червії, щоби з різних причин перенести згаданий цвинтар на інше місце. Передовсім з уваги на те, що цвинтар був положений на морському побережжі, де в останньому часі розбудовано літню відпочинкову оселю для туристів. Отже Управа цвинтаря підшукала нове місце коло Фльоренції, в місцевині, що називається Пассо делля Фута,

Похорон хор. Івана Іваника, за вінком мед-сестри з жіночого Табору — Річіоне

Із збірки мед-сестри Люсі Н.

і там закупила за великі гроші кусень землі на 30.000 могил, найняла власного архітекта, заплатила спеціялістів для ексгумації померших, виготовила плян дії і зачала перенесення поляглих вояків з Червії до Пассо делля Фута. При цьому затримано ввесь порядок щодо розположення поодиноких військових груп, поодиноких могил та спільних гробів. Процес перенесення поляглих вже довершений, але цвинтар ще не упорядкований і покищо для відвідин збоку рідних, знайомих чи взагалі туристів недоступний. Кошти його побудови й належного упорядкування високі і в більшій частині покриває їх сам німецький уряд. Цвинтар повинен бути остаточно готовий у 1968 році. Гроби лежати-

муть у формі спіралі, що пнеться в гору і вершок якої буде завершений загальним пам'ятником, в ґотицькому стилі. З архітектурного та з мистецького боку цвинтар буде свого роду історичним пам'ятником. Його положення при автостраді «дель Солє» уможливить відвідини паломників з Німеччини та інших країн.

Що ж з могилами наших українських Вояків? Ці могили були в Червії в окремому українському відділі і такий са-

Військовий цвинтар в Червії — Італія
Зложення вінка на пам'ятковій плиті.
Із збірки Е. Загачевського

мий відділ буде для них на новому цвинтарі у Пассо делля Фута, але будуть ще краще упорядковані, як були дотепер у Червії і матимуть окремий пам'ятник з написом імен Поляглих. Відносно пам'ятника, то він мусить бути достосований до цілої побудови, хоч і напевно буде в українському стилі й буде виразно пізнати, що цей невеликий відділ українських могил (тридцять) на тридцять тисячів гробів відрізняється від інших, бо це могили українських Воїнів. Управа цвинтаря радо йде в цьому напрямі назустріч нашим бажанням . . .»

ПОАЗБУЧНИЙ СПИСОК УКРАЇНСЬКИХ ВОЯКІВ ПОХОВАНИХ НА ВІЙСЬКОВОМУ КЛАДОВИЩІ В ЧЕРВІЇ — ІТАЛІЯ

1. Вістун БАКАЙ Михайло, нар. 22. 12. 1922 в селі Княжий-Двір, пов. Коломия — помер 15. 7. 1946.
2. стр. БОРОМБОЄВ, нар. 1922 — помер 18. 8. 1945.
3. стр. БРАНІЦКИЙ Ярослав, нар. 10. 8. 1925 Білий Камінь, пов. Золочів — помер 21. 10. 1946 на туберкульозу.
4. стр. ГНАТІВ Григорій, нар. 5. 2. 1919 в Словіта, пов. Золочів — помер 15. 12. 1945.
5. стр. ГУДЯН Андрій, нар. 23. 11. 1901 — помер 18. 9. 1945.
6. стр. ГРИЦАК Григорій, нар. 24. 5. 1909 Рава Руська — 18. 1. 1946 на туберкульозу.
7. стр. ДАВИДОВСЬКИЙ Михайло, нар. 17. 7. 1924 — помер 14. 1. 1947 — вбитий в автомобільній катастрофі .
8. сотник ЄНУКІДЗЕ Іван Ладо, нар. 7. 6. 1907 в Грузії — помер 27. 10. 1946 на серцеву атаку.
9. стр. ЗАВЕРЧЕНКО Гавриїл, нар. 26. 3. 1907 — помер 17. 8. 1945.
10. десятник ЗАЯЦЬ Антін, нар. 30. 1. 1921 в Гаях Старобрідських, пов. Броди — помер 4. 7. 1946, втопився під час купелі у морю.
11. хорунжий ІВАНИК Іван, нар. 27. 3. 1923 в Сільці, пов. Дрогобич — помер 20. 5. 1946 після операції мігдалків.
12. стр. ІВАСИШИН Роман, нар. 3. 5. 1925 в Ріпічах біля Бучача — помер 21. 12. 1946 після поранення в автомобільнім випадку.
13. стр. КАБАЧЕНКО Михайло, нар. 21. 10. 1914 — помер 10. 6. 1944 — перенесений із цивільного кладовища в Равені.
14. стр. КОЦАН Василь, нар. 16. 1. 1905 — помер 27. 19. 1946 — поповнив самогубство в 3-му т. зв. «Інтернаціональному Таборі».
15. стр. КОКІТКО ВОЛОДИМИР, нар. 18. 7. 1923 в с. Креців, пов. Перемишль — помер 7. 10. 1946 — простуда нирок.

16. вістун КОМАРИНСЬКИЙ Іван, нар. 31. 7. 1910 — помер 9. 10. 1946 — після випадку при сортуванні амуніції.
17. стр. КОТЛЯРЧУК Петро, нар. 17. 12. 1921 в Туловій, пов. Коломия — помер 14. 11. 1945.
18. стр. КРАЇВСЬКИЙ Петро, нар. 17. 5. 1924 в Загірєчку, пов. Стрий — помер 4. 1946, на туберкульозу.
19. стр. КУЛИНИЧ Кирило, нар. 1. 8. 1916 — помер 5. 2. 1947 — на туберкульозу.
20. стр. КУРПАК Андрій, нар. 11. 9. 1924 Сновидів, пов. Бучач — помер 17. 1. 1946, туберкульоза.
21. стр. ЛІСОВИЙ Іван, нар. 28. 11. 1921 в Ремезівцях, пов. Золочів — помер 26. 9. 1946 на туберкульозу.
22. стр. МАКСИМЕНКО Микола, нар. 5. 4. 1924 в Єлисаветграді (Кіровограді) — помер 27. 2. 1947, на скрут кишок.
23. стр. МЕУШ Володимир, нар. 1924 в Барнах, пов. Бучач — помер 18. 7. 1945 на туберкульозу.
24. стр. НЕТРЕБКО Сергій, нар. 16. 2. 1917 — помер 17. 2. 1947, серцевий удар.
25. стр. НАГОРНЯК Петро, нар. 9. 5. 1922 в Просилівці, пов. Товмач, — помер 6. 10. 1945.
26. стр. ПАВЛЯК Станислав, нар. 1908 — помер 13. 6. 1946.
27. стр. ПАПІЖ Степан, нар. 10. 5. 1921 — помер 11. 3. 1946.
28. стр. САДЛОВСЬКИЙ Степан, нар. 24. 10. 1924 в с. Горожанці, пов. Підгайці — помер 10. 12. 1945.
29. стр. СИРКО Василь, нар. 27. 3. 1914 в с. Боберка, пов. Турка н. Стриєм — помер 8. 9. 1946 після операції сліпої кишки.
30. стр. СПІВАК Дмитро, нар. 1918 в Гриневій, пов. Косів — помер 29. 5. 1945, перенесений із цивільного кладовища Санте Еділжіо.
31. стр. ТРОЯН Іван, нар. 18. 3. 1908 — помер 10. 6. 1946, перенесений з цивільного кладовища в Равені.
32. стр. ФРЕШК Микола, нар. 25. 3. 1927 в с. Потомир, пов. Товмач — помер 29. 4. 1946 на туберкульозу.
33. стр. ЧЕРЕВКО Микола, нар. 1. 1. 1926 в Хведівці Решетилівського Району, помер 9. 1. 1946 на туберкульозу.

34. стр. ЧОВГАН Степан, нар. 3. 6. 1922 в с. Лисець Старий, пов. Станиславів, помер 28. 6. 1946.
35. стр. ШАЙНА Франко, нар. 20. 10. 1926 в Бортниках, пов. Бучач — помер 23. 10. 1946 у наслідок автомобільного випадку.
36. стр. ШЕЛЕНКО Микола, нар. 6. 10. 1921 в Межигіря, пов. Бучач, помер 19. 6. 1945 на туберкульозу.
37. стр. ЯВОРСЬКИЙ Микола, нар. 15. 5. 1922 в с. Скнилів, пов. Золочів — застрілений англійською вартою при переході дротів 12. 7. 1946.
38. стр. ЯРЕМЧУК ВОЛОДИМИР, нар. 10. 5. 1921 в с. Берлин, пов. Броди — помер 12. 7. 1946 на туберкульозу.

Цей список померлих наших Друзів, зладив я на підставі хроніки табору, що друкувалася в «Життя в Таборі», та списку, який надрукований у таборовому тижневику «Батьківщина». Там, де я міг довідатися про причину смерти, я подав, про решту не маю жодних відомостей.

ТАБОРОВИЙ БАЗАР, «ЗОЛОТО» І... ВТЕЧІ

Рівночасно з усіма надбаннями характеру мистецького, наукового, культурного, спортового і розвагового, процвітала в нашому таборі ще одна галузь, а саме: вимінна торгівля, по-таборовому: «гандель».

Правда, в початках, коли ще ніхто не нав'язав контактів з рідними чи знайомими з-за океану, не було прямо чим торгувати і навіть не було що вимінювати, бо й ніхто нічого забагато не мав. Адже кожний з нас у більшості позбувся всього, так би мовити, на той час зайвого, під час відступу, а решту від багатьох відібрали «тітовські герої». Однак, коли табір було перенесено до зимового табору в Ріміні, коли якась частина таборовиків отримала працю як у таборі, так і поза ним, коли англійці почали доповнювати виряд таборовиків одностроєм, білизною, накривалами і т. п. речами, — тоді вимінна торгівля пожвавішала. Ці таборовики, що їздили на роботу «за дроти», нав'язали контакти з італійцями, котрі радо приставали з «пріжонерами», чуючи легку

наживу, ну, і «гандель» пішов у рух. Вивозили з табору всячину: і взуття, і однострої, білизну; до табору ж привозили харчі.

Вже в Белярії був «базар-товчок», але в порівнянні до базару в «рімінському» таборі він був нулем. Тим більше, що в початках 1946 року до табору в Ріміні почали приходити посилки для таборовиків від рідних і знайомих з Канади й Америки, а в листах, що приходили на адресу Інституту св. Йосафата в Римі, що їх до нашого табору привозили «поштарі» у священичих сутанах, завжди знаходилися «зелені», чи то пак доляри. Після кожного нового прибуття пошти «з Риму» на «базарі» відбувався «гандель» не гірший за львівські «кракідани».

Мушу признатися, що і я бував неодноразово на цьому базарі, вимінюючи свою «порцію» хліба, або славні «намакальні кекси» за пушечку тютюну чи кілька цигарок. Таких, як я, було багато — не знаю, як інші, але на це міг я собі позволити тоді, коли почав частіше заходити до редакції «Батьківщини», де майже кожного вечора ждала мене «порція репети». Чого не було на тому базарі: італійський хліб т. зв. «пан», консерви вепрових ковбасок, ославлений «корнед біф», тютюн, цигарки, цибуля, «пироги», чи то пак вареники, навіть для ласунів і тих, що мали «лірів» до волі, були справжні голубці. Залежно від якости «товару», як і від попиту його в італійців, ціни на них то підносилися, то спадали — справжня біржа! . . Пригадую собі, як на весну 1946 р. цілий табір отримав протимоскітні сітки на ліжка. Котрийсь із таборовиків назвав їх «бамухом», ну, і попит на ці «бамухи» був на базарі, аж гей! За один такий «бамух» таборовик міг мати курива на цілий місяць, та ще з два рази поласувати «голубцями».

Як я вже згадував, то «гандель» провадили ті таборовики, що виїздили на роботу за дроти, а були такі, котрі, користаючи з того, що другий табір, себто німецький, межував із нашим, переходили попід дроти і там нав'язували торгівлю з німцями, що багато краще за наш табір був забезпечений харчами. Хоч англійська команда огорожувала

наш табір додатковими дротами, накладала різні санкції, як стримання проходів (за які таборовики отримували додаткові харчі «цузаци»), стримання видачі індивідуальних перепусток і т. п., все це не відстрашувало аматорів торгівлі, навіть тоді, коли в білий день, саме при переході цих дротів, був забитий один стрілець. До цього випадку ще вернуся. Однак, чи не «найкращими гандлярами» були «хлопці» поручника М. Заяця, командира т. зв. «Робочої команди», що «спеціялізувалася» у вивозі нечистостей з табору. Хто ж із англійської охорони хотів заглядати в бочки, що «воняли»

Робітнича сотня в Ріміні — листопад 1945 р. Бунчужний Дейнега здає звіт пор. М. Заяцеві

Із збірки пор. М. Заяця

на милю! Вони то, ці «гандлярі», надавали «тон» цілій таборовій «біржі». В ім'я правди треба сказати, що між ними були люди чесні, які мали на меті тільки покращати харч для своїх друзів у таборі, котрі не мали змоги вирватися «за дроти» на працю, а таких була переважна більшість. Однак, мушу згадати й тих, які саме цей «гандель» вибрали собі за професію та, користаючи з нагоди легкої наживи, обдирали свого брата з останньої сорочки. Але, на щастя, таких у таборі було обмаль. Маю на думці тих, які послідовно продовжували своє чорне діло, бо були й такі, що, пізнавши свої похибки, справлялися та включалися в конструктивну працю таборовиків. Про тих, які «не каялися», таборовий письменник «Дід пасічник», як звали бл. пам.

Олексія Девлада, пише в статті п. наг. «Хто вони?», поміщеної в тижневику «Батьківщина»:

«. . . Перебуваючи в таборі та маскуючись ім'ям українця, вони ставлять свій «гандель», «інтерес» понад усе і . . . діють. Зразу ж відокремлюються від усіх таборовиків своїх хистом і матеріяльним станом. На їх плечах і ногах бачимо вбрання та взуття далеко несхоже на звичайне таборове. На їх руках сяють золоті перстені, годинники різних фірм і повні кишені грошей пачками. (Мир великий. А з миру по нитці — голому сорочка).

Та не задовольняє їх це. І вони діють далі. І війшовши у довіря своїх таборових «клієнтів», одержують від них для «комерчеських» цілей силу годинників та золотих і інших цінних речей, мандрують за дроти і, поторгувавши на «ринку», зі всим тим зникають. Швидко находять собі притулок, «сіньорин» та живуть он як!

Є ще й такі, що уважають себе найрозумнішими від усіх. І не хочуть знати ні свого таборового проводу, ні загалу табору: «Ми в полоні, і всякий може жити своїм розумом». Так зпогорда висловлюються й теж тікають.

А то й такі є, що мають очі, аби ложку не до вуха понести, а руки, щоб чухатися. Вчитися ні ремесла, ні грамоти, щоб хоч дещо прочитати, або розписатися не хочуть. — «А чому це так, а не так?» — Таких людей ніщо не задовольняє. «А чого їх тримають за дротами? А доки триматимуть?» Але і такі тікають . . .»

Цілком слушно обурювався бл. пам. О. Девлад на цих таборовиків, що без причин втікали. Тікати з табору для того, щоб лише втекти? . . Це, на мою думку чисте безглуздя. А було багато таких. Оправданими є тут усі ті, які втекли з табору до своїх рідних, щоб продовжувати перервані студії чи інше. І сподіваюся, що бл. пам. О. Девлад, пишучи цю статтю, не мав на думці тих, які мали причину до втечі.

На цьому місці наведу кілька звідомлень про такі втечі та їх наслідки. Ці звідомлення були друковані в таборовій пресі. Деяких утікачів прямо привозила «Мілітарна Полі-

ція» до табору, і вони, по відсидженні в «калабуші» означеного реченця, верталися назад до своєї частини в таборі. Але були й такі, що, попавши в руки італійській поліції, писали розпачливі листи до Команди Табору. Ось вони:

«19. 7. 46. Команда Табору прислала нам до поміщення слідуючого листа:

«На основі повідомлення польської команди 5. К.Д. П. (5-та Карпацка Дивізія Пєхоти — Е. З.) подається до відома, що стрільці Журавленко і Кутович, які самовільно покинули наш табор, були 21. 4. 46 р. арештовані італійською поліцією і під сучасну пору находяться в італійському таборі для чужинців в Фосалі, коло Модени. Згідно з повідомленням польської команди, згадані мають бути видані совітській репатріяційній комісії. Команда вжила заходів, щоб Журавленко й Кутович були повернені до табору, бо таке бажання вони виявили перед польським командуванням 5. К. Д. П.»

«Ж Т» — 17. 7. 46.

А ось другий:

«Один із таборовиків одержав листа з 26. 8. 46, що з нього передруковуємо виїмки:

«Сьогодні вже більше двох місяців, як я покинув наш табор. Історія нашої втечі дуже невесела. Четвертого дня після нашої втечі нас затримала італійська поліція в м. Тренто, де ми сиділи місяць в тюрмі, а опісля нас відправили в концтабір біля м. Модени.

В таборі є біля 400 людей-чужинців, найбільше югославянців, які втікають до Італії від Тіта. Переважна більшість охорони — це комуністичні партизани, на службі в італійській поліції. Можеш уявити собі їх наставлення до тих, які не хочуть їхати до СССР. Вчора вночі загорівся порожній барак, й від того моменту діється в нас страшне, в час пожару охорона стріляла з кулеметів і автоматів. В таборі нечуваний терор. Поліція бігала поміж бараки з пістолями, та стріляла, як лише хто показався на дверях. Просіть команду про інтервенцію в англійців та в римському комітеті . . .

«Ж Т» — 15. 9. 46.

А ось ще одна вістка, більш трагічніша в своїх наслідках:

«20. 3. 47.

Наспіла вістка, що з Ліпарійських островів відвезено літаком у напрямі Албанії 68 закованих людей. Це були ті, що зголосилися на поворот до країн походження. Кажуть, що між ними є 21 українців».

Щоб утекти з табору, треба було мати гроші. Ця одна, здавалобся (в цивілі!), маловажна проблема, в таборі виростала до величезних розмірів. Хто ще мав якісь дорогоцінні речі, вже давно їх позбувся, промінюючи їх на харчі, або цигарки. Чи то з нудьги, чи, може, задля наживи, спочатку на базарі в таборі, а потім вже і за дротами, появилося «українське золото». Хто й коли перший почав його виробляти, мені невідомо, однак, пізнав я одного, що саме займався цим ділом.

З відомих причин не подаю його прізвища. Був він разом зі мною в міжнародньому таборі, сам за фахом інженер-хемік. По перевозі нас усіх з міжнароднього табору до українського він перебував у Варстатовій сотні. Часто я його відвідував. В цей час вже «українське золото» було знане не лише в таборі, але й поза табором. Покупцями були італійці, що кожного зустрічного таборовика питали за «оро» (золото), як рівнож вояки з польського корпусу, які пустили плітку буцімто в українському таборі мають багато золота, нарабованого під час здушення польського повстання в Варшаві. Ця плітка так уже втерлася була поміж ними, що навіть в Англії польські вояки злобно питали декого з нас про золото, награбоване в Варшаві. Це не було перешкодою, що саме вояки польського Корпусу були сталими відборцями цього «липового» (фальшивого) золота, навіть тоді, коли вже вийшла на верх ціла правда його виробу. Що більше, вони стали доставниками мосяжних трубок, що їх вимонтовували із компресорів при гарматах, бо саме із цих трубок були роблені перстні, обручки і штабки »золота».

З таємницею виробу цього золота запізнав мене саме цей інженер-хемік. Трубку розміру середущого пальця тяв він

на рівні куски, згрубша ошліфовував їх піском і каменем, а потім насилював на шкіряний валок, смарував якоюсь мастикою, зробленою ним самим, в таємниці, якої нікому не прозраджував. На це надівав знову шкіряну трубку і швидким темпом протирав раз угору, раз униз. Звав цей порух «пахканням», так, що хлопці, котрі хотіли заробити «кексік» або кілька лірів, мусіли добре напрітися, щоб дійсно вийшов «шліф». По такім шліфуванні вибивав на внутрішній сторінці обручки, чи то перстні, т. зв. «пробу». Були там і 14, і 24 «карати» та Бог знає ще які. Робив це, як сам часто

Знимка біля таборової «атракції»-замку праці інж. Монцібовича

Коли табір поділено на «бльоки», та коли почали ходити чутки, що вкоротці звільнять до «цивіля», деяка частина таборовиків переробила свої військові уніформи на цивільне вбрання. Ось на цій світлині «цивіліст» Петро Бездух і «мілітарист» Романишин

Із збірки Петра Бездуха

говорив, «для заправки» — якої, та що мав під цим на думці, — цього мені не говорив. Як його, тобто «золото», робили інші, мені невідомо. Однак, слава про це «золото» пішла широко. Говорили хлопці, які ходили «за дроти» на працю, що кожний зустрічний польський вояк питав нашого «пріжонера».

Маце на спшедаж то ваше українске злото, то «ліпове»?

Хоч знали, що це фальшівка, однак, коли виїздили до Англії, то скуповували все, що дорогоцінне. Те саме робили й німці, котрих масово почали вивозити в глибину Німеччи-

ни. Були вістки по таборі, що десь італійські «карабінєри» переловили на продажі цих фальшівок англійських вояків та принесли до нашого коменданта табору, англійця полк. Дольмана, цілу валізу тих фальшівок. Як зареаґував він на це, мені невідомо.

Як у кожному більшому скупченні людей є конструктивний та деконструктивний елемент, — так і в нашому таборі їх не бракувало. Та нічого дивного, адже після капітуляції було багато таких, які кинувши свого «бавера», надівали вояцький однострій та прилучалися до нас. Це вони пізніше ширили невдоволення, пускали наклепи та плітки, вони були першими, які зголошувались на «родіну». Також до нашого табору перевезли таких, які самі не могли дати ясної відповіді, яким чудом опинилися за дротами табору полонених. З цих останніх дехто включився в життя таборової громади та з часом вибився на передове місце. Також багато деконструктивного елементу прибуло до табору з цивільного табору в Редже нель Емілія, однак, на цих десять тисяч «дивізійної братії» було це краплею в морі.

Ставлення італійського населення до втікачів з табору було цілком неґативним. Побачивши, що можуть легко нажитися, обдирали до гола втікача та віддавали поліції, а їхній побут та родинні взаємини ніяк не були зрозумілі, для нашого вояка, переважно селянина, вихованого в чесноті та набожності. А були випадки, коли італієць «продав» свою дружину, чи дочку, за кількасот лірів. Часто наші хлопці говорили: «Що такому талянові біда зробить. Встане зранку, піде над море, визбирає всю гадину, а, вертаючися додому, зірве якогось лопуха, й вже сніданок готовий. Для нього, що рухається — це м'ясо, а що зелене — це салата».

Безглузді втечі почалися десь з початком 1946 року. Безглуздими втечами називаю ті, що не мали наміченої мети, втечі тих, котрі забажали троха «порайзувати собі в цивілі». Потім, коли вже перші доповнюючі курси і школи закінчили своє навчання, а виглядів на швидке звільнення не було, почалась масова втеча наших студентів і тих, які мали когось із рідні. Разом із втечами пожвавішав «ган-

дель», що провадився з німецьким табором ч. 2 зразу «через дроти». Доки ще варту над нами тримали вояки польського Корпусу, а потім англійські фронтові частини, доти можна було крізь дротяну проволоку, яка розділювала два тобори, перейти дослівно «на пішака». Та . . . перевезли з Англії новобранців і сталася трагічна подія. При переході до німецького табору був застрілений наш вояк бл. пам. Яворський Михайло. Ось некролог, що був поміщений у таборовому тижневику «Батьківщина»:

Бл. п.

стрілець ЯВОРСЬКИЙ Михайло

нар. 25. травня 1922 року в селі Скнилові, Золочівського по-

Бл. пам. стрілець Яворський Михайло нар. 25-го травня, 1925 року, в селі Скнилові, Золочівського повіту, згинув трагічно 12-го жовтня 1946 року від кулі англійського стійкового

Передрук із таборового тижневика «Батьківщина»

віту, згинув трагічно 12. жовтня 1946 р. від кулі англійського стійкового.

Трагічно обірвалось молоде життя. Повний сил, молодий вояк УНА, який не згинув на фронті світової війни, пережив майже півтора року полону, згинув від руки тих, до кого перейшов, з вірою у справедливість демократії, щоби й далі продовжувати боротьбу за Ідею Української Незалежної Соборної Держави.

Всі таборовики низько схиляють голови перед пам'яттю свого товариша долі й недолі, що впав невинною жертвою нашого тяжкого положення. Покійному влаштовано вели-

чавий похорон на кладовищі в Червії, а на могилу складено вінці від табору й від друзів-однополчан Покійного.

В останню дорогу Покійного провожали Його друзі-однополчани, на чолі з Комендантом табору, комендантом полку і сотні, в супроводі хору.

Вічна пам'ять Тобі, боєвий Друже! Спи спокійно в чужій непривітній землі, аж до часу коли ми Твої друзі, здійснимо нашу спільну мету й перенесемо Тебе на Вільну Україну, яку Ти так кохав.

Друзі.

Справді, за що убито молоду людину?.. Таке питання ставив тоді кожний з нас у таборі. Ставлю його й тепер. Адже випадок стався в білий десь і Погиблий переходив лише з одного табору до іншого. Невже ж цей англійський вояк, що холоднокровно, одним пострілом відібрав молодій людині життя, не мав совісти, чи прямо не був свідомий свого вчинку?..Чи може... отримавши спеціяльний наказ від свого командування, яке цим способом, чи радше холоднокровним убивством, хотіло застрашити усю масу таборовиків, — не застановлялося над своїм вчинком?.. Що за ironія долі? Ті самі, котрі якраз у той час судили за подібні злочини, злочини проти людяности, різних отих «кріґсфербрехерів» переможеного «Третього Райху», — тут самі поповнюють той злочин або потурають йому. Чи таке поступовання мало нас скоріше «передемократизувати»?..

А що це було роблене свідомо, то маса таборовиків переконалася в найближчому майбутньому.

Після цієї трагічної події команда табору й делеґація в складі проф. О. Монцібович, сотн. М. Длябога і стрільця Чіха склали в англійській команді протест проти негуманної поведінки англійської сторожі та зажадала поправи взаємин у таборі.

Рівнож у цій справі відбулися сходини старшин, підстаршин та інтеліґенції, на яких обговорено способи протесту проти нелюдяної поведінки англійської охорони.

Чи ці всі протести увінчалися якимось успіхом, чи мали вони якийсь відгомін, — мені невідомо. Здається, що ні, бо

за кілька місяців потім, 10 лютого 1947 року, біля дротяної огорожі підстрелено в ногу стрільця Павла Литвинчука, народженого 6 листопада 1893 року, — людину понад п'ятдесят років.

Щоб зберегти таборовиків від непотрібного наражування життя, в таборовому часописі «Життя в Таборі» появилася редакційна стаття, що її нижче подаю повністю.

ЗА ЩО?

«Перед кількома днями табором потрясла подія, перша від часу свого існування і трагічніша від усіх, що досі мали місце. Від кулі англійського стійкового згинув молодий стрілець, далеко від свого дому і рідних, згинув несподіваною смертю, життям оплачуючи непродумане намагання перейти нелеґальним шляхом через загорожу. Ми не входимо в подробиці цієї справи й не хочемо починати її дослідів: хочемо ствердити одне: війна вже давно скінчилася й давно вже ми перестали проливати кров, замикаючись в очікуванні незнаного еміґраційного життя. Яким тоді правом згинув молодий вояк, інтернований на правах — так часто йому повторюваних — кращих від прав усіх інших полонених, бож він зі зброєю в руці перейшов до англійців, вірив, що йому тут дадуть те, чого він під теперішню пору в своїй батьківщині знайти не може. З частих промов англійських комендантів ми ж усі знаємо, що до нас відносяться краще, що ми не полонені в повному сенсі того слова, що ми маємо право бути краще трактованими. А з другого боку нам відомо, що в нашому таборі панує чи не найсуворіший режим, і нашим стрільцям не вільно рушитись нікуди, без ескорти або відповідальности старшин, тоді, коли німці користуються майже повною волею. Як порівняти ці факти? Чому нас огороджують подвійними дротами, чому нашим стрільцям відмовляють праці, чому тим, що вертаються з роботи, відбирають навіть дрібні куски хліба, коли нам усім відомо, що для молодих організмів наш харч замалий. Ми знаємо, що умовини покищо такі, і ми мусимо ще сидіти в таборах. Та

чи це значить, що варта має нас обстрілювати? Адже відомі нам випадки, що стійкові стріляють і по шатрах. Що досі це не покінчилось трагічно — чудо якесь. На яких, властиво, правах ми сидимо? Нам здається, від молодих, здорових і енерґійних людей не можна вимагати, щоб вони без ніякої надії на краще старілися в таборах. Нам здається, що вже найвищий час, щоб сказати нам, защо ми сидимо й за кого нас мають? Якщо ми воєнні злочинці, тоді просимо нам це ясно сказати, і ми знатимемо, чого ожидати: якщо ж ні, защо тоді варта стріляє до наших стрільців? Чи перехід до другого табору — і теж тільки табору — є аж таким злочином, щоб варта могла вправлятися в стрілянні до людей? Чи це етично, щоб за гроші, знайдені при вбитому — при цьому смішну суму — йому самому справляти похорон? Яка ж має бути наша етика, і де маємо шукати в ній прикладу?

Нам говорили не раз, що накази англійської команди точно означили віддаль від дротів і що не вільно нелеґально проходити їх. Ми це розуміємо. Та чи якась там точка параграфу — давно по війні, — важніша від людського життя? Хто ж узяв це під увагу, які обставини його змусили до переходу дротів? Чи розкіш? Хто ж узяв під увагу його рідню, з якою він уже був зв'язаний листовно і яка даремно чекатиме на його поворот? Ми розуміємо, що вартовий мав наказ стріляти, але нам трохи дивно, коли порівняємо це все з гітлерівською дійсністю. Нам прикро прийти до висновку, що там теж, прикриваючись наказом, вбивали людей, та це було в час війни, а ми вже маємо півтора року по закінченні воєнних дій. Не хочемо твердити, що ці випадки мають загальний характер, але не хочемо, щоб і в окремих випадках примінювали до нас такі методи. Ми давно заявили свою повну льояльність до англійської влади і доказали її. Ми не сподівалися, що дійде до того, що наші стрільці гинутимуть в таборі, тільки тому, що існує заборона переходити дроти.

На кінець хочемо ще раз повторити, що не входимо в усі подробиці випадку, стверджуємо тільки, що не можемо зро-

зуміти, як для мертвої точки ще воєнного наказу можна вбити людину. Цього зрозуміти не можемо, й тому звертаємося до стрільців з гарячим закликом: НЕ НАРАЖУЙТЕ свого життя в таких дрібних справах, і знайте, що ваше життя і ваше здоров'я належить не тільки до вас самих! На нас жде наша батьківщина, яка велику надію покладає в тому, щоб ми із зброєю в руці вернулися на її святі землі та скинули вороже ярмо. Нам не вільно розтрачувати нашого національного скарбу, нашого життя. Перед нами ще великі завдання, й тому ще раз просимо: Думайте Далеко Вперед і Тямте Про Майбутнє . . .»

Та . . . життя має свої, віками вироблені закони. Люди родяться, вмирають. Правда, кожна смерть когось із знайомих викликає гіркі рефлексії, однак . . . тут жила молодь, як відомо, молодь не так-то легко піддається риґористичним наказам, тим більше, що ця молодь вже перейшла військову пробу, і вже не одноразово заглядала «смерті у вічі», тому-то, тримаючися цієї військової «засади» — «впав один вояк, на його місце стає другий».

Так само й тепер. Попри пересторог і нагадувань, з боку команди табору та з боку полкових чи сотенних командирів, «виправи» через дроти не припинялися й «ґандель» процвітав далі. Та, здається, коли б не цей «ґандель», то в багатьох сотенних кухнях далі була б «зупа» на подобу якоїсь, без кольору і смаку, рідини, так, як воно бувало на виноградниках Белярії. Тепер же хоч було в що ложку застромити. А що навіть і ті, з нараженням життя здобуті «кальорії», не могли наситити молодого шлунку, про це пишуть усі, які перебули полон в Ріміні, та описують це у своїх спогадах. Ось як автор статті п. наг. «Адьє Ріміні», десятник В. Сірський, поміщеної у «Вісті» (1956), описує вигляд такого таборовика:

«. . . Посадіть молодих людей за дріт (деяким щойно пішло на сімнадцятий!) і глядіть, що буде діятися. Через п'ять-шість тижнів, міцні колись постаті юнаків, видовжуться в сухорлявий стовбур, на якому обертається повільно, безпропорційної величини, голова, із глибоко позападува-

ними очима. Деяким, здається, очі вилазять на верх і в цей час ви дивитеся на свого побратима зброї, як на якусь дивовижу. Трапляється часом, що ось ці таборові сотворіння забувають, що їх створено на подобіє Боже і починають думати про хліб або про те, — чого їм найбільше бракує . . .»

Тому, що я, не маючи нікого, до кого б «міг втекти», не думав «вибирати волі», а чекав, як тисячі подібних мені, на розв'язку нашого питання леґальним шляхом, то й не знаю, як відбувалася така втеча. Щоб хоч в деякій мірі дати читачеві повну картину переживань таборовиків, подаю в дещо скороченому вигляді опис такої втечі, вище згаданого автора статті «Адьє Ріміні».

«. . . Кандидат на волю, починає відривати від уст останній кусок хліба, або «кекса», несе його на чорний ринок і — продає, за необхідні для втечі італійські ліри. Цей процес триває, звичайно, цілими місяцями. Інколи робиться це значно простіше. Полонений іде на «чорну біржу» і продає останню пам'ятковую річ з дому: годинник, ручку до писання, срібну цигаретницю або золотий шлюбний перстенець. Для тих, які працюють поза табором або мають за «калабанею» добру тету, справа мається цілком простіше. Пишете до неї покірного листа і просите вислати вам велику весільну фотографію, а в ній певне число «зелених», захованих старанно в грубих стінках обкладинки. Якщо працюєте в автоколоні, їдете до гостинних італійців:. одно чи двоє коліс скачуть із воза прямо в двері італійського ґаражу, а у вашу кишеню влітають тисячі лірів . . . Якщо майбутній утікач позбавлений усіх тих можливостей, тоді в пригоді стає «таборове золото», яке продають на «міжнародньому ринку». Найпростіше всі ці проблеми розв'язували учасники матуральних курсів. Коли хтось виявив охоту до втечі, то тоді його товариші організували «апель». Кожний учасник такого апелю дарував кандидатові в утікачі (останні, звичайно) найкращі штани, черевики, ліри й інше. Все це роблено під одною умовою: такий то щасливець мусів утекти не пізніше, як на другий день. Після цих усіх перипетій лишився ще до опрацювання плян втечі!

Одного дня, пригадую собі, в італійській газеті появилася така вістка: «В англійськім полоні в Ріміні опинилася Українська Дивізія ім. Симона Петлюри, над якою англійці немилосердно знущаються. Українці власними руками викопали підземний тунель і масово втікають із полону». Ця вістка дійшла до відома чуйних англійців, і зробила нам надзвичайну прислугу. Англійські вояки шукали безнастанно в таборі за таємним тунелем, а полонені втікали з табору прямо їм перед очима. Кожного дня наші робітничі команди вивозили в бочках «таборове сміття» і висипали його далеко поза табором — на волю.

Одним із засобів до втечі виявилися перепустки, видавані англійцями, малій частині таборового населення для конечного зв'язку із італійським світом. На початку до цих надійних міг попасти: комендант табору, священик, лікар, а згодом і численні робітничі команди. На другім році королівської служби англійцям, видавали вони перепустки таки прямо на прохід. Кожний турист зобов'язувався під словом чести повернутися в означеному часі до табору і то в повнім однострої. Якщо б хтось вибрав волю із проходу, то тоді англійці автоматично перестали видавати перепустки. Звичайно, додержувано слова, але туристи верталися до табору тільки в одних штанях. Блюзки перемінювалися в італійські салямі і «пане». Щоб обминути неприємні наслідки і не пошкодити своїм друзякам попасти в туристи поза дроти, в таборі зав'язалося власне туристичне бюро, яке почало видавати масово «зелені» перепустки. Це були найкращі «шифкарти» у вільний світ. На самих початках сміливці продиралися прямо через дротяну огорожу, але і це треба було скоро занехати. Англійці ж обгородили табір ще густішим дротом, збільшили сторожу і застрілили на пострах одного із утікачів.

Перед втечею треба було перемогти чи не найбільше складну моральну перешкоду. На самих початках деякі таборові кола трактували втікачів з полону як зрадників. Речником такої моралі був п. Д, який у «Батьківщині» помістив дуже гостру статтю. Зразу ж таки перемогла думка,

що в такій складній ситуації кожний полонений має право рішати про свою долю сам.

Коли втікач опинився декілька кілометрів від табору, то тоді вибирав собі сторони світу, яка йому найбільше подобалася. Одні проходили Альпи і попадали до Франції, а звідтіля в чужинецький леґіон аж до Індо-Китаю. Деякі попали в Еспанію, Рим, але найбільше число опинилося в Німеччині й Австрії.

Дуже часто англійці ловили втікачів і тоді хлопа чекав

Група «станиславівців». Сидять зліва направо: Винничук, Марцінковський, хор. Балагутрак викладач на Матуральних курсах, хор. Р. Припхан спортовий референт Табору, хор. Б. Микитин, ст. десятник Яніцкий, позаду хор. Юрій Мельникович, підхор. О. Білик, за ним хор. Збудовський, підхор. Г. Скоробогатий та підхор. Волошин; стоять зліва направо: пор. Роман Гавриляк, незнаний, підхор. Ясінський учасник бою під Бродами, хор. Бибик, підхор. Когутяк, булавний Орест Городиський основник видавництва «Життя в Таборі»; другий ряд: підхор. Паньків, стр. Волошин, хор. Оглюк, хор. Гаврилів, юнак Рудовський (тепер доктор медицини), підхор. мґр. Богдан Литвинович секретар культурно-освітної реферетури в таборі, Клим Роснецький бібліотекар Студентської Громади в таборі, підхор. Деркач, незнаний, хор. Богдан Шкандрій поет — псевдо Богдан Бора, з палицею вістун Любомир Жалинський, два останні невідомі

Із збірки хор. М. Оглюка

«калабуш». Одного разу англійці привезли до табору трьох наших втікачів, повішених на телефонічному дроті.

В загальному втекло із полону понад одна тисяча вояків. Багато з них попала в руки большевицьких аґентів, де знайшли собі мученицьку смерть. Не один згинув, розбивши голову об скелі каменистих Альп. Але втечі не припинялися аж до кінця полону.

Моя втеча була, мабуть, чи не найлегшою. Базько, добрий знайомий із одягового маґазину, подарував мені декілька пар англійських зелених підштанців, із яких по двох тижнях мозольної праці я пошив власними руками цивільне вбрання. Від Базька я отримав також червоні черевики. Сорочку і краватку прислали мені аж з Канади. Все це я запакував старанно до бляшаної баньки, закопав у землю і . . . чекав нагоди. Незадовго отримав з-за моря потрібні гроші. Так прийшов 22 березень 1947 р. Цього дня англійці наскочили на поїзд із німецькими полоненими і «накрили» зверх три десятки наших утікачів. Я з хор. Михайловим вирішуємо негайно діяти. На другий день, таборовий поштар Малишкевич і Сенкусь з таборової поліції перепачкували нам за дроти наш цивільний одяг. Гроші зашиваю там, де навіть і англійським воякам було б встидно заглянути. 24 березня, забезпечені перепустками, прямуємо до брами. Перед брамою Я. Дутка дає мені на дорогу кілька тисяч лірів. Нас випроваджують до брами старі випробувані друзі. Пройшовши браму, я ще раз обернувся обличчям до табору. До очей тиснуться сльози. Безсмертний Ґаба кричить на прощання: «Кацавейку, я завтра принесу тобі зупи до калабушу!»

Прямуємо скоро до Мірамаре. Дорогу перебігає кіт, а перед носом втікає нам автобус, яким ми мали їхати на ріминський двірець. Маршуємо пішки дванадцять кілометрів і вже в Ріміні стрічаємо Сенкуся, який веде нас до однієї італійської родини, де захований наш цивільний одяг. Перекусивши смачної салямі, йдемо в напрямі двірця. Тут я почав клясти свою «наполеонівську» блюзу, яка своєю формою прозраджувала таборову приналежність. Тут довідуємося,

що по полудні виїздить до Німеччини один поїзд із німецькими полоненими. Проходжу відважно браму, яку сторожили два вартові. Їм, мабуть, і не снилося, що хтось відважився б утікати після позавчорашнього рейду. До того, німцям під загрозою повернення до полону, заборонено приймати до своїх вагонів наших утікачів. На щастя, Бог привернув якогось румунського німця, який запропонував мені свою допомогу, як реванш за те, що минулого року українці

Старшини армії УНР, які добровільно зголосилися в ряди дивізії «Галичина» з ген. М. Кратом у таборі Ріміні

Із збірки ген. М. Крата

допомогли йому в прикрім випадку. Від нього довідуюся, що о год. 4-ій по полудні буде остання перевірка вагонів і перелік репатрійованих німців. Він буде чекати на нас коло грубо-бетонової огорожі. Вертаємось до тієї самої хати і нетерпеливо чекаємо на означену годину. Нарешті діждалися. Італійка бере на свій візок наші цивільні «клямоти» і везе їх в напрямі станції. Широкою розстрільною крокуємо за нею. Після англійської перевірки на двірці зчинився справжній ярмарок. Італійські перекупки через огорожу

продавали німцям цигарки, помаранчі, салямі й горілку. Користаємо із замішання і перекидаємо свої «клямоти» поза мур, а німець зараз же несе їх до свого вагону. Вискакую на огорожу, і в цей мент чиїсь руки ловлять мене за ноги. Мене обляв піт, але опановую свої нерви і пляную, якби то ударом у зуби звільнитися від незнаного ворога. На щастя, це був хор. Мандзюк, який привіз мені на станцію листа із Канади (мабуть, не повірите, що так справно курсувала таборова пошта), а в ньому гроші. Стискаю йому сердечно руку, перескакую огорожу і замішуюся поміж німців. Приміщуюся зразу ж таки в першому вагоні коло паркану. За Дуткові ліри купую горілку, ковбасу і цигарки, — треба ж запити з німцями «брудершафт»! За якийсь час приходить хор. Михайлів і каже мені, що його ніхто не хоче прийняти до вагону. «Ваґонельтесте», на мою інтервенцію, приймає і його до нашого вагону. Поїзд ще чекає чогось, а в нас серця малощо не полопають. Кожна хвилина видається роком. Ану ж, повториться передвчорашня історія і англійці знову накриють? Нарешті поїзд рушає. Добуваю горілку і починаємо запивати волю. З-поміж німецьких наплечників вилазить закарпатчик Федь, якому вчора матуристи робили «апель». Значить, додержав хлоп слова.

Доїздимо до Бреннеру. В Альпах справжня зима, а ми вдягнені по-літньому. Нарешті переїздимо потрійно зонні кордони. На щастя, прикордонна сторожа контролювала тільки англійську військову охорону. На другий день вечором доїздимо до Розенгайму. Поїзд зупиняється більш одного кілометра перед містом. Бажаємо німцям всього доброго і вискакуємо в пітьму. Направляємося в бік міста. Нас переганяють американські джіпи. На голові волосся дубом стає. Заходимо до однієї німецької хати, признаємося, що ми є утікачами і просимо запровадити нас на знайому нам адресу. Завтра будемо вже в Мюнхені, а там далі, як Бог дасть».

Подав я цей опис щасливої втечі, як це сам автор зазначує в своєму описі, тому, щоб читач мав приблизний образ, на які труднощі натрапляли кандидати на волю. Та не всім

так щастило, як це й сам автор зазначає. Особисто знаю одного, що втікав з табору чотири рази і за кожним разом по кількох днях, а то й тижнях «мілітар-поліцай» приводила його до табору. По відсидженні відповідного реченця в таборовому «калабуші», вертався назад до своєї сотні, щоб знову приготовлятися до наступної втечі. Напередодні виїзду табору до Англії утік знову, та цим разом вже був зловлений італійською поліцією, яка добре відбила йому боки. Зі зламаним здоров'ям зустрічав я його вже в Англії,

Зима в таборі полонених, Ріміні — Італія 1946/47 рр.; зліва направо: ст. дес. М. Щудлюк, ?, ст. стрілець Ярослав Габа, ?, ?, десятник Мимохід; сидять: стрілець — колишній Усусус Візньович (тепер один з активних членів комбатантської організації Менчестер — Англія), ст. десятник Е. Загачевський

Із збірки Е. Загачевського

але вже як «діпіста», що приїхав до Англії на роботу. «Зов крови» таки вів його між свою таборову братію.

Десь з кінцем червня «вибрав волю» мій приятель Івась Ш. Цей хоч не прогайнував своєї нагоди, втік з табору, щоб докінчити студії й сьогодні займає високе становище в одній, світової слави фірмі на терені одної держави Північної Америки. А були й такі, як ось той, що втік з гарматного полку, десь приблизно на весну 1946 р. Цілісінький час працював за скромне винагородження в одного італійського

господаря — часто приходив під дроти, перегукувався з хлопцями в таборі, і коли табір перевозили, він прийшов назад до табору. На запит бунчужного гарматного полку старшого десятника Кульчицького, чого він утікав та чого вернувся, він ніяково, спустивши голову, говорив: «Або я знаю, чого я тікав. Я не міг дивитися, як хтось працює на полі, а я байдикую. Просто не міг. А як почув, що виїжджаєте, вернувся до вас. Що буду тут робити? . .»

А були й такі таборовики, які втекли до Австрії чи до Німеччини, верталися назад розчарованими неґативним ставленням деяких кіл нашої еміґраційної спільноти до колишніх вояків дивізії. Про це напишу далі.

На тему розквіту «чорного ринку», втеч, посилок із заморських країн та невідрадних умовин у час гострої зими в таборі 1946 на 1947 рік, співали в таборі пісеньку, що увійшла в таборовий фолкльор та співалася на мелодію і «Коломийки» і «Частушки» та львівської «рембай, сєкай і уцєкай». Ось її слова, що затямив їх:

«. . . Ідеш за дроти до роботи,
Штани бери, завжди коц.
Може «Томик» не загляне,
Ти до «Макарона» зараз «гоц».
(рефрен)

Будеш мати «пани», «кекси»,
І все, що душа бажа . . .
А як прийде травень, з тебе хлопець бравий
І з табору давай драпака . . .

Афідавіт і доляри, тітка вислала тобі,
Тепер можеш любий брате,
Жить в таборі, навіть у зимі.

КОМАНДА ТАБОРУ, ЇЇ ПРАЦЯ ТА ЧАСТКОВІ ЗВІЛЬНЕННЯ

Читач, дочитавши сторінки цієї книжки до цього місця, може прийти до висновку, що команда табору на протязі його існування обмежувалась тільки до функції координування всіх проявів культ.-освітньої праці в таборі, та внутрішнього вдержування правопорядку. Це твердження, на мою думку, було б фальшивим. Постараюся тут, в міру моїх можливостей, та деяких документів, що маю під рукою, насвітлити інші питання.

На цьому місці висловлюю свою думку, що цей розвій культурно-освітньої праці за цілий час існування табору полонених українських вояків 1 УД УНА в Італії можна завдячити тільки невсипущій праці тієї частини інтеліґенції, яка перебувала в таборі, а в першу чергу студентству, зорганізованому в «Студентській Громаді».

Щоб не бути голослівним, наводжу тут цитату з «Слова» тодішнього коменданта табору, тоді ще сотника С. Яськевича, що появилось в ч. 3 «Життя в Таборі» за 30. 9. 1945, а саме:

«. . . День 25 серпня був днем найбільшої напруги і нервового вичерпання. Маса постановила сильно зареаґувати і першу безкровну битву вповні виграла.

Від цієї хвилини життя табору починає набирати нових форм і надій. Культурно-освітня діяльність пробуджується, набирає розмаху і свіжих сил до праці. В цьому періоді Студентська Громада видає перше число свого журналу «Життя в Таборі». Його поява принесла велике моральне відпруження таборовикам, бо кожний з них зрозумів, що настав час праці і нових чинів. Розуміючи і оцінюючи ту велику потугу, яка криється в кожнім друкованім слові, зокрема в наших тяжких таборових умовах, почуваюсь до обов'язку висловити ініціяторам того великого діла мою щиру подяку і побажання успіхів у невтомній праці у всіх ділянках Студентської Громади та таборового життя.

Хай зникне наше таборове лінивство і зневіра!
До бою за волю і славу! — На цій дорозі щасти Вам Боже!

Сотник Яськевич, комендант Табору».

Наслідки праці членів Студентської Громади та досить поважного числа інтеліґенції читач мав змогу вже переглянути на цих сторінках. Розквіт цієї культ.-освітньої праці, так би мовити, її «золотий період», припадає на той час, коли головою культ.-освітньої референтури став інж. сотн. Богдан Підгайний, відомий із т. зв. «Варшавського процесу ОУН» в 1936 році.

Рівночасно із внутрішніми проблемами табору таборова команда вислала різного роду петиції і вияснення нашого становища до високопоставлених осіб західніх держав.

Тут подаю в ориґінальному вигляді зміст такої петиції, чи то радше телеграми, що була поміщена в таборовому часописі «Життя в Таборі» 12. 2. 46. Адресована вона була на адресу британського міністра Бевіна та пані Рузвельтової. Ось зміст її в оригіналі:

Табор Українських Полонених Ріміні, дня 12. 2. 46.
Ріміні — Італія.

Довідавшись з преси про Ваш високо-гуманітарний вчинок, зроблений Вами в діяльности ОН у справі захисту політичних втікачів зі східніх теренів, — ми, 10 тисяч українських інтернованих вояків, що бились частинно при боці німецької армії проти большевиків, частинно, як Українська Повстанча Армія (УПА), бились і проти німців, і проти большевиків, складаємо найсердечнішу подяку і признання Ваших заходів, як чин, що базується на дійсно демократичних засадах. Ми майже всі походимо зі західніх теренів України (кол. Галичина) і ніколи до Советського Союзу не належали і совєтськими громадянами не були і бути не бажаємо. Ми є репрезентантами того покоління ідеї, що в 1917 р. на самому початку підняли прапор боротьби проти совєтів, які перші порушили ідеї, проголошені декляраціею пок. президента США Вільсона після першої світової війни. Ми сві-

домі того, що кожний чесний член своєї нації є той, який у всіх обставинах працює у своєму народі на його землі — Батьківщині. Нам, однак, цю батьківщину відібрали проти волі цілого народу. Ми є тими репрезентантами, які ніколи не сприймуть совєтського режиму, навіть, щоби прийшлося все життя проживати на чужині, поза батьківщиною. Нас на батьківщині чекає смерть, або досмертна каторга в тундрах дикого Сибіру, на якім вже кожний з нас має родича, що опинився там тому, що смів лише думати інакше.

Це було причиною того, що частина з нас стала навіть при боці німців зі зброєю в руках проти совєтського тоталізму, боротьби з яким ми не перестали від 1917 р., будьто збройно, будьто ідейно. Ми застерегли собі документально в німецькій головній команді примінення нашої зброї виключно на східньому фронті. Цієї умови німці, хотячи-не-хотячи, були змушені дотримувати, а наша куля в цій війні не досягла ані одного вояка несовєтської армії, і в день розвалу гітлерівської Німеччини ми перекинулися усі на південь, до британської армії, якій і зложили зброю.

Ми сподіваємося, що в ім'я принципових ідей демократизму, на яких базуються потуги альянтських держав: Великої Британії і США, державний устрій яких став взірцем для українського народу ще в 1917 р., уряди тих держав візьмуть під захист людей, злочином яких є лише те, що вони воліють західньо-европейський демократичний устрій, за який вони безнастанно і всіма засобами борються від 1917 р., чим східній, совєтсько-тоталістичний устрій — режим.

Від імени Табору Українських Інтернованих

Р. Долинський,
підполк. Укр. Армії

С. Яськевич,
сотник Укр. Армії

Б. Підгайний,
сотник Укр. Армії

На марґінесі цієї телеграми заторкну одну справу, яка широким відгомоном рознеслася по таборі та спричинила те, що в таборовій пресі, а зокрема в тижневику «Батьківщи-

на», появилася стаття під авторським криптонімом «Д.-Ма.» п. наг. «На марґінесі». Щоб не «фантазувати», подаю її в цілому, аби правильно віддзеркалити наші почування там «за дротами».

«Ніхто не стане в твоїй обороні, якщо ти цього сам не зробиш», — говорить життєва засада. Ми не знайдемо ні в кого найменшого сантименту, якщо будемо за ним шукати там, де його не можна знайти. Холодний розум та національний і державний інтерес рядить світом. Сьогоднішню добу ніхто не зворушить плачем мільйонів, ані не промо-

«Вишивка» в 3-му полку
Із збірки Б. Кашуби

вить до сумління світу страшна дійсність на наших землях, яка стелиться мільйонами невинно закатованих, розстріляних чи засланих у невідомі місця червоної Росії. Щойно тоді, коли безпосередньо б'є ворожий імперіялізм по слабих місцях світових англо-саксонських імперій, тоді знаходиться зрозуміння для поневолених, а попри це геройських народів. І, може, не так зрозуміння, як використання всіх для своїх цілей приходить на перший плян; це можна завважити в чужих народах. Коли, одначе, приглянемося нашій еміґрації, завважимо серед неї різні суперечності. В своєму нескристалізованому світовідчуванні попадає вже в великі скрайності. Вона шукає шляхів, які охоронили б її перед

зовсім невиправданими закидами Москви про співпрацю з Німеччиною Гітлера. Вона мусить боротися з шантажуванням аґентів Москви, що під найрізноріднішими та найбільш перфідними претекстами, хочуть вирвати з її рядів цінні одиниці. Одначе, як довго ці старання мають за собою національну мораль, так довго ми всі в полоні, співчуваючи в їхній недолі піддержували їх морально. Коли одначе ви знайдете знехтування громадянської етики, мимоволі муситься стати в її обороні.

І так, українські жінки на скитальщині звернулися з довшим листом до Рузвельтової, шукаючи в неї захисту для себе і для тих усіх, що їм грозить видача большевикам. В своїм листі вони подрібно характеризують випадки спроб видачі українців-скитальців большевикам, що мало місце в таборі збігців у Герсфельді. І тому вони просять паню Рузвельтову вставитися в обороні їх та поробити відповідні заходи проти подібних подій у Герсфельді. Між іншими мотивуючи моментами одне дуже інтересне прохання, яке вони видвигають торкається і нас — полонених вояків. Воно звучить: «Для уникнення таких ексцесів, просимо видати докладну інструкцію дирекціям таборів УНРРА про порядок покликання та функціонування комісій для перевірки й усталення елементів, що підлягають видачі — (дезертири, зрадники, «кріґсфербрехери», полонені) . . . («Новий Шлях», Вінніпеґ, Манітоба, 22. червня 1946 р.).

Цей лист до Рузвельтової підписали: — О. Буревій, Ченцова, Ветухова, Підгайна Ол., Дубровська О. й Самоварська К.

Здається, що сьогодні вже неактуальна справа видачі втікачів большевикам, одначе такі факти, як оцей лист, годі промовчати. Бо можна зрозуміти напади й арґументації комуністичних лідерів, що палають до нас ненавистю, які за московський гріш сплачують довг — одначе, коли певні кола теперішньої еміграції шукають свого щастя, не застановляючись над наслідками їхньої арґументації, тоді це ворушить усе наше єство.

Чи взагалі можна сьогодні лише подумати (не то писати

офіційний лист до впливових осіб альянтського світу) про подібне ставлення справи? Лише сліпий і короткозорий у своїх замірах може вибрати такий шлях. Трактуємо питання української еміґрації як цілість і діємо згідно з цими засадами. За цим теж розпинається наша еміґрація на словах всюди, одначе, ділами доказує зовсім щось протилежне.

Доходять до нас вісті, що в американській зоні Німеччини звільнено з полону вояків нашої дивізії. Кожний з нас думає, що радо мусіли їх вітати наші осередки, всі наші люди, хоча б тому, що сьогодні кожна здорова одиниця є для нас великою дорогоцінністю. Але, як ми довідуємося, що деякі кола нашого суспільства ставляться до них із застереженням, а деякі директори таборів відмовляють їм допомоги. Відмовляють допомоги тим, які її найбільше потребують, яких у вирішальну хвилину знову покличе Батьківщина до зброї.

Ми їх одверто можемо сьогодні запитати: а під яким претекстом вони виїхали на Захід? Чи не тому, що ми були вояками й ми виборолі їм це право? Чи не раз вони закривалися для своєї охорони ім'ям якогось вояка з Дивізії?

Ще недавно ми чули похвальні пісні про нашу стійкість за права народу, ще вчора кликали нас: «беріть у руки зброю, навіть тоді, коли ворог вам її дає», а опісля прощали нас квітами, коли ми виїжджали з рідних сторін в незнане. Сьогодні ж карти обернулись.

Одначе, ми вміємо належно оцінити тих малих людців, що ціле своє життя віддаються пристрасті для власної користи і наживи, та більш нічого. Тому ми стоїмо за правопорядок у нашій суспільності. Апелюємо до них, щоб вони позбулися галапасів з нашого національного організму. Ми з нашого боку напевно шукатимемо можливостей зустрітися віч-на-віч із нашими ворогами».

А ось наводжу ще один «квіточок» — ставлення деяких високопоставлених особистостей в українському суспільстві на теренах Західньо-Українських Земель в міжвоєнні роки до нас, вояків Дивізії. Цим разом наводжу уривок із бро-

шури п. Ірени Книш п. заг. «Перші кроки на еміґрації», Вінніпеґ, 1945 р.

В розділі про «Український Жіночий З'їзд», що відбувся у Фельдкірху, Австрія, в днях 30 вересня й 1 жовтня 1945 року, пише вона:

«...До світлих моментів З'їзду належав виступ пані Ганни Совачевої з гарячим, патріотичним словом. Образ важкого життя в таборі полонених наших вояків з 1-ої української дивізії Української Національної Армії, під безпосередньою небезпекою совєтських втручувань, глибоко зворушив жіночі серця. «Союзові Українок» у Зальцбурґу вдалося започаткувати й дуже добре вести допомогу тим найбільш загроженим і безпомічним, але цього ще не вистачало. Тоді самочинний відрух учасниць з'їзду в напрямку торбинок (не тільки, щоб обсушити сльози) дав знак до збірки, що швидко охопила цілу залю.

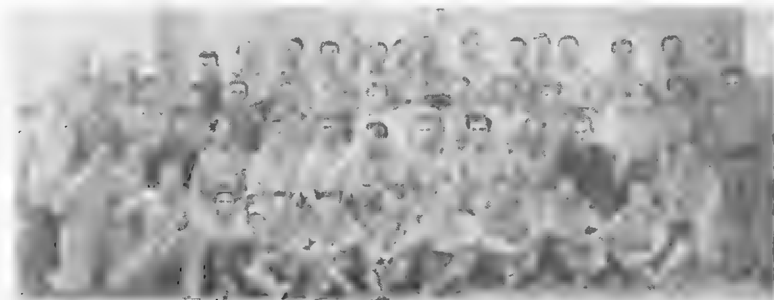
Саме в такій хвилині протест п. М. Рудницької проти збірок мусів залишити гіркий посмак. Вона ставила справу так, що українська дивізія — це частина німецьких СС, яка добровільно поставила себе за борт української суспільности й узяла на себе частину співвідповідальности за німецькі звірства. Але ми мали там своїх чоловіків, братів, суджених . . ., і не могли з тим погодитися, що, зрештою, не відповідало об'єктивній правді.

Прикре враження залишила теж по собі та частина виступу п. Мілени Рудницької, де вона висунула занадто гостру критику діяльности проф. Володимира Кубійовича, що був, наче б то, на німецькій службі. Всі ми не могли дивитися на нього інакше, як на українського патріота, що в тяжкий для України час узяв на себе величезний тягар відповідальности за леґальне українське життя, зробив те, що було в його силі, і коли всі вже думали тільки про себе, далі клопотався, як зберегти незалежне українське життя після того, як воно знайдеться під альянтами. Аж ніяк не могли ми його вважати німецьким прислужником».

Як бачимо з вище наведеного, то не вся еміґрація думала про нас так, як думали одиниці; жаль тільки, що ці одиниці

в минулому займали досить високі становища в Українській Громаді. І на мою думку — не ми, дивізійники, а тим більше проф. В. Кубійович, «поставили себе поза борт української спільноти», а саме пані Мілена Рудницька, бо, як далі читаємо в цій брошурі: «. . . Пані Мілена Рудницька заскоро виїхала до Швайцарії. Це була її головна мета — якнайшвидше дістатися до вільного світу, в нормальні умови життя . . .»

Постає питання: «Значить, те все, хай все валиться, щоб мені було добре . . .» А що з народом, за який так розпиналася в минулому?..» В чужинців не вагаються поставити пе-

Старшини, підстаршини і вояки 1-ої Української Дивізії УНА з повіту Броди в таборі Ріміні

Із збірки Б. Кашуби

ред суд народу навіть тих, котрі в минулому були народніми героями, от хоч би справа марш. Петена у Франції. А як у нас?

Та з приємністю можу ствердити, що ця отрута самолюбства, ненависти до інакше мислячого була чужою в таборі. Хай ці рядки, що їх тут наведу, будуть підтвердженням моїх думок.

В місяці січні «Батьківщина» помістила репортаж з концерту хору «А» під багатомовним наголовком, а саме:

«ПОЛОНЕНІ — СТУДЕНТСТВУ»

«За час свого півторарічного існування наш табор давав уже не один раз докази своєї організованости й солідарности. Це торкається не тільки нашої постави супроти зовніш-

ніх чинників, як ось у серпні 1945 р., але й нашого життя внутрі. В висліді цієї організованости ми можемо почванитися цілим рядом шкіл, установ, робітень, мистецьких гуртків, які — кожне на свій спосіб — виконують свої громадські обов'язки.

Ланцюг наших досягнень у площині суспільного життя доповнюється ще одним цінним набутком, а це: жертовністю. Події останніх тижнів дають нам повне право ствердити, що наш табір, не дивлячись на наше положення полонених дав доказ своєї громадської зрілости і в цьому відношені.

Першим виявом жертовности нашого таборового суспільства була успішно переведена збірка Свят-Миколаївських і Різдвяних дарунків нашим хворим друзям у лікарнях. Збірка дала несподівано гарний вислід, і з того приводу збірковий Комітет писав у своєму звіті, м. ін., таке: «. . . З радістю треба ствердити, що наші таборовики мають повне зрозуміння та співчуття для товаришів недолі. Вислід збірки — прямо імпозантний, коли взяти під увагу наші жалюгідні життєві обставини. З гордістю можна сказати, що український вояк — це справжній побратим для товариша у недолі . . .»

І ось новинка: 14. 1. 1947 р. Мистецький Ансамбль «Бурлака» (репрезентаційний хор «А», бандуристи, танцюристи й солісти) влаштував у залі Таборового Театру концерт за платними квитками, а дохід призначив на допомогу українському студенству в Римі. Треба врахувати велику заслугу Ансамблеві, що він не тільки започаткував, але і фірмував цю імпрезу. Також і технічні праці, зв'язані з адміністрацією концерту, до розпродажу квитків включно, виконали члени Ансамблю.

Не залишилася позаду й таборова публіка. Квитки, оплачувані в довільній висоті, були розпродані задовго до початку концерту й принесли касі дохід 23.666 лір. Хто запізнився, або кого нехотячи поминули (не силаж помістити 9.000 людей у залі на 1 тисячу місць), той мусів задоволитися передачею концерту через гучномовець. А концерт був

справді гарний. Серед різдвяного настрою, що ще не покинув нас від Свят, хор, під управою п. Євгена Пасіки, відспівав «Різдвяну Псальму» Лисенка й низку колядок. Виконання було бездоганне, що і зуміла оцінити публіка, яка — проти свого звичаю — щедро оплескувала виконавців, а навіть домагалась наддатків. У другій і третій частині концерту ми бачили бравурні й рухливі продукції наших танцюристів і

Підстаршини гарматнього полку в таборі полонених Ріміні 1946; зліва направо: десятник Іван Боднарчук, підхор. Тиханський, стар. дес. Мирон Щудлюк, дес. (стар. кандидат) Роман Самотулка, підхор. В. Сірський, стар. стріл. Ярослав Ґаба — сидить підхор. Забара

Із збірки Е. Загачевського

почули знову хор, цим разом з побутових і жартівливих пісень.

Імпреза принесла потрійну користь: таборові мельомани мали дві години мистецької насолоди, потребуючі одержали допомогу, а загал сповнив свій обов'язок, даючи доказ своєї готовости по змозі своїх сил допомогти тим, хто помочі най-

більше потребує. Особливо велике моральне вдоволення винесли з концерту члени Ансамблю, які заплянували й здійснили такий шляхетний задум . . .»

А як саме інтерпретувалося поняття моральної сили нашого табору, хай засвідчать рядки в таборовій пресі:

«. . . Як ми стали полоненими, ми стали на становищі, що ми — хоч і в полоні — все ж не перестали бути вояками. Цей перехід аж ніяк не причинився до пониження нашого морального стану. Ми свідомі, що багато з того, що личить нашим землякам-цивілям, нам робити не годиться; від нас вимагається більше, ніж від них, а саме — вояцької постави, почуття гідности, викликане нашою єдністю, єдністю думки, єдністю нашого спільного пройденого шляху, єдністю змагань, що за нами.

І ми не забуваємо, що честь вояка полягає в його готовості виставити свою особу на небезпеку в обороні свого народу й батьківщини, до жертви крови і життя включно! Ми пам'ятаємо, що найкраща вояцька чеснота — це бойова відвага, яка вимагає твердости й рішучости. Ми свідомі, що грубість у поведінці, гидка трусливість, хитре лявірування — аж ніяк не відповідає гідності нашого вояцького стану. Ми не піддаємося й не піддамося впливам, які намагалися б нас роз'єднати, бо знаємо, що послух, опертий на довір'я, є підставою нашої сили.

Цю силу ми черпаємо із різних джерел. Перше із них — це наш моральний потенціял, що його ми нагромадили в час нашого дитинства й нашої молодости та що його зберегли, не розтратили.

Можливо, що в цих умовинах, у відокремленні, без безпосереднього контакту з людьми «зо світу», цей наш потенціял вичерпався б. Але проти цього в нас є сильні протизасоби, які вже тепер виявилися повноуспішними. Ми створили ряд установ, шкіл, варстатів, а в них ми знайшли зайняття, працю. Ми розбудували мережу мистецьких гуртків, що дають нам культурну розвагу. В нас витворилося дружнє співжиття в вузьких товариських гуртках, де на розвагах,

забавах, розмовах, дискусіях сходять нам вільні від основних зайнять години.

На сторожі нашої моральної сили стоїть і Наша Церква. Наші таборові духовники не можуть нарікати на брак зайняття в їх душпастирській ділянці, як ніхто не може сказати, що наші каплиці в час відправ і поза ними стоять пустками. Участь таборовиків у Богослужбах, участь у Великодніх Реколекціях, приймання Святих Тайн — це факти, які говорять самі за себе. Наше релігійне життя стоїть на одному рівні з громадським, мистецьким та іншими, і це для нас тільки запорука морально-етичного здоров'я нашого загалу, що свою вірність двом найбільшим, за словами Христа, заповідям — любови Бога й любови ближнього — підтвердив уже неодноразово не словами, а вчинками.

Коли чимало гостей, які відвідували наш табір, висловлювали їх погляд, що наш табір є одним із кращих між українськими таборами на чужині, то вони оцінювали його й нас усіх у ньому за зверхнім виглядом і за формальними, зовнішніми проявами. Приємно чути того роду похвали, та ще приємніше мати те внутрішнє вдоволення, що наша моральна сила не уступає ні в чому нашій громадській організованості.

Ось доводиться занотувати факт, що вимовно свідчить про правдивість наведеного вище. Цей факт говорить про те, що наша вояцька дружба, зроджена ще в час спільно пережитих хвилин долі й недолі, в вояцьких окопах, а останньо — в полоні, існує далі між нами і є цементом, який нашу спільноту єднає в один моноліт, із однією душею й єдиною волею. Цим доказом є вислід збірки на святмиколаївські й різдвяні дарунки для тяжко хворих наших таборовиків, які, в числі понад триста, перебувають в лікарнях Мірамаре й Чезенатіко. Не є важне при цьому, що збірка дала надсподівано гарний вислід, з уваги на кількість дарунків; не є важне, що зібрано поверх 70.000 лірів готівкою, кількадесять скринь яблук і помаранч, а далі — цигарки, тютюн і багато інших дрібних даруночків-предметів — важне те, що на ці великі суми склалися не кілька більших позицій, тільки

дрібні пожертви. Не було ні одного таборовика, який не дав би від себе якогось більшого чи меншого датку для своїх друзів, хвилево прикутих до шпитального ліжка й позбавлених приємности бути в свята разом із друзями, які стали його новою сім'єю.

Представники збіркового Комітету, які під свято св. Миколая й під Різдво відвідували хворих і передавали їм зібрані дарунки, мали змогу ствердити, яку радісну несподіванку зробили їм ці дарунки, не своєю матеріяльною вартістю, а доказом пам'яти про них і духової єдности нас усіх. І як приємно було чути з уст начального лікаря лікарні, чужинця, в ранзі генерала, слова великого признання за такий вияв вояцької дружби; за його словами, ми можемо спокійно глядіти в наше майбутнє, коли наші хлопці тримають себе так високо під моральним оглядом.

Дійсно, треба висловити признання ініціяторам і виконавцям цього діла, бо воно не тільки спричинилося до облегшення недолі наших хворих друзів, але було пробним каменем нашої моральної вартости.

Цей факт не відокремлений. Подібний доказ готовости до самодопомоги дали члени нашого мистецького ансамблю «Бурлака», що започаткували й перевели акцію допомоги нашому студенству. На цю саму ціль збирали засоби й окремі особи, й робили це з радісним почуттям, що ходять з допомогою не для себе, а для тих, хто тепер у важчому положенні. Кожний день приносить чимало подібних подій, тільки в менших розмірах; дружба й любов ближнього знаходять свій вияв у найкращих формах.

Тут, у таборі, де дні за днями минають у непевності про наше майбутнє, де мусимо терпіти різні обмеження й недостачі, нашим найосновнішим завданням є в и д е р ж а т и. Ми не сміємо допустити до того, щоб наша рівновага духа захиталася під впливом ворожих наклепів і цькувань. Ми не сміємо розтрачувати нашу моральну силу. Ми мусимо в д е р ж а т и наші духові цінності, які дають нам право називати себе зорганізованою й м о р а л ь н о - с и л ь н о ю клітиною українства на чужині».

(«Б М.» — «Батьківщина» 16. 2. 1947 р. Ріміні — Італія).

З перспективи майже двадцяти років можемо ясно й одверто сказати, що переважна більшість з нас видержала, що затримала цю моральну силу, яка цементувала нас у таборі полонених, що ми вдержали наші духові надбання й стали справді передовими громадянами нашої спільноти на чужині. Щоб це не були порожні слова, а слова підтверджені фактами, розгляньмося сьогодні довкола нас — що ж тоді побачимо? . . Хто ж включився в суспільно-громадську працю й «тягне, як може», часто безкорисливо, це «ярмо»? . . Хто у проводах суспільно-громадських установ, молодечих організацій? . . Хто ж своєю жертовністю на народні цілі доказує чином, — так чином!, для яких заповідь «Люби ближнього свого, як себе самого» не є порожньою фразою?

Відповідь на ці питання залишаю читачеві. Для нас, дивізійників, а зокрема колишніх «рімінців», ці справи є самозрозумілі і, як колишнім воякам, обов'язкові. Але тоді . . . там в таборі, коли довідувалися про наставлення деяких кіл нашої еміґраційної спільноти, — чи це давало нам моральну силу видержати прикрий період нашого життя? Цікаво мені, як тоді, коли покійна вже пані Рузвельт, отримала від нашої Команди Табору листа, й від цих пань з табору у Герсфельді, що пальцем бібілійного Юди вказували в наш бік, мовляв: «це вони коляборанти, а не ми», — цікаво, як вона тоді зареаґувала? . . Справді, «єрусалимська юрба», що одного дня кричала «Осанна!», щоб за кілька днів кричати «Распни» . . .

Довгомісячне тримання нас в непевності в багатьох таборовиків зроджувало постанову, щоб всілякими засобами пробитися за колючі дроти. Одні втікали, «махнувши на все рукою», інші намагалися якимось леґальним способом вирватися із цієї матні. Чіплялися, як «потопаючий бритви», ріжних, правдивих і видуманих пліток про виїзд до заморських країн, про перевезення родин таборовиків із Німеччини і Австрії сюди до нас в Італію.

За старанням і дорученням команди табору творилися різні еміґраційні Комітети. Про творення й існування тих

комітетів інформувала таборовиків команда табору з допомогою таборової преси.

«9-го грудня 1946 р. пор. Ляхоцький дістав доручення перевести реєстрацію бажаючих виїхати до Арґентини.»

21-го 1. 47. приїхав о. д-р Дячишин з дорученням парагвайського консуляту в справі нашої еміґрації до цієї країни.

1-го лютого 1947 р. почало працювати Еміґраційне Бюро, очолюване о. пор. Маркевичем, що 27-го березня 1947 р. на засновуючих Зборах перетворилося на Еміґраційний Комітет в такому складі: голова — пор. Чучкевич, члени — о. пор. Маркевич, проф. Монцібович, пор. Бартощук, інж. хор. Каратницький, інж. Вахута, підст. Елаїв, панове: Тарнавський, Семчук і Смаля. — («Життя в Таборі»).

Та . . . все ж це були лише «доручення» і збирання охочих, та більш нічого . . . А таборовики вимагали більш реального. Тому, як я вже згадав, «чіплялися всіх можливостей», зголошувалися як громадяни Франції, Австрії чи Німеччини, залежно, в якій зоні мали своїх родичів. Деяким усміхнулась доля і вони переїхали до так званих переходових таборів, про що подавала вістку таборова преса. І так:

«5. 9. 46. Десять таборовиків, які записалися як французькі громадяни, відійшли до окремого французького табору.» (Чи не вони-то через кілька років пізніше, продовжували свій вояцький шлях у французькому Чужинецькому Леґіоні, проливаючи кров в Індо-Китаї, боронячи ославленого вже Дієн-Бєн-Фу, і започатковуючи боротьбу з в'єтнамськими комуністами та тим сплачуючи свій довг французькій владі за своє звільнення? . . Чув я, що один із наших дивізійників, який саме боровся в той час в лавах чужинецького леґіону, проживає у Чікаґо, Америка, й може саме його письменник Олег Лисяк включив, як головну персону у своїй новельці про оборону цього далеко-східнього «Вердену». — Е. З.).

«— 23. 10. 46. З нашого табору перенесено до німецького табору ч. 2, 52-ох німців-фольксдойчів.» (Здається мені, що тут трохи «пересолено». Чейже всіх німців і тих, які подали себе як «фольксдойчери» були від нас відділені ще в почат-

ках існування нашого табору. Думаю, що були це люди, які «за всяку ціну» хотіли вирватися з табору).

Постараюся навести одну статтю з таборової преси.

Тому, що навіть по двадцятьох роках вона своєї актуальности не втратила, подаю її в цілому, без жодних моїх коментарів. Вдумливий читач напевно прирівняє аналогічність випадків до сучасности, хоч думаю, що в обох періодах, виправдання немає!

Ось стаття, що її передруковую в цілості:

ЧИ ЗА ВСЯКУ ЦІНУ?

Нещодавно торкнулись ми одного болючого для нас питання — чи втеча з табору є національним злочином, зрадою? — а з другого боку — чи доцільно є втікати? Різні люди різно пояснювали собі ці наші міркування й різно на них реаґували. Це й накладає на нас обов'язок зайняти ще раз слово у зв'язку з тією важливою проблемою. Згори зазначаємо, що форма «ми» не означає ніякої політичної групи, ні жодних урядових чинників, а тільки окреслює спільну думку Редакційної Колеґії, у відрізненні від індивідуальних міркувань поодиноких авторів. Це — на марґінесі, щоб після прочитання статті хтось не дошукувався в ній того, чого там немає.

Цим разом торкнемось поняття в о л я, а зокрема займемось ц і н о ю, за яку може її купити полонений. В попередній статті ми ствердили, що лише невдачники, або немічні люди «люблять сидіти» в таборі, натомість зовсім природнім явищем є, коли молоді, здорові, повні віри в людей і в себе, рвуться на волю. Так, це правда. Та як цей порив до волі зреалізувати? Наше сидження посеред огорож затягається й кінця йому не видно. Індивідуальні звільнення — попри настирливі заходи деяких таборовиків та їхніх рідних — дають такі висліди, що можна їх сміливо окреслити як «О». Залишається втеча, як єдина можливість. І хоч вона тягне за собою великий ризик, не лише при самій втечі, але й під час нелеґального перебування на чужій території (не говоримо вже про труднощі розв'язки найсутєвішого питання —

питання хліба і праці в чужій, знищеній війною, державі, охочих утікати все ще є доволі.

На цей ризик зважуються або такі люди, які мають до кого і з чим іти, або шукачі пригод, яким завжди «море по коліна». Що ж мають робити ті, які не належать до жодної із цих категорій? Та ж таких є 90% серед наших таборовиків. Вони — це або з високорозвиненим почуттям правопорядком, люди, які звикли ходити певним шляхом, або пересічний, сірий загал таборовиків, який на жодне ризико не піде. І знову приходиться ствердити, що зовсім природним явищем є те, що такі таборовики, які горять таким же бажанням волі, починають нетерпеливитись, щораз настирливіше домагаючись звільнення, при чому висувають більш або менш слушні арґументи. Вони стараються леґальним шляхом здобути волю. Це не вдається їм. Тоді вони шукають винних, в першу чергу серед своїх, бо їх безкарно можна обиджати, бо на них можна вилити свою лють через невдачу. Це теж природне явище, властиве нашій масі. Та чи позитивне? Що воно дасть у висліді хоч би для самих «шукачів леґальних шляхів вийти на волю»?

Коли перших утікачів можна виправдати, інших — зрозуміти, то третю групу, що старається видістатися на волю за всяку ціну, доведеться прилюдно натаврувати.

Коли в нас хтось міняв свій обряд, або ради хліба ставав «фольксдойчем», тоді ми викреслювали його зі списку українців, накладали на нього бойкот, якщо не застосовували ще гостріших профілактичних засобів. Сьогодні ж знаходяться серед нас людці, які зовсім явно проповідують зміну національности, щоб тільки видістатися на волю. Подумаймо. Тим людям забракло відваги тікати, хоч не забракло відваги упідлитись до того ступеня, що вони почали проповідувати зміну національности, а ми це толеруємо. Коли ж вони думають про зміну щиро, коли вони вважають свій крок лише засобом для окуплення волі, то хай вони собі пригадають із нашої історії, що навіть, коли комусь доводилось вибирати між життям і смертю (не звільнення з полону!), де ціною життя була зміна релігії, чи національности, то охотників,

звичайно, не було. Національна гордість з одного боку, а з другого — тавро національної зради, мала тоді вирішальний голос.

Здаємо собі справу, що гін до волі — це природне, святе право кожного поневоленого, що не можна прямо встановити ціну, на яку не пішов би невільник ради звільнення. Та існують певні границі, освячені традицією та суспільно-національною мораллю. Їх переступати не вільно!!!

Думаємо, що цей голос перестороги вистачить цим разом тим нечисленним одиницям, що в погоні за волею загнались дещо задалеко. Коли ж ні, то ми будемо змушені заапелювати до публічної опінії, яка зуміє знайти правильний вихід із загрозливої для нас, як спільноти, ситуації.

«Життя в Таборі»

В. Ґ.

З допомогою Допомогового Комітету Українців в Римі та з великою допомогою Преосвященного єпископа Кир Івана Бучка, вдалося звільнити в листопаді 24 кандидатів на священиків. Вони студіювали в Інституті св. Йосафата в Римі і, здається мені, що всі вони вже висвячені та приділені до обслугувань вірних української еміґраційної спільноти.

У тому ретроспективному перегляді фраґментарних уривків таборового життя не згадав я досі про, так би мовити, політичне життя. Правду сказати, я особисто ним не цікавився. Не тому, щоб мене не цікавив майбутній устрій в Українській Державі, а просто тому, що, надівши вояцький однострій, знав одно: наказ. І хоч був я за дротами полону, хоч і без зброї, все ж таки я почував себе вояком надалі, а слово «наказ» було для мене святим.

Правда, на сторінках таборової преси появлялися статті на політичні теми, велися дискусії, але це все в межах толерантности до «інакомислячих». А, зрештою, якою політичною концепцією ми могли захоплюватися, чи її відкидати!? Чи вояк може політикувати!? Найкращий доказ цього, що між нами панував соборницький дух, — це одностайний спротив проти спроби большевицької репатріяції.

І хоч доходили до нас вістки про той «розгардіяш», «гу-

ляй-пільщину» в політичному житті нашої еміґрації, що паношився по деяких таборах Німеччини й Австрії, то сильнішого впливу на політичне життя нашого табору він не мав. В нас панувала дисципліна і толерантність до «інакомислячих», бо були «. . . Ми свідомі, що багато з того, що личить нашим землякам-цивілям, нам, воякам, робити не годиться»; «Ми мали почуття вояцької гідности» — нас єднала — «. . . єдність змагань, що за нами. . .»

. . . Але мушу ще раз підкреслити: в таборі українських полонених в Ріміні — Італія був і діяв Політичний Провід, що стояв виразно на Самостійницьких, Державних позиціях, так, як личить українському воякові — а такими в той час були ми. . .

Цих кілька рядків про «політичне життя» нашого табору закінчу словами д-ра М. Малецького, сотника 1 УД, під сучасну пору Голови Головної Управи Братства 1 УД УНА, що свою статтю п. наг. «Мої зв'язки з підпіллям» закінчує такими словами:

«. . . Для мене особисто був побут в Дивізії великою школою життя. Мундир має вплив на людину й він змінює її принайменше на час ношення його. Думаю тут про політичне наставлення. Десь зникає партійна зрізничкованість, люди, що порізнені партійними білетами, ніколи не знаходили спільної мови — тут, при війську, її враз мають. Так і помічається, як все підноситься на вищий щабель, як державний інтерес всевладно перемагає партійництво. А найвище — це незабутнє братерство зброї. Воно видержало різні проби, перетривало війну й діє ще й діятиме вже в цілком нових, «цивільних» обставинах, між людьми різних політичних середовиц, різного віку, різних ґенерацій.

Приходять і відходять партії та її творці чи провідники, залишається народ і його збройне рам'я — військо. Війська не вільно розполітиковувати, воно мусить залишитись апартійне, бо воно — державна інституція. Про це треба нам пам'ятати й цю засаду боронити.»

(«Вісті» — вересень-жовтень 1953 р.)

ВІДВІДИНИ ТАБОРУ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛОНЕНИХ В ІТАЛІЇ УКРАЇНСЬКИМИ СУСПІЛЬНО-ГРОМАДСЬКИМИ ДІЯЧАМИ І ЧУЖИНЦЯМИ

Першими, які зацікавилися долею українських полонених, були, як вже я згадував, о. д-р Іван Прашко, о. д-р Михайло Ваврик та о. д-р І. Біланич, що приїхали до нашого табору ще тоді, як він містився на «виноградниках» у Белярії. Саме тоді, коли таборовикам загрожувала примусова репатріяція большевиками. Саме ці отці духовні, сконтактували наш провід табору з Українським Допомоговим Комітетом в Римі, та відтоді, аж до виїзду нас усіх до Англії, цей контакт не переривався. Через них переходила вся таборова пошта (маю на думці «нелеґальну»!) із заморських країн, як рівнож через них нав'язано зв'язки з таборами українських біженців у Німеччині.

За їхніми інформаціями деякі жінки та матері приїздили до нашого табору шукати за своїми синами і чоловіками. Як подає таборова преса, то вже пізньої осени 1945 року, в дорозі до Риму, відвідали наш табір д-р Росляк і пан Цимбалістий, що їдучи з Німеччини, передали до нашого табору багато листів. Так само приблизно в цей час з Риму приїхав о. д-р Блажейовський, а з Баварії — пані Терлецька. Тому, що в таборі було кілька Терлецьких, не знаю, до котрого саме із них приїхала його мати, здається, що це був хор. Терлецький із 2-го полку.

Та найбільш радісною подією в перші місяці існування табору в Ріміні були відвідини українських полонених Його Преосвященством Кир Іваном Бучком, про що я вже згадував.

На цей час я перебував у третьому таборі, одначе, промову, яку він виголосив до маси таборовиків, читав я в таборовій пресі. Чи не з гордістю в серцях слухали ми оці слова, що їх виголосив до нас Преосвященний Кир Іван:

«. . . Бракує мені слів висловити мою втіху, що я мав змогу побувати між вами та бачити ті сильні ряди борців хоч в таких тяжких умовинах таборового життя. В мені чер-

гуються почування, що їх так влучно висловив О. Олесь: «З журбою радість обнялась». Сумно, що військо без зброї, але радісно, що стільки молодого, свідомого своїх завдань та повного посвяти вояцтва зберіглося від жорстокого знищення. Я бачив з багатьох лиць, що наше військо не заломилось, не впало духом, а чекає тільки хвилини, коли знову буде змога вхопити за зброю, щоб визволити батьківщину...» («Життя в Таборі»).

І можу сміливо твердити, що в цей час ми чекали цієї хвилини, що не судилося нам, що ж... це вже наша така доба, чи радше може доля?

На кінець 1945 року припадають відвідини нашого табору представниками Міжнароднього Червоного Хреста. Цікавилися нашим життям, оглядали виставку самодіяльного мистецтва і виробів. Забравши в подарунок від команди табору пару гуцульських касеток, виїжджали повні похвал для нас, й з правила на цьому це все кінчалось.

«Конкретніші» у своїх наслідках були відвідини наших отців духовних з Риму. Як уже я згадував, це були наші «поштарі», але, як довідуємось із таборової преси, то не тільки пошта «прифальовувала» до табору, але й три і пів тонни муки притранспортував о. д-р Іван Біланич, як дарунок для нас з Риму.

Коли вже мене перенесено із третього табору, при кінці місяця березня до нашого табору завітав о. д-р Василь Кушнір з Канади. Ось що пише на цю тему таборовий тижневик «Батьківщина»:

— «Дня 26. 3. 46. завітав до нашого табору Високодостойний Гість з Америки о. д-р Кушнір, президент Українських Допомогових Комітетів за океаном. Дорогого Гостя зустріли усі старшини, підстаршини й стрільці, а командир табору полк. Долинський привітав його короткою промовою та хлібом-сіллю.

Вечором відбулись інформативні сходини з участю Дорогого Гостя. Полк. Долинський в імені цілого табору в коротких та змістовних словах привітав Високодостойного Гостя, як першого з-за океанських українців, який став в

нашій обороні та поспішив до нас з допомогою та зі словами розради. Опісля командир табору оповів про тяжкі наші переживання в часі совітської репатріяційної комісії та про тверду поставу наших таборовиків, які вирішили, що тепер не час повертати до нашої батьківщини, а мусимо лишитися на еміґрації, щоб пропаґувати нашу ідею та висвітлити фактичний стан, який панує на рідних землях. Рівночасно ми

Отець д-р Василь Кушнір, президент КУК-у в Канаді, благовістить «Боже Слово» і вливає віру у душі таборовиків, Ріміні 1947 рік

Із збірки Богдана Кашуби

мусимо здобувати знання та навчитися якогось фаху, щоб не бути для нікого тягарем. Кожний з нас з цілого серця бажає вернутися на рідні землі, але це наступить тільки тоді, коли принесемо волю скатованій матері й ми за цю волю готові проляти свою кров та віддати своє життя. Український нарід не може загинути, але буде боротися, щоби здобути собі права та знайти завершення змагань у Вільній Соборній Українській Державі.

Опісля забрав голос Достойний Гість о. д-р В. Кушнір, який привітав усіх таборовиків, у лиці зібраних, а особливо

представників табору як генерала Крата, полк. Долинського і інших. Рівночасно передав братній привіт від усіх зорганізованих українців на еміґрації в інших державах. Опісля промовець запізнав присутніх зі станом канадської та американської еміґрацій. Американська еміґрація триває уже понад 70 літ, а канадська біля пів віку. Вони всі розвивалися різними шляхами та підпадали різним впливам. Однак тепер зайшла значна зміна. Українці зрозуміли велику силу єдности, співпраці та солідарности, і знайшли спільну мову в цілі об'єднання всієї заморської еміґрації. Уже незадовго перед першою війною вони зрозуміли важливість хвилини, що буде рішати долю України. По війні вони удалися до Сан Франсіско, щоби поінформувати світ про українське питання. Їх праця завершилася успіхами, й за це накинулася на них московська преса й радіо. Однак, в їх обороні стала не лише українська преса, але також державні чинники Америки і Канади і їх преса та змусила ворогів мовчати.

Торкаючися нашої еміґрації, о. д-р В. Кушнір заявив, що бажанням українських організації у Новім Світі є, щоб вона була масовою, пляновою та зорганізованою, щоб вона не йшла манівцями та не витрачувала дуже багато часу та енергії намарно, бо жаден нарід на світі не мав більше гірких досвідів та розчарувань як український, і ми не сміємо блудити але відразу приступати до зорганізування нового життя. Далі він підкреслив, що українська еміґрація є життєздатною та сильною духом і щасливий буде той край, який прийме українців на еміґрацію.

Опісля Шановний Гість з великим знанням міжнародніх питань торкнувся теперішнього політичного положення. Остання світова війна, — сказав він, — не зуміла розв'язати ані одного питання, за які кілька літ проливалося стільки крови та частина Европи перемінилася в цілковиту руїну. Світ тріщить у своїх основах, бо немає мужа, який зумів би розв'язати всі спірні питання та забезпечити світовий сталий мир. І так виглядає, що коли на останню війну треба було чекати 25 років, то, беручи під увагу великий розви-

ток техніки, на слідуючу війну доведеться чекати не більше п'яти літ. Отець д-р Кушнір заявив, що у слідуючій війні виграє той нарід, який буде морально міцний, з'єднаний і овіяний сильною ідеєю. І якраз таким являється тепер український нарід. Українська справа заінтересувала всі світові чинники й вона сталася найбільш пекучою. Українська еміґрація своєю працею та єдністю здобула собі уже провідне місце серед еміґрантів і дає запоруку, що на будуче буде кращою від інших під кожним оглядом.

Як заявив Шановний Гість, він повертається до Америки з переконанням, що нова українська еміґрація в Европі є морально надзвичайно міцною, ідеологічно одностайною та сміливо дивиться у майбутні бурхливі дні, що мусять принести здійснення наших ідеалів та бажань. На завершення присутні з ентузіязмом відспівали національний гимн. Опісля забрав голос один з перших відвідувачів нашого табору о. д-р Ваврик з Риму. Він у палких словах підкреслив значний поступ нашого табору та велику солідарність усіх українців у Італії. Закінчив свій виступ твердженням, що наш табір стався «піснею спільного зусилля української душі». Крім цього о. Президент радо відповідав на питання присутніх і збори закінчилися окликом «Слава Україні»! та відспіванням молитви за Україну.

На другий день відбувся концерт в честь Достойного Гостя, на який прибув також англійський комендант табору. Програму виповнили пісні у виконанні хору Гумініловича та дві пісні церковного хору п. Гаврилюка. У програму ввійшли також національні танки, квартет при співучасті бандури та сольоспів п. Пасіки. Усі присутні відспівали «Бо війна війною». На закінчення о. д-р Кушнір висловив подяку англійському комендантові в українській та англійській мовах за правдиву людяну опіку над табором.»

Рівнож на цей самий час припадає візита о. д-ра Катрія, що приїхав із табору в Реґенсбурзі та відчитав реферат про українську еміґрацію. Також на цей самий час припадає візита представника Міжнародного Червоного Хреста д-ра

Лео Падрі де Блязіса. Бували в нашому таборі і представниці Італійського Червоного Хреста.

Знову «бідні гуцулики» пріли, виготовляючи новий запас касеток, пудерничок, топірців. Кожний із цих достойників отримував від нашої команди табору в подарунок одну із цих по-мистецьки виконаних гуцульських «цяцьок». Вже на еміґрації говорив мені один із цих «гуцулів», Осип Кольцьо, родом із Судової Вишні, як-то на вид післанця з таборової команди кожний із них ховав викінчені вироби, куди міг. Бідняга хор. Стрільчук «двоївся-троївся», щоб надолужити «замовлення».

Саме напередодні іспитів на Матуральних Курсах в нашому таборі завітав до нас д-р Володимир Галан із Америки.

На цьому місці знову передруковую статтю-репортаж тижневика «Батьківщина» за 14. 7. 1946 р. Ось він:

Д-р ВОЛОДИМИР ГАЛАН У НАШОМУ ТАБОРІ

8-го липня ц. р. після полудня прибув до нашого табору голова об'єднаних українських, американського й канадійського, Допомогових Комітетів та відпоручник американського Харитативного Комітету д-р Володимир Галан. Це, по відвідинах о. д-ра Кушніра, другий представник, об'єднаної відносно помочі нашим скитальцям в Европі, української еміґрації за океаном.

Вечором у театральній залі д-р Галан виступив перед зібраними старшинами, підстаршинами та представниками стрілецтва з короткою доповіддю про акцію допомоги українським скитальцям, та давав відповіді на численні запити. Видно було, що д-р Галан вміє говорити до численних слухачів, а своїми відповідями доказав бистру орієнтацію думки. Слухачі винесли враження, що д-р Галан знає в справах, про які говорив, дещо більше, як міг сказати. Говорив річево, без зайвого патосу, як до вояків треба звичайно говорити. Отже, може, дехто, що чекав на якісь «ревеляції» чи гучні заяви, чи обіцянки, був розчарований.

В загальному д-р Галан сказав: Допомоговий Український заокеанський Комітет докладає всіх зусиль, щоб пи-

тання наших скитальців якнайкраще було розв'язане. Наше положення, як військовиків, мусить бути ще вирішене державними чинниками. До того часу буде зроблене все, щоб нам побут у таборі улекшити через краще наладнання пошти та допомоги в культурно-освітній праці і т. п.

За старанням Українського заокеанського Допомогового Комітету мала б бути поселена, в европейських країнах, як у Франції і Голляндії, вся теперішня нова еміґрація, а передовсім бувші вояки. Заморські країни входять у рахубу тільки для тих, що їх не можна б в Европі улаштувати. Нам, в часі нашого побуту в таборі, треба заховати послух супроти нашої команди, порядок, щоб цим доказати нашу солідарність і зорганізованість. Ми повинні надальше задержати нашу добру опінію про себе в англійській команді, як це робили ми дотепер.

Влучними відповідями на запити, д-р Галан закінчив свою доповідь. На другий день д-р Галан оглянув таборові установи, а вечером взяв участь у пресовій конференції, де докладно зобразив політичний стан у світі та життя українців за океаном.»

Та . . . роки минають, а час робить своє, і людина часом забуває те, що говорила, і те, що бачила. Тут знову наведу уривок з статті п. заг. «З перспективи двадцяти років» (сотн. Василь Заброцький Голова Крайової Управи 1-ої УД УНА), що була поміщена в Одноднівці Братства Броди-Лев за травень 1966 р. в ЗДА.

«. . . В щоденнику «Свобода» з 9-го листопада 1965 року ч. 209, в статті д-ра Володимира Галана «1-ий Листопад і наші завдання» читаємо, що автор літом 1946 року, відвідуючи, як представник ЗУАДК-у, знайшов табір полонених українців б. вояків 1-ої УД УНА в Ріміні, Італія, без ніякого військового командування та політичного проводу».

Як реакція на таке безглузде твердження, в цій же Одноднівці появилися два уривки листів до Краєвої Управи Братства в тій же справі. Цитую їх за порядком, як вони видруковані в Одноднівці:

1. З листа генерал-полковника П. Шандрука:

«З листів генерала М. Крата бачу, що пан Ґалан цілковито зіґнорував те, що Дивізія у великому відсотку складається з інтеліґенції, яка вміє думати й діяти, здеґрадував і здискваліфікував ту інтеліґенцію і цілу Дивізію».

2. Промова п. В. Ґалана в таборі полонених в Ріміні в 1946 році:

«Мої Дорогі Вояки Українці! Представляюся Вам, як сотник, командант батерії Української Галицької Армії. Признаюся Вам, що я з охотою їхав до Вас, щоб не тільки Вам помогти, в чім зможуть наші сили українців — ваших братів з Америки, організаційно і індивідуально, але щоб побачити Вас — цих «контраверзійних» українських вояків. Признаюся Вам, що я все, ціле моє досьогоднішнє життя задержував і задержую військову життєву поставу, а це в багатьох випадках полегшує все моє існування і громадську працю. А тепер моя порада Вам, щоб не сталося з Вами у Вашому будучому житті, задержте цю військову настанову до життя, яка, як я тепер заобсервував: ціхує і оформлює Вас досі».

Увага: Промова відтворена з моїх записок і може бути заприсяжена.

Слухаючи тоді, я, пане сотнику Галан, як бідний, голодуючий, споневірений і духово розбитий полонений, думав: «От, як раціонально, як будуюче говорить сотник Галан».

Двадцять літ пізніше, Докторе Галан, я прочитав Вами написану промову, як вище цитовану у щоденнику «Свобода», і подумав: «Невже ж доктор Володимир Галан такі нераціональні і такі кривдячі виголошує промови, так низько нас характеризуючи, і ще їх опісля опубліковує? . . Чому це так? Звідкіля та зміна критичних думок і настанови?

Д-р Богдан Левицький, колишній полонений»

Тут, на цьому місці, ще раз зазначаю, що ціллю цих рядків не є когось ображувати, чи випоминати комусь його помилки, а людина часто їх робить, — пишучи їх, хочу відтворити все те, що діялося двадцять років тому там, у таборі. Щоб «не фантазувати», а відтворити цю картину правильно,

тому послуговуюся довшими цитатами, а то і цілими статтями чужих авторів.

На доказ того, як висловлювалися чужинці про нас, наводжу тут дві нотатки із таборової преси.

«З доручення п. коменданта табору подаємо до відома загалу подробиці про побут у нашому таборі представника Міжнароднього Червоного Хреста з Женеви (Швайцарія) п. д-ра Фройденберґа, який з двома священиками відвідав наш табір в дні 1. 7. цього року.

Офіційно делеґат Червоного Хреста приїхав до табору у справі наших плянів на майбутнє, зазначуючи, що в найближчому часі відбудеться велика сесія МЧХ, на якій будуть представлені ці справи до розгляду, а рішення сесії будуть становити підставу до рішень ОЗН у вересні ц. р.

Делеґат поставив п. комендантові запит, як ми уявляємо собі наше майбутнє, й одержав відповідь того змісту, що ми в сучасних умовинах не бажаємо вертатися в окупаційний, ворожий режим на Рідних Землях і тому стоїмо перед можливістю еміґрації. В цьому випадку ми бажали б виїхати до Канади, звідки маємо вже понад 1000 афідавітів, а дехто бажав би виїхати до Арґентини, з якої є вже близько 50 афідавітів. До Німеччини їхали б тільки ті, що мають там родичів, і то їх побут у Німеччині був би тільки етапом. Виїхати бажаємо компактною масою.

Делеґат заявив на те, що це останнє незвичайно влегшує поборення перепон у такій еміґрації, а від себе додав, що з кліматичних оглядів не радив би нікому їхати до Бразилії, або Параґваю . . .

Після засягнення інформацій делеґати оглянули табір, таборові влаштування, церкви та інші будівлі, висловлюючись про наш табір незвичайно позитивно, як про один з найкращих в Европі. Делеґатів зацікавили наші ремісничі робітні, як доказ, що табір живе повним і здоровим життям. Окрему увагу звернули на порядок і естетичне влаштування на терені Гарматного Полку та виконали кілька знимок на тлі мініятюри — старовинного замку . . .»

«Життя в Таборі», 2. 7. 1947.

В час перебування в нашому таборі групи послів британського парляменту, в дні 7. 9. 1949 р. команда табору українських полонених вручила голові британського парляменту «м е м о р а н д у м». За кілька днів пізніше до табору на руки коменданта майора Яськевича прийшла відповідь, яку передруковую із газети «Життя в Таборі» за 18. 9. 1946 року.

«Вп. П. Майоре!

Я мав нагоду прочитати заяву, що Ви її мені передали вчора. Тяжке положення Ваших людей зробило на мене велике враження, і я зроблю все, що в моїй силі, щоб знайти задовольняючу розв'язку.

На цей раз дозволю собі подякувати Вам за спосіб, яким мене прийнято в таборі.

Бажаю щастя!
Не попадайте в зневіру!
Сердечно здоровлю — Ваш

Г. Гайпд».

(Печатка — Палати послів).

Ця петиція-«меморандум», вислана командуванням нашого табору до англійської команди, так зацікавила їх, що вони, передрукувавши її в кільканадцятьох копіях, розіслали всім зацікавленим та тим, що приїздили від офіційних установ чи організацій відвідувати наш табір. Таку петицію отримала американська делеґація, що відвідала наш табір у вересні 1946 року. Цю саму петицію вручило англійське командування Командувачеві Середньоморського басейну ґенералу Морганові.

Крім визначних членів міжнародніх, державних та інших інституцій, наш табір дуже часто гостив наших відвідувачів українців-вояків 2-го польського Корпусу ген. Андерса. Відвідини відбувалися справді нелеґально, бо і англійці не пускали їх в табір, та і вони самі не хотіли наражувати себе опісля на якісь санкції від своїх зверхників — польських командирів. Тому, що опис такої одної «візити» українця-вояка 2-го Корпусу настільки цікавий, що уривок про нього поміщую тут:

«. . . Надходив Великдень і прийшла в мене охота знову

відвідати товаришів у Ріміні. «Фольксдойч» Відзе, як і попереднього разу, накупив мені харчів, постарався я ще й сильного рому, все гарненько запакував, щоб не приїжджати з порожніми руками, і гладко проскочив таким самим способом, як на Різдво, помінявши однострої в італійок. Ночував між односельчанами Стецюком і Пальчуком у їхньому шатрі. Вони мали ступінь хорунжих і до них приділено ординанса, коли я раненько встав, бачу і мої черевики почистили. Ну й життя тут, Михайле, — думаю собі, — у поляків тебе на ординанса виганяли, а тут тобі ординанси чоботи чистять . . .»

(З. Книш — «За чужу справу», розповідь Михайла Козія — вид. «Срібна Сурма»).

Навів цей уривок із розповіді М. Козія тому, щоб «чужими словами» засвідчити ту моральну поставу нашого стрілецтва, яка шанувала, навіть тут, у цих невідрадних таборових відносинах, авторитет свого старшини. Ця пошана авторитету старшин не була накинена командою табору, це, на мою думку, спільні фронтові пережиття та спільна загроза небезпеки в Белярії та, що найголовніше, людяне, а то навіть товариське відношення старшин до стрільців, — викликало в тих, що виконували ролю джур почуття, так би мовити, товариської прислуги. Хтось може сказати із «рімінців», що тут я пересолюю, адже джури отримували т. зв. «цузац». Даю приклад: в штабі гарматного полку, де командиром був сотн. Ю. Темник, а бунчужним Кульчицький, цілий час рімінського табору їхнім джурою був стрілець Кралька, що в час, коли вже пошта між табором і «зовнішнім світом» нав'язалось, отримував не согірші посилки від своїх рідних з-за океану і міг жити в таборі «он так!», — все ж таки виконував цю функцію джури надалі. Правда, були в таборі «людишки», що не приспорювали йому слави, але . де ж їх нема?

Відвідав наш табір рівнож проф. Ревуцький і . . . залишився в нас, одівши вояцький однострій. Другим таким залишенцем був о. д-р Дячишин. Обидва вони включилися в культурно-освітню працю в таборі.

ТАБОРОВІ БУДНІ

Переїхавши із третього табору сюди до спільного, я скоро включився у цей вир життя табору. Якось скоріше та багато веселіше проминали дні, як це було там, у міжнародньому таборі. Зустрів багато знайомих, про котрих не чув від років, та ніколи й не думав їх зустріти, поробив нові знайомства.

Здається, що на самий Великдень 1946 року хор. Роман Бучок запропонував зробити спільну знимку вояків 14 сотні 31-го полку, де ми були разом. Стала тоді до знимки тільки

Старшини, підстаршини і стрільці 14-ої сотні 31-го полку; горішний ряд: зліва третій, стр. Возняк зправа третій стр. Запорожець; середущий ряд: зліва направо сидять: Пшенишняк, автор, підхор. Білинський, хор. Я. Букачівський, хор. Роман Бучок, десятник Володимир Папірчук, десятник Серафим, стр. Романишин

Із збірки Е. Загачевського

частина вояків, бо були такі, що перейшли до інших полків.

У цей самий Великдень, радше у Світлий Понеділок, виступав я в боксерській ланці на матчі з табором ч. 2, про що вже згадував.

Одного разу, на пропозицію Володимира Папірчука, з котрим проходив я підстаршинський вишкіл в Ляуенбурзі на Поморі, в 1944 році, зайшов я до редакції «Батьківщина», де він працював над перекладанням з німецької мови на українську військового правильника служби. Там позна-

йомився з цілою редакцією та відтоді частенько заходив до них. Тут саме «намовили» мене, щоб я все своє пережите виклав на папір, що більше: дали мені папір, олівець, ну, і прямо заявили, що коли я щось «шкрябону», то й «репета» буде. Чоловік мав вовчий апетит, як багато із нас в таборі, голови до «гандлю» (а такий був у нас, про що вже згадував) в мене не було, тому на таку пропозицію погодився, однак, заявляючи, щоб від мене нічого надзвичайного не сподівалися.

Відтоді мав я ще одне заняття, що виповнювало предовгі дні, а то й ночі, таборового животіння. Любив оце, як все вже ляже спати, при жовтавому світлі каганця, заглибитися думками в недавнє минуле. Не раз і не зчунявся, коли почало на дворі світати. Часто, заглибившися в свою «шкрябанину», прочитував її кількакратно, а перед очима виринали картини, як живі, пройденого. І, хоч не вірив у те, щоб колись воно побачило світ друком, все таки писання давало мені невимовну полегшу, а з цим забуття того, що буде. А воно, це «що буде», для мене особисто зображувалося не в дуже-то рожевих барвах. Багато з таборовиків, після нав'язання контактів з таборами в Німеччині, довідалися про своїх рідних. Я не сподівався зустріти на еміґрації будь-кого з своїх рідних, бо і хто ж міг рушитися з дому в невідоме, коли і так після першої большевицької окупації Західніх Земель України мало хто залишився в мене. Так думалось тоді! . . Все ще вірилося, що «щось» струсоне цим гнилим світом, що «щось» станеться й людина повернеться додому. Вірилося в те навіть наперекір здоровому глуздові, хоч дійсність була цілком протилежною.

Я дотримав свого слова, даного в редакції «Батьківщина», десь у початкових місяцях 1947 року віддав свій рукопис до редакції. Уривок із моєї «шкрябанини» був поміщений в одному із чисел «Батьківщини» п. наг. «Нічна виправа». Пізніше, коли вже стало ясним, що нас перевезуть до Англії, свій рукопис переслав до Арґентини. Він, себто рукопис, мав справді свою «одисею», бо і побував в редакції «Нового Шляху», пізніше потрапив знову до Арґентини, аж врешті попав він до мене тоді, коли із пам'яті відтворив

нову «свою одисею», що вийшла друком п. наг. «Спогади фронтовика» в 1952 році у видавництві «Вісті» — 1 УД.

Літо й осінь 1946 року в таборі позначилися дослівно масовими втечами таборовиків. Кожний, хто тільки міг, лагодився якось вирватися за дроти. Готувались хлопці до цивілю. Перешивали свої уніформи на подобу цивільних «маринарок», або «чудернацьких» каптанів. Хоч і здавалося такому, що, надівши кашкета, на зразок львівського довоєнного «йо-йо», що він уже «цивіль», то за милю від табору «тхнув комісняком», ну . . . але мода має свої права. Перероблювали американські «червоні» черевики на справжні, модерні півчеревики, що не повстидалися стати нарівні із виконаними десь у якійсь першорядній шевській майстерні. Та й не дивно, що табір, як вже я згадував, мав між собою таки першорядних майстрів усілякого роду.

Надходила вже друга зима за колючим дротом. Правда, цим разом було вже краще, був уже «дах над головою, та і дні сходили скорше, ніж це було минулого року в міжнародньому таборі. Тут було де розважитися, знайти духове відпруження, поговорити, а часом і посваритися (а це ж також потрібне до нормального життя! . .) — тут уперше від років отримав листа. Написав мій Івась Ш., писав, що вже на місці, що почав студії у вищій школі та що в скорому часі до мене напише одна панянка, якій він розказав про незавидне положення в таборі та охоту багатьох з нас на переписку. І справді, десь на передодні латинського Різдва отримав я листа і . . . відтоді почав переписуватися з надією, хоч і кволою, що може колись у майбутньому побачимося. В цей час не думав я про втечу, бо і до кого і за чим? Вірив, що прийде — все одно коли — час, що таки вийду з цього полону із честю. Правда, на це я, як і тисячі подібних мені, мусів ще ждати повних три роки, але тоді про це ще ніхто не знав. Можливо, що коли б знали, то не знаю, чи хто б залишився так довго. Та, не знаю, як хто, але я вірив у провід, який був у таборі, вірив тому, хто надто довго вчив мене цієї дисципліни, надто довго носив я на собі однострій, що під хвилевим чуттям бунту, проти імаґінаційного насильства, визбувся

однієї із чесних прикмет, що характеризує вояка, а саме: послуху супроти своєї команди і командирів.

До всіх моїх дотеперішніх зайнять, що виповнювали мені дні неволі, дійшло ще одне, дуже приємне, а саме: писання листів, та вже не дуже приємне було нетерпляче очікування на відповідь. На моє щастя, не мусів я довго ждати на відповідь: точно щотри тижні отримував листа, щораз щирішого і більш об'ємистого.

На такій приємній розвазі час минав для мене шалено скоро, чоловік числив не дні, а тижні, й не зчунявся, як надійшов Новий рік, рік 1947. Цього року, як на соняшну Італію, зима випала дуже сувора. Сніг впав такий, що позасипував усі доріжки між шатрами, а то і під тягарем снігу деякі з них повалилися. Холод був також нестерпний, хоч таборове командування збільшило приділ оливи до опалювання. Хлопці радили собі, як могли, щоб не закостеніти з холоду, здається, не було ради, що всі дерев'яні «деклі» з таборових лятрин позникали на протязі тих трьох тижнів, коли в околицях Ріміні панувала «сибірська» зима.

На кінець січня до нашого табору завітав новий гість з-за океану, тепер з Канади. Ось знову берусь за свою практику та подаю репортаж з таборового щоденника «Життя в таборі».

Достойні й Дорогі Гості!

Може ні один табір українських вигнанців у Західній Европі не зумів вдержати духової рівноваги в такій мірі, як наш. Може ні в одному таборі всякого роду тривожні «пароли», зумисне пускані всякого роду темними типами, не стрічали такого ясного, річевого, мужнього протиставлення. Може навіть ні в одному таборі таборовий провід, помимо річевої, часом може навіть і гострої критики, не знаходив такого послуху у виконанні намічених плянів.

І тому ми більше тверезо, не покладаючись на сторонні сили, глядимо у наше тривожне майбутнє. Тому всякі внутрішньо-політичні тертя, які нуртують і серед нас, виявляються назовні у багато лагіднішій, більше продуманій, з роз-

численням на кінцевий вислід, — формі. Бо, хоча ми й не почуваємось вже цілковито вояками, але питомі вояцтву ціхи дисципліни увійшли вже в нашу кров та знайшли навіть розумне виправдання в їх доцільності.

Тому теж приїзд таких Дорогих Гостей, як Достойний Посол оттавського парляменту, одинокий українець, що має можність промовити з високої трибуни канадського парляменту в обороні прав України на вільне життя, та Його Дружина, не викликали такого ентузіязму, як можна було сподіватися. Та хто мав змогу сподіватися. Та хто мав змогу бачити сцену під час відвідин Достойних Гостей, що звикли обертатися у сальонах високих керманичів державної політики Канади, — у тісних, примітивних приміщеннях наших вояків, той міг бачити те правдиве зворушення, з яким наші стрільці-майстри вручали свої скромні вироби, долучуючи до цього свою подяку за відвідини, за те, що не погордили.

На жаль, Достойні Гості не мали змоги довше побувати та докладніше зорієнтуватись у наших потребах і настроях, бо відвідини в інших таборах Італії забрали їм багато часу.

Та все ж таки кожна хвилина побуту Достойних Гостей була виповнена старанням про влегшення нашої долі, про забезпечення нашого майбутнього. Вже рано 23. 1. наш Посол, у товаристві о. д-ра Когута відвідав відповідні керуючі органи англійського командування, а вполудне з дружиною та в товаристві англійського бриґадира полк. Колвеля, полк. Дольмана, май. Каріґера — коменданта жіночого табору в Річіоне і лейтенанта-лікарки з Річіоне, зложив візиту нашій команді. Після скромного прийняття та спільної знимки англійські гості від'їхали. Наші ж Шановні Гості пішли в табір, щоб зустрітися безпосередньо з людьми та пізнати зблизька наші умовини життя.

Вже о год. 16. 30. Достойні Гості присвятили кілька хвилин представникам таборової адміністрації, культ.-осв. установ і пресі. Пан Посол у кількох словах з'ясував присутнім ціль своєї поїздки — особисто пізнати проблеми, в обороні яких виступав уже не один раз, щоб могти знайти більш доцільні та переконливі арґументи для нашої оборони.

З черги промовили представники табору. Полк. Долинський подякував Достойним Гостям за відвідини, за дотеперішню оборону в дуже несприятливих умовинах, не маючи ні зв'язку, ні достовірних інформацій про розвій подій на наших землях, серед сплету суперечних пропаґандивних вісток, кермуючись в першу чергу зовом крови, інтуіцією та політичним розумом, ніж конкретними даними. Далі промовець звернув увагу, що наша справа дещо відмінна від справ т. зв. ДП, бо ми воєннополонені, які свідомо вхопили кріс в обороні батьківщини перед большевицьким терором. З тим ми ніколи не крились і не криємося.

Відвідини табору послом канадійського парляменту достойним п. Глинкою; зліва направо: комендант табору майор С. Яськевич, пані Глинка, посол Глинка та бл. п. о. радник Еменуїл Кордуба

Із збірки Богдана Кашуби

Другий промовець, сотн. Чучкевич, просив інтервенції в справі допомоги в переїзді тим, що задумають виїхати за океан, та якнайшвидшої сполуки з родинами.

Полк. Силенко звернув увагу Шановного Гостя, що в такій невирішній ситуації не вдасться вдержати ні моралі, ні дисципліни. Наша молодь тратить літа й розгублює свої сили у безділлі. Внаслідок несприятливих життєвих умовин серед нас починають ширитися хвороби, й тому конечна негайна допомога не в долярах, не в пакунках, але у вирішенні дальшої долі. Ми не вимагаємо ні вигід, ні достатків, бо не для того вхопили ми зброю, але вимагаємо забезпечення нам прав людини, просимо вможливити нам чесною працею

заробити на свій і своїх родин прожиток. Ми не лякаємось справедливости. Ми готові відповісти за свої вчинки, якщо оборона права на вільне життя своїх братів, своєї батьківщини від ворожої окупації є злочином. Ми вояки — смерти не боїмося, боїмося безділля, що нищить нас морально.

Цій коротенькій, але щирій діловій зустрічі без зайвих облудних чемностевих форм прислухувались дружина й помічниця п. Посла у його важкій і відповідальній праці, де канадійські державні інтереси треба годити з нашою національною справою.

Безпосередньо з наради Шановні Гості від'їхали до таборового театру, де влаштовано виставу «Ясні зорі», а безпосередньо після того концерт хорів «А» і «Б» та танцювальної групи, на якому мали ми змогу, поруч Шановних Гостей, бачити знову високих англійських старшин та дружин.

Актори Таборового Театру надолужили всіх зусиль, щоб виконання п'єси поставити на найвищому рівні. Режисер — п. Столярчук, в ролі Діда Запорожця та п. Француженко в ролі Олени просто переросли себе. Наскільки вдалою була вистава — найкраще можна було вичитати на обличчях Гостей, які час-від-часу крадькома витирали непрошені сльози. Так само випала й концертова частина, в якій обидва хори та танцювальна група віддали з себе все те, що найкраще.

Після концерту комендант табору, май. Яськевич, попросив Шановного Гостя промовити до зібраних. Пан Посол Глинка звернувся до англійських гостей, подякував їм, як керманичам за вирозуміння та людяне ставлення до позбавлених батьківщини повірених їм людей. Підкреслив, що його виборці-українці, які мають тут в таборі своїх близьких, та канадський уряд, що має певні зацікавлення в цій справі, доручили йому побачити та помогти цим людям в їхньому трудному положенні. В цій цілі українці Канади вже раніше вислали до Риму о. д-ра Когута, а тепер його, бо тривожить їх доля таборовиків. Потім п. Посол звернувся до присутніх з привітом від рідних з Канади. Заявив, що хоча він канадський посол, то кров його та ж сама, що й на-

ша. Його батьки виїхали з Денисова (Тернопільщина) ще в 1910 році, дружина родом з Золочівщини, тому наша справа — це й їх справа. Обіцяв порушити всі можливі й доступні йому пружини, щоб нашу справу якслід розв'язати. Він з'ясував ціль свого приїзду до Европи словами: «Ми хотіли бачити ваше життя, а зокрема вишукати в ньому арґументи для оборони ваших людських прав, арґументи, оперті на факти, а не на почування, як це було досі . . . Канада й Америка не мають такої сильної віри, яка є у вас. Ваш гін до життя, ентузіязм перевищують усе, що я колинебудь бачив. Вся українська еміґрація, стара й нова, не дорівнюють вам у нічому . . . Я ніколи не бачив такого яскравого віддзеркалення душі, як у ваших танцях, вашій пісні, вашій грі . . . Незабутий образ, який залишиться в моєму серці до самої смерти, я буду намагатися передати за океан все те бачене тим, що мені доручили поїхати сюди, до вас. Від себе я бажав би вам найкращого здоров'я й сильної віри витримати в невідрадних обставинах вашого сьогоднішнього життя . . .»

Ці невишукані, щирі слова, без шумних обіцянок нагородили присутні гучними оплесками, бо відчули в них глибоку журбу й тверду постанову — допомоги. При цій нагоді май. Яськевич передав на спомин для п. Посла Глинки гуцульську касетку, а для його дружини — пудерничку й топірець.

Зворушена п. Глинкова подякувала за таку уважливість. Спеціяльну подяку зложила виконавцям програми цього вечора. Вона сказала, що хоч і в Канаді й відбуваються часто того роду імпрези, то їм брак того вогню, тої душі, що вона мала змогу завважити в очах наших виконавців.

Вже і світла погасли в таборі, ще лиш прожектори вгризалися в гущу дротів кругом табору, пробуючи крізь густу вуаль першого справжнього снігу цієї зими пробитися, коли з-під нашого театру від'їздили лімузинами наші гості. Табір пильно приглядався та прислухався до кожного слова й розважав-роздумував.

Чи зрозумів ту важку відповідальність, що її взяв на себе п. Посол, чи оцінить якслід його зусилля, чи зрозуміє

його важке положення державного мужа Канади й українця? Думаємо і сподіваємося, що так.

І тому сміливо можемо запевнити Дорогих Гостей, що хоча без блеску і без шумних слів, ми вітали їх так само щиро, як вони поставились до нас. Ми певні того, що вони докладуть всіх зусиль у своїй новій батьківщині, щоб допомогти нам далі працювати для добра нашої справи.»

Холод і перший сніг, що впав тоді в Італії, а, може, деяке збайдужіння до того роду візит, — подекуди виправдане, — було причиною, що не всі таборовики вийшли назустріч Достойним Гостям, як мало це місце, коли до табору приїхав Високопреосвященний Кир Іван Бучко. На марґінесі вище згаданого хочу пригадати одну таку з візит, що таки досить від'ємно вплинула на маси таборовиків, а саме: восени 1946 року прибула до табору група англійських послів Парляменту. Ходили, заглядали в кожний куточок табору. Був я свідком, як в тій же сотні, де я перебував, чомусь-то заглядали нашим хлопцям в рота, дивились на зуби, обмацували мускули, казали робити присяд. Сміх, а то і зло брало людей, адже ми не худоба, щоб з нами поводилися так, як на худоб'ячім ярмарку. Людей це спершу смішило, а потім стали всі обурюватися, а для тих, які любили «пускати пароль», була ще одна нагода до виявлення свого «хисту». Говорилось тоді: «Йдемо до Африки, бо вже побачили, що наш брат має чорне піднебіння . . .»

Воно то може і смішне, але цей сміх як кажеться: «крізь сльози . . .», тому й не дивно, що загал таборовиків набув нехіті до подібних імпрез, а хто приїздив, того вітали так, як на це собі своєю поведінкою супроти нас таборовиків, заслужив.

Ходили рівнож чутки, що це на інтервенцію д-ра Галана, бо саме то була перша візита чужинців після відвідин табору доктором Галаном літом 1946 р. — приїхали вони, щоб ров'язати наше питання. Однак, так, як і передтим жодних полегшень табір не отримав. Принаймні я нічого замітного не завважив. Так, як перед тим, так після візити цієї комісії, посилки і листи були цензуровані, а гроші й цивільне

лахміття конфісковане. Можливо, що це було б виправданим в час воєнних дій, але два роки після війни? . . Здається, що за цей час могли вже табір перевірити, так, що в ньому не мислимим було вбачати якихось грубшої категорії «воєнних злочинців». І хоча я сам у той час «обурювався» проти безглуздої втечі деяких таборовиків, все таки неслушно було «очорнювати» тих, які, «вибравши волю», закінчили студії, чи врешті тих, які по лихоліттю війни поєдналися з сво-

«Просвіта» в 3-му Бльоці; другий зліва Богдан Кашуба (один із чільних діячів у Братстві кол. вояків 1 УД УНА в США)
Із збірки Богдана Кашуби

їми дружинами та дітьми. На мою думку, вони в ніякому разі не заслуговують на тавро «зрадника».

Запитаю: чи якби усі, але то дослівно усі, таборовики послухали «порад» таборових авторитетів та залишилися б у таборі до його остаточного розв'язання восени 1948 року в Англії, — чи б мали ми сьогодні тих кілька соток інтелектуальних професіоналістів, що саме виходять із цих «втікачів-зрадників» з ріміньского табору? А вони є майже в усіх

вільних державах Заходу і працюють за своєю професією, або займають високі становища в індустрії даних держав.

А тепер «друга сторона медалі»: чи це не наслідки отого морального натиску, в дусі «нам треба видержати», «наша справа на добрій дорозі», та інше, а потім ділення нашого «задротянського періоду» на різні етапи — що в Англії в шпиталях для умово хворих ще довго, довго доведеться декотрим і наших дивізійників-рімінців ждати на цей кінцевий етап, етап кожної людини — смерть. Кажуть, що біля трьох соток жде на нього.

Найкращою для таборовиків, своєю «вартістю», була пошта «з Риму». На адресу «Пасаджята де Дженікольо 9», де містився Інститут св. Йосафата, приходили тисячі листів та посилок з-за океану, що справді вміщували в собі грубі тисячі долярів. Цю пошту ніхто не цензурував, і таборовик був стовідсотково певний за її отримання.

Одним із таких «постмайстрів» був о. д-р Дячишин, який з переїздом табору до Англії їхав в однострої полоненого разом із нашим транспортом, перебував деякий час в таборі ч. 78 в Гай Ґарет-Есекс. Не знаю, в якому році опісля переїхав до Австралії і там згинув у трагічному автомобілевому випадку.

Залежна від коньюнктури ціна доляра на таборовій біржі вагалась, одначе за одного доляра таборовик міг досить можливо доповнити свої приділові «кальорії». Знаю це з власного досвіду, бо і мені трапилося отримати кілька листів з-за «калабані», всередині яких були «зелені».

Листування з українцями заокеаном набуло масового характеру десь в початках 1946 року. Писали до рідних, знайомих, односельчан, а то й цілком до невідомих людей. Рідко коли така невідома особа залишила листа без відповіді. В переважній більшості ці незнайомі люди в своїх листах несли слова розради, потіхи, а вже при кінці листа скромно запитували про обставини, в яких змушені були ми залишити Рідні Землі.

Часто такі листи, писані невимушеними, простими сло-

вами, прозраджували ту велику журбу, неспокій авторів за нашу долю, як рівнож показували їхнє велике щире серце.

Шкода, що деякі записки, а в тому й адреси, затратилися мені під час переїзду з Італії до Англії. Тут із пам'яті пригадую собі два прізвища з місцевости Ошава — Онтаріо, Канада, а саме: пані Криворучка і Гладун, яким аж тепер складаю найсердечнішу подяку за ту моральну і матеріяльну допомогу, що її вони мені принесли в час незавидної моєї долі. Думаю, що не виявлю якогось нетакту, коли на цьому місці, від імени всіх таборовиків-рімінців, складу найсердечнішу подяку всім тим нашим братам і сестрам-українцям Канади й Америки, які в той скрутний для нас час, не зважаючи на брехливу, очорнюючу большевицьку пропаґанду, своїм словом, щирими порадами привертали нам надію на краще завтра, привертали віру в справедливість і любов ближнього.

Та, на превеликий жаль, були й такі наші «брати і сестри», що висилали листи з прокльонами, насмішками, злобними дотиками, а то і погрозами, мовляв: «. . . Вас, фашистів, і так вишлють додому, де отримаєте заслужену кару». Якщо це писала цілком чужа особа, або якийсь знайомий-односельчан, то ще було пів біди, одначе прикро вражало, коли такі листи приходили від близьких рідних, часто від батька або матері.

Знаю один такий випадок, коли-то рідний батько, який виїхав напередодні другої світової війни 1939 року до Америки, на лист сина, котрий був у таборі, вислав йому кілька долярів з допискою: «Купи шнур і повісся». Не знаю, як на це син відповів, але який сором мати такого батька . . .

Та, з другого боку, не можна й дивуватися цим людям, адже з приступленням США до війни большевики стали альянтами, та й наїхало до Канади й Америки цілі отари всяких большевицьких місій, які в більшій частині мали завдання вести шпигунську й розкладову роботу в цих країнах. До цього на їхніх послугах були місцеві комуністичні ячейки та т. зв. «проґресивні» організації, що справді являються комуністичними прибудівками. Саме вони й «перевиховува-

ли» наших несвідомих, малограмотних людей, що виїхали до заморських країн шукати кращого життя, якого не могли знайти у своїй країні. Тепер «перевиховані», виписували нісенітниці, не розбираючися, по чиїм боці правда. Та й самі американці на всі лади вихваляли кровожадного, червоного «Джова».

НАПЕРЕДОДНІ ВИЇЗДУ З ІТАЛІЇ

Пройшов Новий Рік, пройшли Різдвяні Свята. Надходила вже друга з черги весна. Загал таборовиків нервувався. Так і відчувалося, що в кожного одне і те саме питання на устах: «Як довго ще?»

Про це знала й українська команда табору, це саме нетерпляче питання пригноблювало й їх. Щоб вспокоїти таборовий загал, вже в Новорічному виданні тижневика «Батьківщина» появляється редакційна стаття такого змісту:

«. . . З волі Всевишнього багато наших товаришів відійшли від нас назавжди, багато покинули наші засіки, щоб стати при боці родин, до праці на інших становищах. Але це все в загальному не міняло обличчя й постави табору. Поппри виїмкові умовини, вигасала апатія, яка була прицепилася таборові в початках його існування, росла преса, власні школи, розвивався театр, товариства, інституції, росли гурти інтеліґентів, фахових ремісників, свідомих і культурних громадян. У висліді — «можемо вже сьогодні сказати, — що ми, таборовики в Ріміні, не прогайнували часу примусової вегетації за дротами» — говорив наказ Команди в останні Свята Різдва.

Але знову таки наша праця в таборі не була ціллю сама в собі. Основне наше бажання — стати вільними людьми, отримати змогу максимум своїх сил і здібностей віддати на послуги родині, суспільству, Батьківщині, — лишилось без відповіді. Тому сьогодні, як наш табір серед своїх дротів уже вдруге вітає Новий Рік, ми нічого гарячіше собі не бажаємо, як т е р п е л и в о с т и. Так, терпеливости, здоров'я, перетривати — віримо, останні — місяці існування табору.

Зужиймо їх, ці місяці, на підготовку до життя в нових умовинах волі й вічної боротьби за існування; здобуваймо, поглиблюймо наше фахове знання, плекаймо почуття нашої національної спільноти, сталім характери, гартуймо тіла й душі на всі невигоди, щоб ніщо, навіть найгірше, не було для нас несподіванкою. Сучасна політична ситуація дозволяє вірити, що все дотеперішнє обернеться в нашу користь і ми вернемося до своїх домів, своїх старих варстатів праці, шкіл, — але ж бо холодний розум наказує теж припускати, що прийдеться нам залишитися на чужині довгі роки, щоб своїм трудом здобувати собі чорного хліба й поставою помагати знедоленим братам у Батьківщині . . . Прикрий досвід еміґрації 20-тих років, коли-то велике число людей свою легкодушність заплатило здоров'ям, а то й життям, виразно навчає, що цієї другої можливости ніяк нехтувати не можна . . . Відтак витривання надії на Бога, міць і невмирущість своєї нації, на власні сили, стійкости при своїх ідеях на шляху в Новий Рік бажаємо, бо ми свідомі, що тільки з ними зможемо, вийшовши в світ, бути здібними до життя, здібними приносити користь родині, народові . . .»

Були підстави до побоювань: чи часом не ввірветься терпеливість таборового загалу і спорадичні дотепер утечі не набудуть масового характеру, а коли так, то що тоді? . . Адже минула двадцятимісячна неволя, що кожному з нас вже добре в'їлася в «печінки», кожний майже ставив собі питання: чи вдасться йому спокійно діждати літа, щоб не датися спокусі привабливої весни і «чкурнути» з табору, хоча задля того, щоб урешті бути вільним. Треба було на цей час якогось підкріплюючого «заштрику» із зовні, щоб скріпити віру в те, що розв'язка нашого питання — це справа таки найближчих кількох місяців. Першим таким «заштриком», що не одному вже зневіреному в слушність справедливости привернув духову рівновагу та віру, що чейже хтось за нас «бідкається», — було прибуття з «візитою» Шановного Посла Глинки з Канади, про що я вже згадував.

Приготування до залишення табору робив кожний. З заокеанських країн присилали «афідавіти», «ашуранси» і Бог

знає ще які папері, що мали підтвердити, що такий-то й такий зможе поселитися в даній країні, маючи вже запевнену працю, місце замешкання й опіку на перший час перебування. Вироблювано документи, як пашпорти «Міжнароднього Червоного Хреста», делеґат якого перебував у Римі.

Яким «консерватистом» був я, що в ніякому випадкові не думав «вибирати волі», аж до вияснення справи «міродайними чинниками» — все ж таки піддався спокусі та виробив собі на всякий випадок пашпорт «Міжнароднього Червоного Хреста». Заплатив я за нього десять долярів, що то їх наскладував із пожертв пань з Ошави. Правда, за виїмком військової книжки, і то з не дуже-то відповідною на ці часи фотокарточкою інших документів, у мене не було. З допомогою мого приятеля та співучасника підстаршинського вишколу в Ляуенбурзі десятника Володимира Папірчука отримав від його рідних т. зв. «афідавіт» до Форт Вілляму в Канаді. Кажучи по-правді, я навіть і не думав, чи-то пак не мріяв, про заморські країни, все ще в глибині душі плекалося надію — попри всі обставини, що вказували на щось цілком протилежне, — що ми разом вернемося додому. Мрії мріями, а дійсність була цілком інакшою.

За тиждень перед Великоднем 1947 р. загостив до нашого табору сотн. канадської армії Богдан Панчук. Тут мушу вибачитися, що ці дві «візити» не включив до розділу «Відвідини», тому, що саме ці дві останні мали, так здається мені, вирішальний вплив на перевезення нас до Англії.

Тут знову користуюся таборовою пресою, яка писала:

«. . . В четвер, дня 3. 4. 1947, прибув до табору в товаристві дружини, комбатанта останньої війни, та касієра УЦБД в Лондоні, і панни Храпливої, — довгоочікуваний гість п. сотник Панчук. Сотн. Панчук — це один з нечисленних канадських українців, яким, завдяки непересічним організаційним здібностям та відданости українській справі і громаді, українське громадянство по цей бік залізної куртини доручило керування його долею й поставило репрезентувати його перед чужинцями. До заслуг сотн. Панчука треба зачислити зорганізування Союзу Українців Канадійських Во-

яків та заснування й очолювання Українського Центрального Допомогового Бюра в Лондоні.

Прибуття сотн. Панчука до нашого табору попередили його наради в Римі та офіційні візити в британських командах в Річіоне та Мірамаре.

Негайно по приїзді гості, по короткій візиті в Команді, побіжно оглянули ввесь табір. Найдовше зупинилися в приміщенні виставки таборової самодіяльности й обох церквах, театрі, таборовій радіовисильній студії й лічниці. Наприкінці перших оглядин Гості оглянули таборовий базар.

Відвідини таборового «калабуша»-в'язниці сотником канадійської армії Богданом Панчуком; зліва направо: адьютант табору хор. Максимюк, обернений задом — сотн. Богдан Панчук, за дротами — арештовані

Із збірки Богдана Кашуби

Наступних днів перебування в таборі Гості відвідали всякі таборові товариства та установи. У школах приглядалися з зацікавленням методам навчання, в товариствах розвідували про виконану працю, в редакціях обмінялися думками про сучасні завдання та напрямні української преси. В відвідуванні Гості не оминули теж і арешту, що під сучасну пору заповнений переважно такими, що намагалися нелеґально покинути табір.

Крім відвидин, в діловому пляні сотн. Панчука знайшлося місце на ряд відправ та розмов. П. Сотник удостоїв своєю

присутністю відправу командного складу та таборового активу, де розповів про сучасний стан скитальців та дав деякі напрямні для нашого табору на найближче майбутнє, відбув розмови зі старшинами Команди та представниками Студентської Громади.

Відвідини і розмови послужили п. Сотникові за підставу для пізнішої конференції з британською командою в Річіоне.

Ядром гостювання сотн. Панчука в таборі була його промова, виголошена по концерті в залі Таборового Театру, 4. 4. 1947. Промова, передавана з таборової радіовисильні по цілому таборі, була відповіддю на прийняте гучними оплесками питання коменданта табору, майора Ськевича: «Як довго ще нам прийдеться вітати концертами гостей у нашій залі?» . . Ми дякуємо вам, — говорив Гість, — що ви показали нам частку нашого рідного. Ми завжди молили Бога, щоб бодай дав нам змогу поглянути на наш рідний край, а сьогодні ми в ваших особах, танках, піснях та музиці побачили образ України. На питання вашого коменданта в мене є одна конкретна відповідь: «Вже недовго!» Я співчуваю вам, бо знаю, що таке фронтові невигоди, знаю, що таке життя в окопах. Знаю, бо я теж вояк. До цього часу ви виконували свій обов'язок позитивно й, завдяки цьому, ваша доля вже вирішена. Загрози для вас нема й не буде. Я вірю, що цю безпеку завдячуємо Провидінню, яке вказує нам, що діяти, й опікується нами. Ми і ви до сьогодні, може, були по різних сторонах, але ціль у нас була одна. Коли ви мали колись певні ідеї і коли ви їх маєте тепер, то, напевно, дійдете до цієї мети, до якої прямуємо всі . . . На нас Провидіння положило сьогодні обов'язок зіграти всі народні сили, щоб вони так гармонійно грали, як перед хвилиною музика концерту. І це головне наше теперішнє завдання: скоординувати всі наші сили та всі наші змагання. Якщо це зробимо, нам вдасться осягнути ціль, про яку мріяли наші предки. Якщо ж таки нам не вдасться, відповідальність за невдачу буде тяжити тільки на нас . . . В другому етапі вашого, таборовиків, життя на скитальщині маєте своєю працею по-

казати світові, хто ми і що ми. Другий етап, в якому ви зможете працювати для особистого матеріяльного добра й морального добра загалу, буде етапом тимчасовим і в ньому не відпадає для вас ніяка надія на виїзд туди, куди собі забажаєте . . . Покищо затримайте терпеливість, не в надії, але в свідомості, що така необхідна для всього українського загалу. Бо до цього часу ви вже зробили більше, ніж яканебудь інша група теперішньої скитальщини. Сьогодні маємо золоту нагоду для вирішення долі цілого народу, й ніякий свідомий українець не може цю нагоду оминати. Тому не лишайте табору, але в ґурті видержіть для цієї ідеї, для якої ви терпіли досі . . .

Свої міркування Гість закінчив словами вірша канадського українського поета І. Данильчука:

«Киньмо геть усі роздори,
Киньмо службу ворогам,
Дружньо, станьмо в братні хори,
Сонце, певно, блисне нам!»

До-Т.»

Ніхто з нас, таборовиків, слухаючи цих високопатріотичних фраз, навіть і не думав, що прийдеться багатьом із нас просидіти ще за дротами повних сімнадцять місяців. Саме я один із цих, що передо мною були ці місяці неволі, але про це потім.

Тим часом табір дістав порядний «заштрик» — припинилися втечі, ще дехто, «запізнений», але такий, що був певний у «сто відсотках», що втеча вдасться, та що на нього хтось із рідних жде, «вибирав волю». Натомість решта таборовиків гарячково приготовлялася до того «другого етапу». Часто зі сміхом питали один одного: «А скільки цих етапів призначено для нас, чи вистачить нашого життя, щоб пройти їх усіх? . .»

Головний таборовий «фурір» бл. пам. пор. Кость Мельник, не міг дати собі ради у своїм таборовім маґазині. Англійці надіслали повно всякого обмундирування, замінюючи наші німецькі лахи на новісінькі англійські однострої.

Хто з таборовиків мав «смикавку» до голки, або хто був «ладований» «зеленими», той переробляв, допасовував мундири «до лиця», адже їдемо «між люди», чейже не буде вже колючої проволоки, будемо чесно працювати, то і гріш буде, ну, й розвага, а може . . . може трапиться так, що якесь дівча прилипне до серця та й під вінець . . . Не одному з нас ще до тридцяти далеко, а вже скроні покрив іней. Ті, котрі мали рідних чи то в Европі, чи то в країнах за «калабанею», сподівалися швидкого звільнення, адже так було сказано, а як ні, то так тоді розумілося. Одним словом, табір опанувала гарячка виїзду, що її німці називали «райзефібер».

Ця гарячка виїзду опанувала й мене. Те, що на мою думку годилося забрати, те пакував у мій наплечник, те, що, здавалося, буде конфісковане (так говорили), — те вислав за океан до Арґентини.

Цьогорічні Великодні свята пройшли в поспіху, кожного цікавило питання, куди нас повезуть. Невдовзі почали щіпити всіх таборовиків проти різних недуг. Команда табору мала «повні руки» праці над злагодженням списків перших транспортів та приниманням назад до табору всіх «сезонових» робітників, що втекли з табору, працювали в італійців, а тепер наввипередки верталися назад. Відізвався в них «зов крови!»

Аж дня 25. 4. британський бриґадир Колвел сповістив: «Англійський уряд вирішив перевести вас до Англії, бо табір обов'язково треба ліквідувати, заки розпічнеться кінцева евакуація британських військ з Італії . . .» — («Ж. в Т.»).

«СЕЛЕПКИ»

Перше, ніж разом із читачем заїдемо до Англії з її великим невідомим, дозволю собі познайомити його з деякими оригінальними постатями нашого незабутнього «Сан Таборіна».

Не можу докладно з'ясувати, звідки саме пішла назва «селепко», однак не думаю, щоб котрийсь з нас, колишніх вояків дивізії, або «рімінців», чувся ображений з цієї назви.

Ця назва прийнялася серед нас, дивізійників, та окреслювала «свою» людину, у відрізненні до цивілістів, котрих називано «камізельниками».

За час своєї три і піврічної неволі довелось мені зустрічатися і контактуватися з різними людьми, з різними характерами, уподобаннями, зацікавленнями тощо.

Сьогодні, хоча порох забуття щораз грубшим шаром присипує згадки про ті дні, неодноразово відживають в моїй

Великдень в таборі українських вояків — Ріміні, 1947 р.; сидять зліва направо: стр. Пшенишняк, стар. дес. Мирон Щудлюк, стар. дес. Евстахій Загачевський, стр. І. Маланчук, дес. Серафім, стрілець Кушнір, стар. стрілець Лущак (під сучасну пору керівник танцювальної групи «Запорожець» в Англії), стоять: стр. Возняк, вістун Ілля Дмитрів (під сучасну пору один із чільних членів Союзу Українців у Великій Британії)

Із збірки Е. Загачевського

пам'яті різні ситуації та їх герої, старі «ріминці», які під сучасну пору розкинені по всій земній кулі, або яких вже на світі немає.

Можливо, що й моїм таборовим друзям, коли прочитають сторінки цієї книжки, пригадаються давні товариші неволі,

як також ті «соняшні і хмарні» часи, так уже часом віддалені від нас, одначе, все ж ще свіжі і незабутні.

Хто ж з гарматного полку в Ріміні не пригадує собі інженера- будівничого хор. Клима Монцібовича? Із заснуванням таборових шкіл він став викладачем на технічних курсах. У вільні хвилини, біля штабу гарматного полку, чи, як потім його перейменовано, на «шостий бльок», — вибудував він з цементу і каміння досить велику мініятюру старовинного лицарського замку, на подобу із карикатур Діснея — творця «мікі-мауса». Цей «замок» став атракцією табору, а зокрема для його відвідувачів. Був він, як про це висловлюється в своєму дописі ген. Крат, аматором «кріпких словечок». Дорівнював йому в цьому, його рідний брат, котрий був разом із ним в таборі, професор математики Олександер Монцібович.

Пригадую собі одну комічну ситуацію, а саме: було це в Світлий Понеділок, не знаю вже точно в котрому році, Великодніх Свят, адже їх за час в неволі було три. Професор Монцібович прийшов з Куреня Молоді, де був викладачем на матуральних курсах, з повною банькою води та вилив завартість її на сплячого свого брата. Було це ще далеко до ранньої збірки, т. зв. «апелю», — тож рух який зчинився з цього приводу, побудив навіть найбільших аматорів «твердого сну». Цілий шостий бльок сміявся до розпуки, спостерігаючи, як два статечні «панки», мов дітиська, бігають поміж шатра, виливаючи на себе повні баньки води (при вході кожного шатра стояла банька, наповнена водою до пиття). Хоч декому буде і дивним, що наводжу такий маловажний, на перший погляд, епізод, однак, хто ж із нас, «рімінців», не пригадує собі, як мало, дуже мало було оказій до щирого, здорового сміху. А сміх, як хтось сказав, — «це запорука довговічности і кріпкого здоров'я». Те, що обидва були аматорами «кріпких словечок», це не була ознака якоїсь вродженої вульгарности; на мою думку — це був своєрідний вияв безсилости супроти ситуації, в якій обидва опинилися, як тисячі інших. А хто ж із нас не мав свого «коника»?

Зразу після мого прибуття з міжнародного табору до

українського та по приділенні мені місця в одному шатрі гарматного полку разом зі мною був Ілля Дмитрів, родом із Золочівщини. Не раз мав я нагоду спостерігати його гін до освіти. Цілісінькими днями просиджував як не на викладах, то в шатрі над записками. «Вкував» на пам'ять «англійщину» й інші предмети, що їх викладалося на матуральних курсах (здається мені, що на такі він ходив). Видно, що глибоко в душу влилися слова з прощальної промови о. д-ра Ваврика, бо сьогодні він є одним із провідних членів Союзу Українців у Великобританії.

Другим таким книжковим «молем» був мій приятель Роман Самотулка. Цей, знову, зааферований народньою школою, в якій учителював, часто навіть забував про свій «ферфлеґунґ», тому- то, може, виглядом нагадував індійського факіра. Можливо, вигляд його послужив В. Сірському в його статті «Адьє Ріміні» до опису таборовика в ті часи, який висловився так: «. . . Постаті юнаків видовжуються в сухорлявий стовбур, на якому обертається повільно, безпропорційної величини голова . . .» Такий образ Ромця «Сухоткі» залишився мені на довгі роки, аж до року 1959, коли-то, зустрівши його в Канаді, був мило розчарований його заокругленим животиком. Цікаво виглядав він в час Шевченківського Здвигу в Америці 1964 р., коли маршував у колоні старшого пластунства Канади.

Кому ж із таборовиків невідомий спортовий барак, чи то по-таборовому «Спортова домівка», з її трьома мешканцями, «львовяками» Петром Олійником («Пітро») і Романом Курильцем та їхнім «татом» Осипом Вомплем.

Крім «офіційних» тренінґів боксерської ланки табору, на які ходив я до спортової домівки, часто я заходив туди, щоб зустрітися, а то і запізнатися із «львівською братією», що знайшла собі «прибіжище» саме в тій домівці. А цієї «львівської братії», як пізніше я з нею міг запізнатися, було досить. Що характеристичне, а саме: яка кількість їх не була, в скрутий час таборовиків, ще в Удіне, Местре, а пізніше і в Белярії, коли-то приїздили польські висланники з Другого Корпусу Андерса та набирали добровільців, — ні один

із них, хоч знали краще польську мову, ніж свою рідну українську, не зголосився до тих, до котрих чув лише погорду. Пишу тут не про людей з високою освітою, з заможніших родин львівського міщанства, пишу саме про тих із «низів», з котрих більшість моїх знайомих походила й розмовною мовою яких був вуличний жарґон, так званий «львівський балак».

Можливо, що парадоксом буде звучати моє твердження, коли напишу, що саме до польського корпусу в Італії зголосилися ті, котрі польською мовою балакали ось в такому стилі: «не ходь Каська босо, бо сі перестудзіш» . . . Вислід, як вже я згадував, досить трагічний, бо декого судили «за зраду ойчизни». На щастя, таких випадків було дуже мало. Та й засуджувати їх, здається, було б гріхом, чейже в той час кожний рятував життя так, як думав, що буде краще.

Крім згадуваних мною львовяків, як Василь Давидяк, Олійник Петро і Роман Курилець (обидва вони аматори джазової оркестри, вже в Англії), пригадую собі ще: Романа Гасюка, Александра Гладкого, Богдана Петрику, Мечислава Балича, Головку, Дзюбу, Яремця, Осипа Павловича, Ярослава Окпиша.

Роман Гасюк був ориґінальною фігурою між цією «львівською братією», чим і заслужив собі на кличку «отамана лисого». Справді, голова його була, «як коліно». Можливо, що авторитет він здобув собі через те, що був на «пер ти» з такими відомими в таборі особами, як о. д-р Емануїл Кордуба чи пор. Михайло Вербицький, якого інакше не кликав, як «Михасько».

Александра Гладкого та Богдана Петрику пізнав я в редакції «Батьківщини», де вони обидва працювали. Саме від Петрики отримував порцію зупи і приділ паперу на своє «шкрябання». Олесько, як звали Гладкого, здається, писав на машинці, а Петрика перекладав статті з німецької мови. Хай вибачать мені, коли прочитають цю згадку, що я їх зачислив у ряди «селепків», але вони в моїй пам'яті залишились дорогими та щирими приятелями-селепками, які в скрутний час для мене з такою щирістю ставились до ме-

не, а про такі речі нелегко забувається; та чи можна їх взагалі забути?

Мечислав Балич, «дитина Львова» пописався в боксі. Добрий технічно, з небезпечним «уперкутом» (один із боксерських ударів), заповідався він на кращого боксера в таборі. На жаль, висланий, здається командою (українською) до Риму, «райзував» по Італії, так, що в таборі перебував «гостем».

Було б не простимим гріхом, коли б промовчав цього, що часто заходив до своїх «львовяків» до Спортової домівки приносячи «пани», консерви, та їнше їстиво, а нерідко траплялася і плящина «смерть селепкам», або інша «сивуха» з зірками. На жаль прізвища цього львовяка, з незалежних від мене причин не можу подати. Був він шофером в т. зв. «Е-цуґу», то ж кожному «рімінцеві» відомо, що вони жили не зле та, висловлюючися по-львіськи, були «ладовані», то ж недиво, що йому легше було роздобути те, чого багатьом в таборі бракувало.

Можливо, що хтось буде мати застереження до того, що пишу, одначе, ми ж у таборі були такі самі люди, як мільйони інших поза табором, тим паче, що військо з його добрими і злими прикметами таки залишило на нас усіх якесь тавро. І тому, коли згадую про те, що й у таборі були прихильники вакнахалій, то це ще не дискредитує все написане мною, а протилежно, дає правильний образ нашого таборового життя.

Головка і Окпиш Ярослав були відомими в таборі боксерами. Обидва вони були затруднені в таборових інституціях. Головка при штабі табору, Окпиш — у Варстатовій сотні (електрик).

Дзюба, як кваліфікований фризієр, здається, перед вступленням до Дивізії мав свою робітню у Львові; в таборі був інструктором на фризієрських курсах, а в нашій боксерській ланці був так званим «секундантом».

Яремцьо, знаний в таборовому театрі, як «маєстро голки і нитки», до робітні якого, що приміщувалася в таборовому театрі, — загощував я дуже часто. Нерідко бував він і в «нашій» спортовій домівці.

Моїм ровесником та шкільним товаришем, а радше знайомим із відпочинкової оселі «Рідна Школа» в Милованню, пов. Товмач, для бідної дітвори Львова, — був Осип Павлович, підстаршина Дивізії, чи радше перших її частин т. зв. «поліційного реґіменту», що брав участь в поборювані партизанки на Волині в перших місяцях 1944 року, учасник бою під Бродами. В таборі знаний як один із кращих змагунів секції «стук-пук».

Було ще в таборі багато, багато «львовяків», прізвища яких вже призабулися, та з котрими мені не доводилося так часто зустрічатися. Були такі, що знав я їх зі Львова, одначе, між нами була «дистанція», чи радше вік нас ділив, бо: були старшинами, а я лише підстаршиною». А в таборі таки, попри всі спілітки, старшина мав свій респект.

З відомих мені старшин були: хор. Роман Гавриляк, «передвоєнний» член львівського «Карпатсько-Лещетарського Клюбу», часто зустрічав його на спортовій площі Т-ва «Орли» біля св. Юра або на площі «Луги» при вул. Вулецькій, на тренінґах з сітківки; Хорунжий Володимир Галушка. що деякий час був адьютантом коменданта нашого табору майора Яськевича, був моїм шкільним ровесником ще в школі Т-ва «Рідна Школа» ім. Б. Грінченка у Львові; хор. Керод — працював у таборовій «радіовисильні», хор. Змія — мій сусіда з дому, мешкали ми в дома на тій самій вулиці, та рівнож ходили до тієї самої школи. Наші дороги розійшлися: по скінченні семи кляс вони пішли продовжувати науку до української ґімназії, а я мусів почати заробляти на «хліб насущий». Зустрілися ми знову в таборі, але . . . як цілком чужі, невідомі собі люди.

Був у таборі рівнож «львовяк», якого аж пізніше, вже в Англії вдалося мені запізнати, а саме: Ярослав Деременда, один із здібніших організаторів таборового Т-ва «Просвіта», тепер чільний діяч Молодечої організації СУМ на терені Великобританії.

В редакції таборового тижневика «Батьківщина» запізнався я з деякими редакторами. Правда, з основником і го-

ловним редактором мені особисто не доводилося зустрітися. Причина цілком проста: тоді, коли так би мовити, «став сталим гостем по репету» в редакції, хор. Семен Федюк перебував саме на лікуванні в лікарні в Цезенатіко, а подруге, як уже згадував, старшини були для мене авторитетом і я ставився до них з належним їм респектом. З наступником його, тодішнім редактором паном В. Веригою, єднало мене, оце його настирливе: «Загачевський, пишіть». Оцим його словам завдячую, що, так би мовити, «набув відваги до пера».

Кінчаючи, сказати б, «огляд знайомих селепків», вибачаюся перед тими, котрих не згадав. Вибрав лише тих, що зафіксувалися в моїй пам'яті якимись яскравими моментами, або тих, з якими доводилося мені частіше зустрічатися в час перебування в таборі полонених.

Напередодні від'їзду з табору першого транспорту був видрукуваний в таборовій пресі наказ командира табору, майора С. Яськевича. Подаю його повністю:

«Прощальний Наказ Коменданта Українського Табору ч. 1 Ріміні

Згідно з наказом англійської Команди, разом із першим транспортом опускаю наш табор в Ріміні.

Прощаючи тих, які чекатимуть ще деякий час на свою чергу, вважаю за потрібне звернутися із закликом, щоб дальше заховували спокій, порядок і дисципліну: виконували точно всі накази Ліквідаційного Штабу Табору.

Наказую заховати повну військову дисципліну під час транспорту. Не вступати в жодні розмови з цивільними особами. Не уділювати жодних інформацій про напрям транспорту. Не вивішувати жодних транспарентів на транспортових середниках.

Вступаючи на англійську територію, заховати українську гідність і культуру.

Передаючи Вам ці мої останні бажання, я є переконаний, що Ви мене добре зрозумієте, що я хочу Вам добра, бажа-

ючи створення для Вас можливого життя у нових обставинах.

Досі Ви виконали все, що було від Вас вимагане, і цим Ви рішили свою долю.

За Вашу терпеливість і довір'я до мене і моїх співробітників складаю Вам щире українське «спасибіг».

Буду Вас виглядати і стрічати у нових обставинах на гостинній англійській території. Я переконаний, що знайдемось у кращих обставинах і життєвих умовинах.

Всім моїм співпрацівникам, командантам частин, керівникам Культ.-осв. Установ і всім, хто причинився до наших спільних осягнень, складаю сердечну подяку.

Ви вмурували цеголку до фундаменту нашої будучої великої Будівлі — Соборної Самостійної Української Держави.

підп. Яськевич, Майор і командант табору».

«Життя в Таборі», — ч. 276 — 2. 5 47.

Огорожа табору
Ріміні в світлі рефлекторів
Із збірки Б. Кашуби

ВИЇЗД ДО АНГЛІЇ

Десь з початком травня 1947 року виїхав перший транспорт, а за ним за кілька днів відходили наступні. Не можу точно сказати, скільки саме цих транспортів відійшло. Здається, що на один транспорт брали по тисячу людей.

Ті, що тим часом залишилися в таборі, працювали при розбиранні таборових приміщень і примітивних «халуп».

«Адьє Ріміні»; рімінським «джетом» до «Гамерики»

Архів «Вісті»

Горів табір, а з ним і «згоріло» кожному із нас два роки життя. Та цим під цю пору ніхто не переймався. Балачки велися довкола цих самих питань: — «як довго будемо плисти?», «Як нас там в Англії приймуть?, «Яку працю дістанемо?»

Пізніше, вже в Англії, я довідався, що один транспорт, котрим їхав ген. М. Крат, був у дорозі майже цілий місяць.

Говорили ті, котрі цим транспортом їхали, що їхній корабель, коли виплив з Адріятику на Середземне море, взяв курс на схід. Як пізніше виявилося корабель зайшов до Порт-Саїду по полонених німців.

Ми такої пригоди не мали. Командиром нашого транспорту був сотник Темник, бо справді більшість цього транспорту складалася із т. зв. «6-го бльоку», чи то гарматного полку, якого він був командиром.

Заладувавшися до поїзду десь під вечір одного дня, вже ранком другого дня були ми в порті Венеція, де і сіли на корабель. З нами, крім обслуги корабля, сіла наша охорона, здається, один десяток англійських вояків, що їх висилано на відпустку, та двоє старшин із т. зв. «шкотських відділів». В просторій галі порту нас обступили крикливі італійці, пропонуючи продаж цигарок, тютюну, овочів, хліба, вина і ін. Хто мав італійські гроші, позбувався їх, часто платячи подвійну ціну. Хто ж не мав їх, а мав «таборове золото», платив і цим. Італійці вже знали про походження цього «золота», а все ж таки з охотою брали його, навіть, як кажуть, «не моргнувши оком». А були й такі, що і грошей, і «золота» не було, а все таки хотілося купити, хоча б овочів на дорогу. В пригоді таким ставало частинне обмундирування, котрим нас англійці «обдарували» на дорогу. До таких і я належав. За дві вовняні сорочки та цілком новісіньку військову шинелю проміняв на повний кошик помаранч та цитрин. Як пізніше виявилося, що й не було за чим шкодувати. Помаранчі й цитрини були добрим ліком на «морську хворобу» та скріплювали апетит, хоч кожний з нас його мав вовчий, все таки на кораблі під час плавби багато з наших таборових «голодоморів» не взяли до рота їжі протягом кількох днів. А з одностроями та білизною не було проблеми. Не знаю, як в інших таборах, але там, де мені доводилося перебувати, проблеми обмундирування не було. Отримали ми його таке, що нікому із нас не снилося про те. Клопіт мали лише наші

таборові «Дон-Жуани», котрі на ніщо видали гроші, чи самі напрацювалися при перерібці однострої.

Пізно по полудні наш корабель виплив з порту. Італійське населення, беручи нас за англійців, приязно махало до нас руками на прощання. Стоячи на палубі корабля, мав я змогу подивляти красу цього міста. Здавалося, що ціле місто плаває по морі. Хлопці обліпили палубу з обох сторін, якийсь наш «дядько фільозофував»: — «Ну, і життя ці макарони мають: встане з ліжка та прямо в море і слимак є, а салату посадить в вазоні, і що йому біда зробить». Десь і

Старшини від'їжджають з Ріміні до Англії

Із збірки пор. М. Заяця

пісня взялась. Імпровізований хор затягнув «нашої дивізійної», а як же? Їхалось. Вже не сиділося за дротами в очікуванні цього невідомого. От це «невідоме» зближається з кожним оборотом корабельної шруби. Яке воно буде — в цей час, можу те з певністю сказати, — ніхто не знав і так мені здається, що і ніхто про це не хотів думати. Всі раділи, що врешті є якась зміна, що будуть якісь справжні ліжка, а не прича, склеєні з будь-чого, що врешті людина з'їсть харч при столі, а не як худобина на коліні, сівши де попало.

Не знаю точно, скільки днів ми пливли до Ґібральтарського проливу. Туди ми прибули десь у пізні ранні години. Корабель заякорився біля побережжя десь 500 метрів від бе-

рега. До нього почали підпливати на човнах смугляві еспанці, вже здалека вихваляючи свій товар. Почався «гандель», знову на шнурочках їхали вниз сорочки, підштанці, штани та інше «барахольце», знову нагору «віндували» кошики помаранч, абрикосів, винце та інше їстиво. І тут проворні хлопці «справляли таборове золото», бо звідусіль з човнів чути було вигуки: «Сеньйоре! оро, оро!» .. «Гандель» ішов, слава про українське таборове золото лунала, аж гей!

Вже сутеніло, коли наш корабель, знявшись з якора, через Ґібральтарський пролив виплив на води Атлянтику. Через цілий час плавби по Середземному морі ніхто з нас не відчував морської хвороби. Погода була напричуд гарна, стада дельфінів пливли за кораблем, здавалося, що це якась чудова прогулянка. Та . . . за цю прогулянку ми заплатили, й то заплатили з надвишкою, бо довелося відробляти її цілісенькій рік на англійських фармах. Недаром англійський бриґадир у своїй прощальній мові до нас звернувся із такими словами: «Ви знаєте, що Англія багато потерпіла в останній війні а її метою є запевнити собі мир і добробут на майбутнє» . . . Одними з тих, які мали причинитися до цього добробуту, були ми. Цілорічною невільничою працею відрабляли ми кошти цієї чудової морської «прогулянки».

Випливши на Атлянтик, щойно тепер кожний з нас «запізнався» з морською плавбою. «Розгулялось море», буруни, завбільшки нашого корабля, раз-у-раз перевалювалися через палубу. Лячно було показатися нагору.

Тут мушу повернутися ще до того дня коли ми стояли в порті Венеції. В нашому транспорті їхали мешканці Спортової домівки з рімінського табору, а що в гарматному полку було доволі спортовців, то сотник Темник вибрав щось із 20 осіб, між ними і мене, та створив з нас «поліцію». Кожний із нас отримав опаску, котру носив у час «служби», себто при видачі харчів, чи в час побирання гарячих страв. Нашим комендантом був Осип Вомпель, а з «поліцаїв» пригадую собі: Животка, братів (двох) Климовських, Олійника, Курельця, Балича (популярний «Мєцьо»). На ніч було заборо-

нено виходити на палубу, так, що наша служба обмежувалася до денного порядку на палубі та в їдальнях.

Ще пару днів минуло, і ми впливли на англійські води. Холодно, дощ і мряка. На нашому кораблі чути щораз сильні гудки сирени. Ще одна ніч і наш корабель над ранком затримався. Саме цього ранку, до нашої кабіни, де містилися усі «поліцаї», прибув разом із сотн. Темником та перекладачем таборовиком (прізвище призабув) шотляндський майор комендант нашого транспорту. Разом із ними англійський вояк приніс досить велику скриньку. Через перекладача довідалися ми, що він просить нас перенести заварстість цієї скриньки через митну сторожу, яка контролювала кожного приїжджого англійця. Ми поміж собою розібрали цих 16 пляшок горівки, щось біля три тисячі цигарок та три тузіни жіночих панчіх, модних тоді «американських нейльонів». В нагороду кожному з нас дав він коробку (50 штук) англійських цигарок «Вудбайнів». Частину цигарок, всі панчохи та пляшчину горілки взяв я під свою опіку. Не знаю, з яких причин призначив мене цей майор відповідальним за цей «транспорт».

«Маєш, бабо, клопіт» — і то на початок «другого етапу», — думав я тоді, однак, поговоривши із Юзьом Вомплем, я наново розпреділив цей весь товар, вибравши до цього «своїх хлопців».

Зараз після цього заряджено збірку та вихід із речами на палубу. Вже з палуби мали ми нагоду бачити, як митні контролери обшукували «наших» англійців із охорони, навіть не звертаючи уваги на старшинські ступені. Вивертали їхні клунки «догори ногами».

По деякім часі, черга за чергою, довгим шнурком почали ми сходити кладкою на перон, де вже стояв поїзд. Вагони «пульманівські» з м'яким сидженням, — хлопці весело розсідалися, значить, воно ще не так зле, можна витримати.

Ще цього самого дня, десь біля обіду, наш поїзд вкотився на станцію. Величезний перон, накритий немов у Львові. Виладовуємось і під охороною, вже англійської поліції, в характеристичних коркових шоломах, всідаємо до поверхових

автобусів. Для кожного з нас, а тим більше тих, хто рідко бував у містах, це справжня «дивовижа».

Здається, що по півгодинній їзді, проскочивши місто, під'їхали ми під табір. Вже здалека деякі хлопці, що сиділи «на поверсі» автобуса, кричали: «Диви, Ріміні!..» Справді, доїхавши до табору, перед нашими очима з одного боку дороги появилися довгі ряди чорних дерев'яних бараків, оточені високим, щось почвірним рядом, колючих дротів, парканом. «П. О. В. — Камп» — Шефільд, виписано було на входовій брамі до табору.

Моторошно зробилося мені, здається, те саме почування

Горять шатра
Із збірки Богдана Кашуби

було в той самий час в кожного із нас. Незрозумілим для мене було одне, а саме: цілий час нашого перебування в таборі Ріміні говорилось нам, що ми не «П. О. В.» а «С. Е. П.» Дефініція між «П. О. В.» а «С. Е. П.» була така: П. О. В. — Прізонер оф Вор (воєннополонений) та С. Е. П. — Сирендер Енемі Персон (добровільно зданий у полон, — незнаю чи це я добре пояснив), — до цієї першої групи зачислювали тих усіх полонених, які були взяті в полон під час бойових акцій, до другої групи зачислювали всіх перебіжчиків та тих, які вже після капітуляції здалися. Про це я наслухався доволі, будучи в інтернаціональнім таборі, від вояків різних націй.

Невідомо мені, яку різницю в трактуванні обох груп при-

писує Міжнароднє право для военнополонених, — це в тій хвилині не грало жодної ролі. Так чи так щойно тепер довідався я, довідалися ми всі, що ми попали в полон в місяці травні 1947 року.

Прямо з автобусів нас загнано під вигуки англійської охорони в довгий барак, де проводилася перевірка речей. Я потерпав за той товар, що його дав нам перевезти шотляндський майор. Однак, чи це щастя, чи випадок, — вояк, який перевіряв мої речі, задоволився лише тим, що викинув з мого наплечника жмут паперів, де і були деякі адреси та коверти одержаних листів від моїх знайомих, а коли я пробував підняти, то отримав доброго стусана ногою. Не було іншої ради, як, вхопивши наплечника, бігом мусів доганяти своїх друзів. Добрий початок «другого етапу», — думав я, і напевно всі інші.

Приділено на кожний барак по п'ятдесят осіб. Стараюсь, щоб усі мої «пачкарі» були разом, що і вдалось зробити, бо кожний тримався купи, тим більше, що «привітання» нас англійською охороною на кожного зробило помітне враження.

Прича двоповерхові. Розміщуємося, як кому вигідно. Беру приче долішне, нагорі занимає місце Юзьо Вомпель. Роздають нам першу «фафлиґу». Харч багатий, не такий, як в Ріміні — хоч із цим можна буде витримати. Хлопці ходять за репетою «пориджу».

Ранком другого дня, зараз по збірці, кличуть мене до таборової канцелярії. Іду в супроводі перекладача нашого таборовика. В канцелярії жде вже на нас комендант транспорту, шотляндський майор, крім нього, як пізніше довідався, був англійський старшина, комендант цього табору, сержант, що проводив перевірку та який декільком нашим хлопцям пригадав, що в Англії можна рівнож бити полоненого, як це бувало в початках нашого полону в Італії.

Через перекладача довідався, що майор приїхав по цей товар, який нам дав до перепачкування на кораблі. Він був певний того, що охорона при перевірці знайде його, ну, і він собі забере із таборової канцелярії. Яке ж було здивування

його, а тим більше комендаnта табору, коли виявилося, що при провірці не знайдено нічого. В супроводі сержанта я вернувся назад до бараку і весь перепачкований товар віддав майорові. В нагороду отримав я ще щось три сотні цигарок, що їх розпреділив поміж «пачкарів». Цей майор відвідував нас потім в таборі ч. 79 в Гай Ґареті, де мене разом з Вомплем перенесено по двох тижнях перебування в Шефільді.

Здається мені, що кожний транспорт з нашого табору в Ріміні, який причалював до порту в Ліверпулі, мусів переходити свої початкові «страсті» саме в таборі Шефільді, та в ідентичних обставинах, як про це в своїм щоденнику зафіксував пан Микола Волинський*. Здається, що ніщо так не вражувало приїжджих, як саме ці колючі дроти, грубіянське поводження деяких англійських вояків і свідомість того, що по дворічній неволі стаємо знову невільниками.

П. О. В. — КЕМП 78
ГАЙ ҐАРЕТ — БРЕНТРІ, ЕСЕКС — ЕНҐЛЯНД

В половині червня з нашого транспорту, поазбучно вирушали малі групи, по 100-200 людей, на доповнення табору. З однією такою групою, а саме, котрих прізвища починалися літерами: В, З, Ж, Х і Ч, прибув я до табору ч. 76.

Ще з тягарового авта, яким нас транспортовано з двірця, табір викликав своїм виглядом приємне враження. Положений на скраї лісу, з великою спортовою площею, що незмірно врадувало деяких спортовців, які були серед нас, — гарні бараки, хоч і цементові, все ж таки із великими вікнами і . . . не чорні. Посередині дві їдальні, кухня та велика лазня. Як пізніше довідався, то тут стаціонували американські війська, приготовляючися до інвазії на континент.

«Можна витримати», — вихопилося декотрим з нас. В таборі було вже наших «рімінців» біля одної тисячки. Це

---

* «Вісті» 1 УД УНА — 1957, листопад-грудень.

з перших транспортів, переважно з запасного полку. Також у таборі на різних «функціях» працюють німці, є їх біля п'ятдесятки. Зустрів знайомого з підстаршинської школи Мостецького. Працює шофером і возить коменданта табору, англійця в ступені майора. Говорить, що це «файний хлоп», до помочі має двох польських старшин, яких ненавидить, одначе толерує, бо надіслані вони з головної кватири. Є також в таборі наш український комендант, але занадто «лиже п'яти» ляшкам. Здається, що десь там «вгорі» зроблено помилку, та замість справжнього Попадинця — таке було прізвище коменданта табору — що мав очолити наш табір,

Вид на табір полонених в Шефільді — Англія
Із збірки Богдана Кашуби

поставлено його однойменника, котрий не мав нічого спільного з першим. Пізніше виявилось це і комендантом став Грушецький, інтеліґентна людина. Таборовим перекладачем був колишній студент матуральних курсів Журавель. А нашим таборовим «касієром» та тим, що з наказу таборової команди розприділював на роботу, був інж. Захарко. З цими трьома людьми довелось мені пізніше працювати під час влаштування спортового свята в таборі.

Були ще в нашому таборі д-р Мирошниченко, Віталій Бендер та деякий час в таборі перебував о. д-р Дячишин (згинув в Австралії).

Наші старшини були відділені від стрільців. Старшини теж працювали на хліборобстві.

Разом з Осипом Вомплем та іншими ентузіястами боксу

створено в таборі боксерську ланку, до неї ввійшли Костецький, Манківський, Урбанович, Прихідко, Бойцун і Безпалий. Все це новаки в цій ділянці спорту, так, що доводилося вчити від основ. Прихильником цього спорту в таборі був сам комендант, що часто приглядався нашим тренінґам.

По першім, так висловившися. «шоку», котрий пережив кожний з нас, побачивши «концентрак» в Шефільді, приїхавши до цього табору, поволі кожний з нас почав відживати. Тим більше, що праця в більшості у «фармера», людей

Табір ч. 78 — Гай Гарет — Брентрі, Есекс — Англія. літо — 1947; зліва направо: Журавель перекладач табору, інж. Захарко з таборового бюра праці, комендант табору Грушецький, Е. Загачевський

Із збірки Е. Загачевського

людяних, не була аж надто важка. «Бурачки скінчилися», бо вже не треба було «сапати», а доривочні праці на летовищі ніяк не могли намучити козацтво. Вже пізніше, коли прийшло копання картоплі, то трохи «крижі» боліли. Покищо братство, нарядившись у свої «парадні» однострої, виходило до міста на «полювання», хто на «цюки», хто на «бабинки» (вислів В. Бендера).

З цим «строєнням» було трохи клопоту в нашому таборі, та може це й було причиною, що з нашого табору усунено цих двох польських старшин.

Було це саме через два тижні по моїм прибутті до цього

табору. За цілий цей час я не виходив нікуди і не збирався. В таборі було доволі гарно, а з оповідань хлопців, що «літали» кожного вечора до міста (3 милі) знав, що в ньому нема нічого, щоб цікавило, а «бабинки»? Вони мене не цікавили, просто тому, що хоч німим я не був, а таки трудно мені було з ними розговоритися.

Наші хлопці відомі з того, що люблять одягатися в мундир. Це мав нагоду бачити при війську, як рівнож тоді, коли оголосили наш виїзд з табору в Ріміні до Англії. Понашивали собі пасованих блюзок, до «фасону» переробляли німецькі військові шапки, на котрій обов'язково пишався Тризуб. Блюзи з виложеними ковнірами, до того зелена, або «прізонерська» сіра сорочка, ну, й обов'язково чорна краватка. З цими латками на спині і колінах радили собі просто в той спосіб, що фарбували цілий мундир наново на чорний колір. А декому вдалося «перешварцувати» свій, ще в Італії перероблений, мундир і тепер лише його пофарбував.

Так наряджені кожної суботи в полудень ставали на «апель», де «пан пулковнік» і «пан подхоронжи» робили перегляд. Хлопці казали, що кожної суботи він знаходить причину, щоб якийсь час перетримати хлопців у таборі. Це невимовно злило тих, котрі вже поробили знайомства з дівчатами в «зелених уніформах». По двох-трьох годинах такої затримки, «ласкаво» дозволяв на прохід. Братство, висолопивши язики, бігли щосил до міста на умовлене місце «рандки».

Однієї суботи, коли вже ми отримали цивільні грошенята, важко запрацьовані на копані дренажу, я постановив з Вомплем піти до кіна в місті. Там були спеціяльно зарезервовані два передні ряди крісел для «Прізонерів оф Вор».

Поки я «принарядився» до міста, по таборі рознеслася вістка, що «пан пулковнік» і «пан подхоронжи» затримують хлопців при виході з табору та жадають, щоб на уніформах

його, а тим більше коменданта табору, коли виявилося, що при провірці не знайдено нічого. В супроводі сержанта я вернувся назад до бараку і весь перепачкований товар віддав майорові. В нагороду отримав я ще щось три сотні цигарок, що їх розпреділив поміж «пачкарів». Цей майор відвідував нас потім в таборі ч. 79 в Гай Ґареті, де мене разом з Вомплем перенесено по двох тижнях перебування в Шефільді.

Здається мені, що кожний транспорт з нашого табору в Ріміні, який причалював до порту в Ліверпулі, мусів переходити свої початкові «страсті» саме в таборі Шефільді, та в ідентичних обставинах, як про це в своїм щоденнику зафіксував пан Микола Волинський*. Здається, що ніщо так не вражувало приїжджих, як саме ці колючі дроти, грубіянське поводження деяких англійських вояків і свідомість того, що по дворічній неволі стаємо знову невільниками.

П. О. В. — КЕМП 78
ГАЙ ҐАРЕТ — БРЕНТРІ, ЕСЕКС — ЕНҐЛЯНД

В половині червня з нашого транспорту, поазбучно вирушали малі групи, по 100-200 людей, на доповнення табору. З однією такою групою, а саме, котрих прізвища починалися літерами: В, З, Ж, Х і Ч, прибув я до табору ч. 76.

Ще з тягарового авта, яким нас транспортовано з двірця, табір викликав своїм виглядом приємне враження. Положений на скраї лісу, з великою спортовою площею, що незмірно врадувало деяких спортовців, які були серед нас, — гарні бараки, хоч і цементові, все ж таки із великими вікнами і . . . не чорні. Посередині дві їдальні, кухня та велика лазня. Як пізніше довідався, то тут стаціонували американські війська, приготовляючися до інвазії на континент.

«Можна витримати», — вихопилося декотрим з нас. В таборі було вже наших «рімінців» біля одної тисячки. Це

* «Вісті» 1 УД УНА — 1957, листопад-грудень.

з перших транспортів, переважно з запасного полку. Також у таборі на різних «функціях» працюють німці, є їх біля п'ятдесятки. Зустрів знайомого з підстаршинської школи Мостецького. Працює шофером і возить коменданта табору, англійця в ступені майора. Говорить, що це «файний хлоп», до помочі має двох польських старшин, яких ненавидить, одначе толерує, бо надіслані вони з головної кватири. Є також в таборі наш український комендант, але занадто «лиже п'яти» ляшкам. Здається, що десь там «вгорі» зроблено помилку, та замість справжнього Попадинця — таке було прізвище коменданта табору — що мав очолити наш табір,

Вид на табір полонених в Шефільді — Англія
Із збірки Богдана Кашуби

поставлено його однойменника, котрий не мав нічого спільного з першим. Пізніше виявилось це і комендантом став Грушецький, інтеліґентна людина. Таборовим перекладачем був колишній студент матуральних курсів Журавель. А нашим таборовим «касієром» та тим, що з наказу таборової команди розприділював на роботу, був інж. Захарко. З цими трьома людьми довелось мені пізніше працювати під час влаштування спортового свята в таборі.

Були ще в нашому таборі д-р Мирошниченко, Віталій Бендер та деякий час в таборі перебував о. д-р Дячишин (згинув в Австралії).

Наші старшини були відділені від стрільців. Старшини теж працювали на хліборобстві.

Разом з Осипом Вомплем та іншими ентузіястами боксу

створено в таборі боксерську ланку, до неї ввійшли Костецький, Манківський, Урбанович, Прихідко, Бойцун і Безпалий. Все це новаки в цій ділянці спорту, так, що доводилося вчити від основ. Прихильником цього спорту в таборі був сам комендант, що часто приглядався нашим тренінґам.

По першім, так висловившися. «шоку», котрий пережив кожний з нас, побачивши «концентрак» в Шефільді, приїхавши до цього табору, поволі кожний з нас почав відживати. Тим більше, що праця в більшості у «фармера», людей

Табір ч. 78 — Гай Гарет — Брентрі, Есекс — Англія, літо — 1947; зліва направо: Журавель перекладач табору, інж. Захарко з таборового бюра праці, комендант табору Грушецький, Е. Загачевський

Із збірки Е. Загачевського

людяних, не була аж надто важка. «Бурачки скінчилися», бо вже не треба було «сапати», а доривочні праці на летовищі ніяк не могли намучити козацтво. Вже пізніше, коли прийшло копання картоплі, то трохи «крижі» боліли. Покищо братство, нарядившись у свої «парадні» однострої, виходило до міста на «полювання», хто на «цюки», хто на «бабинки» (вислів В. Бендера).

З цим «строєнням» було трохи клопоту в нашому таборі, та може це й було причиною, що з нашого табору усунено цих двох польських старшин.

Було це саме через два тижні по моїм прибутті до цього

табору. За цілий цей час я не виходив нікуди і не збирався. В таборі було доволі гарно, а з оповідань хлопців, що «літали» кожного вечора до міста (3 милі) знав, що в ньому нема нічого, щоб цікавило, а «бабинки»? Вони мене не цікавили, просто тому, що хоч німим я не був, а таки трудно мені було з ними розговоритися.

Наші хлопці відомі з того, що люблять одягатися в мундир. Це мав нагоду бачити при війську, як рівнож тоді, коли оголосили наш виїзд з табору в Ріміні до Англії. Понашивали собі пасованих блюзок, до «фасону» переробляли німецькі військові шапки, на котрій обов'язково пишався Тризуб. Блюзи з виложеними ковнірами, до того зелена, або «прізонерська» сіра сорочка, ну, й обов'язково чорна краватка. З цими латками на спині і колінах радили собі просто в той спосіб, що фарбували цілий мундир наново на чорний колір. А декому вдалося «перешварцувати» свій, ще в Італії перероблений, мундир і тепер лише його пофарбував.

Так наряджені кожної суботи в полудень ставали на «апель», де «пан пулковнік» і «пан подхоронжи» робили перегляд. Хлопці казали, що кожної суботи він знаходить причину, щоб якийсь час перетримати хлопців у таборі. Це невимовно злило тих, котрі вже поробили знайомства з дівчатами в «зелених уніформах». По двох-трьох годинах такої затримки, «ласкаво» дозволяв на прохід. Братство, висолопивши язики, бігли щосил до міста на умовлене місце «рандки».

Однієї суботи, коли вже ми отримали цивільні грошенята, важко запрацьовані на копані дренажу, я постановив з Вомплем піти до кіна в місті. Там були спеціяльно зарезервовані два передні ряди крісел для «Прізонерів оф Вор».

Поки я «принарядився» до міста, по таборі рознеслася вістка, що «пан пулковнік» і «пан подхоронжи» затримують хлопців при виході з табору та жадають, щоб на уніформах

Табір українських полонених в Англії, Татершаль-Лінкольшіре; Водохрещення в таборі полонених; святить воду бл. пам. о. Олександер Маркевич, за ним комендант українського табору Михайло Гринюк (під сучасну пору один з чільних діячів Спілки Української Молоді в Англії), дякує Осип Джус тепер в Америці, Яворський, дириґент таборового хору

Із збірки. О. Джуса

були намальовані білою фарбою дві літери: П і В, інакше не пустять до міста на прохід. Дехто дістав страха і постановив залишитися, дехто із відважніших, знаними лише собі стежками, почимчикував до своєї вибранки серця.

Мені впало на думку, як це кажеться по-львівськи: «заграти вар'ята». Підмовивши ще декого із знайомих, між іншими Петра Урбановича, ідемо до таборової майстерні та в завідувача цією майстернею, німця, обмальовуємо себе цими літерами і на штанах, і на блюзах. Так обмальовані, виходимо на браму. Видно, що цей трюк подобався обом панкам; нічого не сказавши, пропустили нас до міста.

Зустрічні люди зустрічали нас поблажливими посмішками. Мені було вже все одно, бо доки можна над людиною знущатися? Прямо в людині від люті кипіло все всередині. Доки цього морального пониження, доки людина буде дусити в собі безсилля? . . Ух! І хотілось тоді завернути з півдороги, впалити в цю зарозумілу «великопанську» пику, не

Вид залі із посвяченими пасками. В цей час у цьому таборі перебував бл. пам. Гетьманич Данило Скоропадський, який бажав перебути Великодні свята разом із українськими вояками в Таборі Вульфокс Лодж 1948 р.

Із збірки Б. Кашуби

зважаючи на ніщо, але здоровий розсудок підказував от це: «. . . не говорити й не робити нічого такого, що нам перешкоджало б цю ціль осягнути»* . . . Так, ми саме й маємо своєю працею, своєю мовчанкою, та ще раз працею, прискорити цю ціль осягнути тим, що виставляють нас на глум! Навіщо ж цієї наруги, адже ми люди, люди, як всі інші . . . Чи цього не розуміють навіть ті, що саме і тепер переслідують, карають тих, які проголошували себе «надлюдьми».

Раптовий скрегіт гамованої автомашини збудив мене

* З промови англ. ген. Конвела перед від'їздом табору до Англії.

з хвилевої задуми. Знайомий джіп, а в ньому наш комендант табору, англієць. Щось до нас «шварґотить», щось вказує пальцями на наші однострої, стоїмо «на струнко», як цього вимагалося від нас тоді. Врешті, доглупалися, що він нас хоче забрати назад до табору. Всідаємо й їдемо. Що буде, то буде — байдуже.

З цього приводу зчинилася ціла буча, правда, нам це гладко обійшлося, бо ми лише отримали нові однострої — обов'язково з латками, здається, що на це не було ради, і ми мусіли їх носити, а я таки, поправді, носив з гордістю і за-

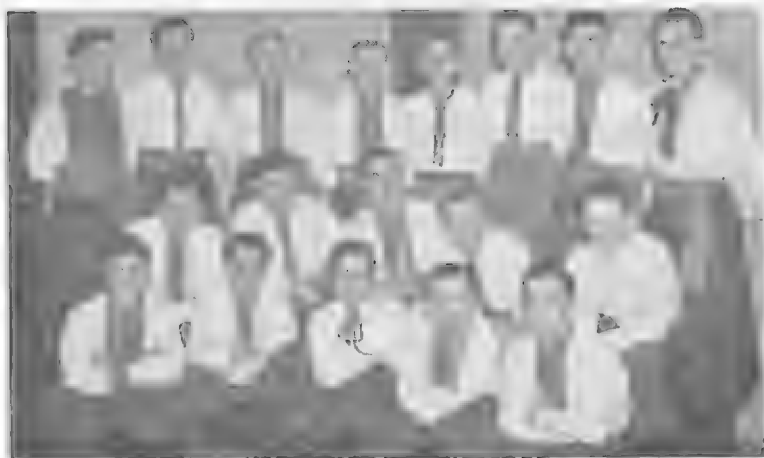

Перші Великодні свята в таборі полонених, Англія — 1948 р. Табір у Вульфокс Льодж. Паски святить англійський католицький священик

Із збірки Б. Кашуби

для самого принципу. Раз я полонений, хай знають усі, чи то кому подобається, чи ні.

Здається, за тиждень з нашого табору було забрано цих поляків. Вони мали великий табір, здається, щось на п'ять миль віддалений від нашого. Оповідали, що там було кількох наших українців, ще т. зв. «сибіраків», ото тих, що зголосилися як польські громадяни та вступили до II Корпусу. Декотрі з них навіть відвідували наш табір, а один із них навіть їздив до Лондону в нашій справі, нав'язання кон-

Старшинський хор в таборі полонених в Англії. Концерт в Брадфорді 11. 1. 1948 р. Сидять: перший ряд хор. Якуб'як, хор. д-р Мицко, хор. Е. Лагодинський, хор. Маркевич — другий ряд: невідомий, хор. Тріска, хор. М. Оглюк, хор. Н. Ніньовський. Стоять зліва направо: хор. Харамбура, невідомий, пор. Ляхоцький, хор. Е. Гарасимчук, бл. пам. Я. Яримович диригент, хор. Новіцький, хор. В. Білик, хор. Закаляк

Із збірки Є. Пасіки

такту із Допомоговим Комітетом. Був він, як кажеться, «свій хлоп». Інші знову приходили лише заспокоїти свою цікавість. Який відсоток в них було українства, — годі мені говорити.

Натомість вся полячня ставилась до нас з неприхованою ворожістю. Це ж вони «підготовили» місцеве населення, що тут приїдуть ті, котрі їхню «кохану Варшаву» зрівняли із землею. Хлопці, як могли, так «відгризалися», іншої ради не було, адже поляки — союзники англійців, а ми . . . вороги! Правда, що цей «союз» для поляків вийшов так, як це говориться: «мурин зробив своє — мурин може відійти».

Чи вірило місцеве населення полякам після того, як саме в цій місцевості ґрасував бандит Зборовскі, і то в час перших тижнів нашого перебування в цьому таборі? Напевно вчинки його не принесли слави для поляків, ще після того, коли його шукали майже по цілій Англії, а він преспо-

кійно сидів собі в польському таборі, що був поблизу нашого.

З одного людина хіба в тому часі раділа, а саме, що ті наші заїлі вороги так само були трактовані сільсько-господарським урядом праці, як і ми.

Прийшло осіннє «бульбокопання» і тоді рушили довгими рядами всі «панове офіцери», щоб трохи на полі випростувати «крижі». Бульбу збирали наші команди разом із командами з польського табору. Смішно було слухати, як один одного кликали за ступенями. Цілісенький день тільки й

«П.О.В.-Камп» Шефільд
Із збірки хор. Миколи Оглюка

чулось: «пане капітане», «пане майоже», «пане полкувніку» та чорт знає ще які. Рідко чулось: «пане фрайтер» чи «пане капралю»! . .

Часто доходило між нашими хлопцями та поляками до смішних ситуацій, до комічних діялогів, як от наприклад:

Поляк: «Ілєсьцє наших замордовалі в Варшавє? . .»

Українець: «А ти де був, що я тебе там не бачив? . .»

Кінчався 1947 рік, надходили наші Різдвяні Свята, вже треті за дротами. Чи будуть вони останніми, де і як буду святкувати в наступному році?

Дістав листа з Німеччини. Щораз частіше веду переписку. Покинув думки про виїзд за океан: це не для мене. Хочу, врешті, як лише вирвуся з неволі, бути вільним. Зв'язуватися якимись договорами, чи брати на себе якісь зобов'язання — «ще довго ні»! Хочу бути самостійним! Німеччина

— це що інше, тут жодних зобов'язань, жодних обіцянок чи приречень, ось так — стрінемось колись, побачимо, поговоримо, тим більше, що одне другому не принесе нічогісінько в «посаг».

Прийшло Різдво. На Свят-Вечір була спільна вечеря. Не ходив, забився в куток бараку, писав листа — це краще впливає на мої стріпані нерви. Всі ці ялові промови, взаємобажання «. . . щоб наступні Свята, святкували . . .» і т. д. — все це мені набридно, вчувалась нещирість, глупий патос. Не люблю цього, краще ось так, на самоті . . . Таких, як я, в кожному бараці двоє, троє — одні лежать нерухомо на причах, інші так, як я, пишуть . . . що ж? . . час робить своє.

ІЛІ, СОГАМ — КЕМБРИДЖ ШАЙР

Десь із кінцем лютого, в поблизькім таборі (число призабув), наші хлопці проголосили голодовий страйк. Причин назбиралося досить, одною ж із найважніших було те, що коли врешті потрактують нас, як людей, та звільнять із неволі.

Були в цьому таборі мої знайомі з гарматного полку, а саме: Роман Самотулка, Пасічняк, Лущак, Пшенишняк та інші. Про точний перебіг цього «голодового страйку» мені так не довелося довідатись. Може тому, що людина просто вже перестала цікавитися життям «гауфи», люди просто втікали у відлюдні місця, щоб бути самітним, поговорити «з самим собою». От це саме «говорення з самим собою» може й було цими першими «провісниками» здивачіння, котре опісля перетворилось у невилікувальну умову хворобу в багатьох наших друзів. Саме ці останні місяці дошкульно впливали на психічний стан таборовиків. Оце ходження на проходи, ходження серед вільних людей, спостерігання їхнього вільного життя не одному з нас, в цілій своїй силі, виринало питання: «Як ще довго? . .»

Люди знеохочувалися, ставали байдужими до всякої організаційної праці в таборі. Ще тут то там щось влаштову-

По Службі Божій коло таборової каплиці в Шербурн, 5. 10. 1947 р., Англія. Зліва: пор. Кость Мельник, о. хор. О. Ратушинський, пор. Матвій Заяць і пор. М. Вербицький

Шефільд, Англія 1948 р. В другій групі пор. М. Заяць вже як цивіліст

Із збірки пор. М. Заяця

Летунський табір — Англія. Старшини на дозвіллю

Шефільд, Англія в листопаді 1948 р. Старшини покидають табір і їдуть до гостелів на працю. Зліва: М. Заяць, Тивонюк, Сидурко, Жмія, Рудницький, останній К. Мельник

Із збірки пор. М. Заяця

валося, щось організовувалося, але це вже були лише проблиски, спорадичні короткотривалі епізодики, що в жодній мірі не могли дорівнювати тим славним часам розвитку культурно-освітнього життя, яке так багатогранно процвітало в таборі полонених в Ріміні. Часи рімінські перейшли в історію і вже ніщо не могло викресати в людях отого вогняного ентузіязму, з яким вони так віддано працювали там.

Ген. Михайло Крат з дружиною в Англії
Із збірки май. С. Яськевича

Мусіли пройти роки, мусіла прийти передишка, щоб ці люди знову взялись до суспільної праці. Тим часом поволі, але невідклично, кожний ховавсь, як той слимак, в шкаралупу своїх зацікавлень, своїх клопотів. Але це був лише стан передишки.

Можливо, що події цього голодового страйку в одному із наших таборів мали якийсь вплив на прискорення рішення щодо нашої долі.

Почали від'їздити ті, котрі мали рідних у Німеччині. По-

чалася реєстрація охочих виїхати до заморських країн, в першу чергу до Канади й Арґентини.

Навесні, десь у початкових днях березня, наш табір ч. 78 розділено на маленькі транспорти та порозділювано майже по всіх таборах Англії. Я переїхав до табору в Ілі біля Кембріджу. Звідти з групою 50 осіб, колишніх членів струнної оркестри з табору в Ріміні, переїхав я до т. зв. «гостелю» в містечку Согам, що віддалене від Ілі на 6 миль.

Тут пізнав я всіх «хлопців» з мандолінової оркестри, заприязнився із ними. Гарні хлопці були, а особливо веселою вдачею відрізнявся від усіх Віталій Бендер — письменник-журналіст. Саме ця щирість, молодечий запал, дружність і надзвичайна веселість, що виходила з глибини серця та яка гоїла пошарпані нерви не одному вже сильно заавансованому кандидатові до психічної лікарні. А здається мені, що одним із них був тоді я. Тому, кінчаючи ці рядки, щиро вам дякую, друзі, що цим «запалом», оцією, на перший погляд, справжньою безжурністю влегшували терпеливо зносити останні дні неволі. А здається мені, що саме ці останні дні неволі були найбільш дошкульні. Незабутні щирі друзі: Самійленко, Сміян, Прихідко, Безпалий, Роздольський, Панасів та інші, прізвища яких уже призабулись.

Ще кілька місяців довелося нам працювати по «фармерах», при сапанні «бурячків», годуванні безрог та при інших сільсько-господарських роботах.

В половині серпня возили нас до міста Кембріджу на лікарські оглядини та до підписання ще одного «добровільного» зобов'язання, зміст якого українською мовою подаю нижче:

«Затруднення Українців у Великобританії
Умови і обставини

1. Звертаємося до українських військово-полонених, які перебувають у Великобританії з пропозицією зголошуватися до праці в характері цивільних робітників. Всі прийняті будуть запотребовані до праці в сільському господарстві або до обслуги в сільсько-господарських гостелях. Будуть

прийняті люди тільки здорові, сумлінні, здатні та охочі виконувати фізичну працю.

2. Охочим треба буде перейти лікарський огляд.»

За цим ще чергувалися шість точок інструкцій, в яких подано умови платні, місця праці та приміщення. З останнього виходило, що знову будемо проживати «зкошаровані» — доки ж це казарняне життя буде людину переслідувати? У моїм випадку то був уже восьмий рік! Друга сторінка цієї умови, була започаткована «деклярацією» добровільця — охотника (а як же!) та підписами всіх тодішніх наших зверхників.

Цілість підписана:

«МІНІСТЕРСТВО ПРАЦІ І НАРОДНЬОЇ СЛУЖБИ»
ЛОНДОН, С. В. І.

27-го серпня, 1948 р.

Ще кілька тижнів цієї осоружної неволі, і дня 20-го вересня 1948 року покидаю табір полонених в Ілі та з групою таких самих «добровольців« (ще раз!) переїжджаю до гостелю цивільних робітників в місті Ґарден Голл біля Льовборо. Практично був я звільнений з полону в цей день, юридично ж, аж 15-го лютого 1949 року, бо саме тоді отримав звільнення з полону на папері, де «чорним на білому» написано саме цю дату.

При виїзді із табору отримую останню пошту, адресовану на мій нумер полоненого. Між ними лист з Німеччини: «. . . Виїжджаю до Англії, до скорого побачення . . .» Щось «тьохнуло» біля серця. Значить, починаємо життя на ново! . .

1965—1967

Рочестер, Н. Й.

РОМАН ПРИПХАН

СПОРТ В ТАБОРІ ПОЛОНЕНИХ В ІТАЛІЇ

Українці належать до твердої, вічно живучої нації. Не легко їх зломити. 10-титисячна маса українських вояків, що наслідком воєнних подій опинилася за дротами в Італії, не зневірюється, не падає духом. Попри тяжкі обставини (клімат, брак шатер) полонені вояки стараються жити зорганізованим життям і, хоч, живуть на голодових пайках «кексів», не забувають і за спорт. В таборі перебувало багато спортовців майже з усіх знаних перед війною товариств у Західній Україні. Вони беруться до організації спортового життя в таборі. Вибрано спортового референта табору та намічено плян праці. Кожний полк мав свого спортового референта. Полкові спортові референти підлягали спортовій реферетурі табору і від їх праці в головній мірі залежав розвиток спортового життя по частинах. Для кращого охоплення цілости спортового життя полкові референти підбирали собі помічників по сотнях. Частини, які пізніше творились, мали своїх окремих спортових референтів. Із розвитком спортового життя в таборі призначувано на провідників окремих ділянок спорту людей із фаховим знанням.

Так виглядала організаційна схема спортового життя в таборі полонених в Італії.

Першим спортовим референтом табору вибрано д-ра М. Рака, знаного спортовця зі Львова. Одначе він через свою фахову працю був змушений передати цю функцію хор. Романові Гаврилякові. Останній також не встиг розвинути ширшої діяльности, бо мусів в скорому часі, з незалежних від нього причин, відійти до іншого табору. Спортовим ре-

ферентом став хор. Рубич, що очолював цю функцію цілий час існування табору в Італії. За його часів спортове життя в таборі значно розвинулося, а деякі роди спорту стали направду масовими.

Великим недоліком у розвитку спортового життя був

Звіт зі спортової діяльности табору Ріміні

брак спортового приладдя. Його треба було з трудом здобувати. Тому й не дивно, що в першу чергу розвинулися ті ділянки спорту, приладдя яких легше було роздобути. Сюди належать: відбиванка, плавання, шахи, кошівка. Далі йдуть: копаний м'яч, легкоатлетика, бокс, столова сітківка.

Для кращого перегляду розвитку спортового життя в таборі торкнуся кожної ділянки зокрема. Перед тим хочу ще підкреслити, що великим досягненням таборовиків у розвитку спортового життя була побудова власних гриц (у Белярії й Ріміні).

ВІДБИВАНКА

Це дуже популярна, а передусім «тана» ділянка спорту. Властиво, потрібно тільки м'яча. сітки. На початках сітку можна було заступити шнурком. Тому й не дивно. що ця ділянка спорту розвивається в таборі вже від самих початків.

Відбиванка в таборі Ріміні
Із збірки хор. Романа Припхана

Першими організованими змаганнями в таборі були відбиванкові змагання між полками. Перше місце зайняв Технічний полк. Пізніше зорганізовано міжмістові змагання, де першуном став Станиславів. У трійкових змаганнях найкращою вив'язалась трійка із Гарматного полку. 16. 9. 1945 року відбиванкові змагання були складовою частиною спортового свята в таборі.

По зимовій перерві в березні 1946 р. відбиванкарі відновлюють свою діяльність, організуючи змагання за першість табору. На першість зголосилося 12 дружин, які змагаються системою «кожний із кожним» у 2-ох групах по 6 дружин. В травні 1945 р. обидві групи закінчили свої розгривки. Табеля обох груп представляється так:

Місце	дружина	гри	точки
1.	Хор	5	10:1
2.	1-ий полк	”	7:4
3.	Матуральні курси	”	6:4
4.	Запасний полк	”	6:5
5.	Таборова варта	”	3:9
6.	2-ий полк	”	1:10

1.	5-тий полк	5	10:0
2.	3-тий полк	”	8:4
3.	Санітарна сотня	”	7:6
4.	4-тий полк	”	4:8
5.	Курінь молоді	”	4:9
6.	Технічний полк	”	3:9

По закінченні цих півфінальних розгривок по дві дружини з обох груп закваліфікувались до фінальних змагань за першість табору. Розгривки закінчилися в червні 1945 р. Дружини, розігравши між собою фінальні зустрічі, зайняли остаточно такі місця.

Табеля фінальних розгривок відбиванки
(весняний сезон)

місце	дружина	гри	сети	точки
1.	Хор	3	6:1	103: 68
2.	5-тий полк	3	5:4	116:113
3.	3-тий полк	3	3:4	80: 80
4.	1-ший полк	3	1:6	65:104

Вже в половині липня розпочалися другі змагання за першість табору. Змагання проходили в двох групах: «А» і «Б», й закінчилися восени.

Група «А»: 1. Запасний полк. 2. Штаб, 3. Таборова варта, 4. 1-ший полк, 5. 5-тий полк, 6. Гарматний полк, 7. Рільнича школа, 8. Хор, 9. 3-тий полк, 10. Санітарна сотня.

Група «Б»: 1. Курінь молоді, 2. Рільнича школа, 3. Робітничий курінь, 4. 5-тий полк, 5. 3-тий полк, 6. Хор, 7. 4-тий полк, 8. 1-ший полк.

Останній вислід осінних відбиванкових розгривок

Група «А»

місце	дружина	гор	точок	сетів
1.	3-тий полк	8	14:2	14:5
2.	5-тий полк	”	12:4	13:4
3.	Гарматн. полк	”	12:4	13:5
4.	Таборов. варта	”	10:6	12:6
5.	1-ший полк	”	10:6	11:7
6.	Штаб	”	6:10	6:10
7.	Таб. лічн.	”	6:10	6:11
8.	2-ий полк	”	2:14	2:14
9.	Запасний полк	”	0:16	1:16

Група «Б»

місце	дружина	гор	точок	сетів
1.	Рільнич. школа	7	14:0	14:2
2.	3-тий полк	”	12:2	12:3
3.	4-тий полк	”	10:4	10:5
4.	Курінь молоді	”	6:8	9:9
5.	1-ший полк	”	6:8	7:8
6.	5-тий полк	”	6:8	7:10
7.	Техн. полк	”	2:12	2:12
8.	2-ий полк	”	0:14	2:14

Ланковий: Т. Скоробогатий.

ПЛАВАННЯ

Літом майже щодня ходило на море 2 тис. осіб купатися. Користаючи з цього, зорганізовано вже в перших тижнях

існування табору з допомогою та за дозволом англійської команди, змагання кращих плавців на морі. Траса мала коло 1 км. У змаганнях взяло участь 70 осіб. Перше місце зайняв хор. Костельник, перед д-ром Мирошниченком і хор. Стаховим. Змагання пройшли з повним успіхом і збудили зацікавлення в широких масах таборовиків.

Таборовики масово далі користали в гарячих місяцях із морських купелів. Наступні плавацькі змагання відбулися восени 1946 р. Реєстрацію до змагань проводив хор. Стахів (3-тій полк). На жаль, про перебіг змагань та їх вислід не маю жодних матеріялів.

КОШІВКА

Це одна з найменш популярних ділянок нашого спорту. Одначе, завдяки референтові кошівки й відбиванки дес. Т. Скоробогатого, приготовано площу, вкопано стовпи і зорганізовано загальнотаборові змагання за першість, до яких зголосилося заледве 3 дружини.

Перше місце зайняв Перший полк, комбінований із Другим, далі йдуть 3-ий полк і Санітарна сотня. 16. 9. 1945 р. кошівкарі взяли участь в Спортовому Святі. В новому таборі в Ріміні зорганізовано на весні 1946 р. таборові змагання за першість. До змагань зголосилося 6 дружин. Поодинокі висліди.

3. 5. 1946	Санітарна сотня	—	1-ий полк	16:7
	Пі. курінь	—	3-ий полк	34:0
4. 5. 1946	3-ий полк	—	1-ий полк	12:6
	5-ий полк	—	Техн. полк	38:2
9. 5. 1946	Санітарна сотня	—	3-ий полк	33:5

Віддали свої точки воковером: Технічний полк — Пі. Куреневі й 1-шому полкові і 3-ий полк — 5-му полкові.

25. 5. 1946	Пі. курінь	—	Саніт. сотня	13:9
30. 5. 1946	5-ий полк	—	1-ий полк	23:4
3. 6. 1946	Пі. курінь	—	5-ий полк	6:4

Табеля розгривок кошівки
(весняний сезон)

місце	дружина	гри	точки	коші
1.	Пі. курінь	5	10:0	97:17
2.	Санітар. сот.	5	8:2	101:36
3.	5-ий полк	5	6:4	104:25
4.	3-ий полк	5	4:6	47:103
5.	1-ий полк	5	2:8	51:65
6.	Техніч. полк	5	0:10	2:158

(Не знаю, чи були ще які змагання кошівки осінню 1946 і на весні 1947. Про це міг би докладніше сказати Т. Скоробогатий, бо він здається, вже переїхав до США).

БОКС

Боксерську секцію зорганізовано досить пізно, з уваги на брак відповідного приладдя. Завдяки невсипущій праці старшого дес. Осипа Вомпля, перший боксерський виступ датується 27. 11. 1945, в дні відкриття спортової площі.

13. 1. 1946 р. відбулися перші змагання з німцями з табору Мірамаре з вислідом 10:2 на нашу користь. Виграли свої зустрічі. Вага когута — Головко на точки, Вага пера — Древницький через к. о., Вага легка — Волинець через к. о, Вага півсередня — Балич через к. о., Вага півтяжка — Шухевич через к. о. В додатковій півсередній вазі Мацина програв на точки.

Відбуваються боксерські змагання з таким вислідом:

21. 4. 1946 Український Табір — Табір 2 2:10

19. 5. 1946 Український Табір — Табір 2 8:4

Виграють на точки: Древницький (легка вага), Балич (півсеред. вага), Іванчук (півсеред. вага), Опришко (півтяжка вага).

Програли: Головко (вага пера) через к. о. та Ключник (серед. вага) на точки.

23. 6. 1946 Український Табір — Табір 2 2:6

Єдиний Древницький (легка вага) виграє через к. о. Німці самочинно зредукували змагання до 4-ох зустрічей. Необ'єктивність суддів наглядна. В середній вазі Ключник-Леман незаслужено признали перемогу останньому, що викликало протести навіть серед німецьких глядачів.

В днях 11, 12, 15, 16 липня 1946 р. відбулися внутрішньотаборові змагання за першість в поодиноких вагах Зголошено було 36 змагунів, приступило до змагань 28.

Боксерська ланка в таборі Ріміні, перші показові змагання — осінь 1945 р. На рінґу стоять зліва направо: стар. дес. Осип Вомпель (провідник і тренер ланки), 2. Шухевич (вага півтяжка), 3. Мечислав Балич (вага півсередня), 4. Головко (вага когута), 5. Марків (вага півсередня), 6. Окпиш (вага півтяжка), 7. Мацина (вага півсередня), 8. Древницький (вага пера), 9. Волинець (вага легка) — з лівої сторони напів видний хор. Рубич спортовий референт табору

Із збірки хор. Р. Припхана

Поодинокі висліди:

Вага пера: 1. Головко — штаб; 2. Долошицький — Техн. полк. Легка: 1. Проць — 3-ий полк; 2. Шиб — Варст. сотня. Півсередня: 1. Іванчук — 3-ий полк; 2. Климовський — Гарматний полк; 3. Хомин — 2-ий полк. Середня: 1. Ключник — Гарм. полк; 2. Древницький — Гармат. полк; 3. Марків — Курінь молоді; 4. Капустій — 3-ий полк. Півтяжка: 1. Ок-

пиш — Варстатова сотня, 2. Бекесевич — Гармат. полк. Тяжка: 1. Опришко — 3-ий полк, 2. Загачевський — Гармат. полк.

Першунів нагороджено грамотами.

СТОЛОВА СІТКІВКА

З уваги на брак приміщення та приладдя та спортова ланка зачала розвиватися досить пізно. 26. 1. 1946 р. почались змагання за першість табору зі столової сітківки. До змагань стало по 2-ох змагунів з кожного полку. На жаль, не маю даних про їх вислід.

15. 5. 1946 р. відбувся внутрішній турнір першої шістки системою кожний із кожним. Перше місце зайняв хор. Роман Припхан, далі йдуть: Павлович, Душинський, Душенко, Зарицький, Пасічняк. 20. 5. 1946 р. відбулися міжтаборові змагання, український табір — табір 2 11:1 (22:6 сети). Табір 2 — це віцемистець міжтаборових розгр, у яких наш табір участи не брав. Український табір виступив у складі: Припхан, Душинський, Павлович, Зарицький, Душенко, Збудовський, Пасічняк, Гумінілович. Ми виграли 7 сетів та 4 деблі. 28. 5. 1946 р. український табір — Головна Квартира 4:5 (11:10 сети); Головна Квартира — це першун міжтаборових розгривок. Ми виграли 3 сінґлі та 1-го дебля. 1. 6. 1946 р. український табір — Головна Квартира 5:4 (13:10 сетів). Відплатні змагання ми виграли. 4. 6. 1946 р. український табір — Візерба 15:3 (32:9 сети). (Два склади) Візерба зайняла 4-те місце у міжтаборових розграх. 31. 8. 1946 р. український табір — табір ч. 5 6:3 (13:9 сети). Наш табір зреваншувався за недавну програну (5:4).

Склад: Збудовський, Душенко, Павлович, Бойко, Ільчук, Пасічник.

Наші змагуни виграли 5 сінґлів і 1-го дебля.

20. 9. 1946 р. український табір — табір Ч. 2 5:4.

Ця ділянка не розвинулася надто широко в таборі. Цікавилося нею тільки вузьке коло любимців білого м'ячика.

Може були ще й інші змагання, але про них не маю даних.

ШАХИ

Гра в шахи була дуже розповсюджена в нашому таборі. Грали в шахи в кожному шатрі. Німці були здивовані такою популярністю шахів у нашому таборі; нас питали, чи наука гри у шахи була нашим предметом навчання в школі. Перший шаховий турнір зорганізував бунчужний Старосольський в таборі Белярії літом 1945 р. На жаль, даних про кількість учасників у турнірі не маю. Турнір відбувся системою кожний з кожним. Перше місце зайняв бунч. Старосольський перед д-ром Мирошниченком та хор. Романом Припханом. Другий турнір зорганізовано в таборі в Ріміні в січні 1946 р. Розгри проводилися у 4-ох групах по 14 змагунів у кожній.

При кінці лютого 1947 р до фінальних шахових розгривок закваліфікувались такі змагуни: 1. Бунч. Старосольський 12:1, 2. пор. Свирида 11:2, 3. Збудовський $10^{1}/_{2}$:$2^{1}/_{2}$, 4. хор. Припхан 10:3, 5. хор. Михайлів 10:3, 6. булавн. Мартюк $9^{1}/_{2}$:$3^{1}/_{2}$, 7. стріл. Забава 9:4, 8. стр. Чорній 9:4, 9. хор. Букачівський 9:4, 10. хор. Заплатинський $8^{1}/_{2}$:$4^{1}/_{2}$.

На жаль, про дальші розгривки та остаточний вислід фіналів не маю даних.

Відбувалися міжтаборові шахові змагання:

9. 2. 1946 український табір — табір 2 $13^{1}/_{2}$:$2^{1}/_{2}$
16. 2. 1946 український табір — табір 5 $6^{1}/_{2}$:$8^{1}/_{2}$
3. 3. 1946 український табір — репрезентація таборів 2, 4, 5 і Мірамаре і воєннополонені 6½:$8^{1}/_{2}$

Склад нашої дружини: Старосольський, Попович, Сторожинський, Івашків, Радзьо, Підгайний, Пасічник, Михайлів, Мирошниченко, Свирида, Припхан, Коханський, Мисак, Мартюк, Букачівський.

8. 3. 1946 український табір — репрез. нім. таборів $6^{1}/_{2}$: 8½
20. 3. 1946 український табір — репрез. нім. таборів $15^{1}/_{2}$:$14^{1}/_{2}$
5. 4. 1946 український табір — репрез. нім. таборів $11^{1}/_{2}$:$19^{1}/_{2}$

12. 5. 1946 1-ий полк — 2-ий полк 7:3
12. 5. 1946 1-ий полк — 2-ий полк 7:3
2. 6. 1946 1-ий полк — 2-ий полк 73:27

Змагання мали масовий характер і відбувалися на 100 шахівницях!

12. 6. 1946 закінчився міжсотенний дружиновий турнір 1-го полку. У змаганнях брало участь 10 дружин по 10 змагунів. Проводив турніром віст. Реванюк.

Висліди:

місце	сотня	гри	точки	
1.	9-та	9	16:2	64½:25½
2.	штабова	9	16:2	60 :30
3.	6-та	9	13:5	52½:37½
4.	7-ма	9	12:6	54½:35½
5.	1-ша	9	9:9	45 :45
6.	3-та	9	9:9	43 :47
7.	4-та	9	8:10	45 :45
8.	5-та	9	5:13	34½:55½
9.	8-ма	9	2:16	26½:63½
10.	2-га	9	0:18	24½:65½

19. 6. 1946 Технічний полк — 5-тий полк 9:6
14. 6. 1946 1-ий полк — 5-тий полк 6:9
7. 7. 1946 Технічний полк — 4-тий полк 8½:6½
14. 7. 1946 1-ий полк — 5-тий полк 9:7

ЛЕГКОАТЛЕТИКА

З розвитком спортового життя в таборі спортова референтура не забуває і за легкоатлетику. Перші легкоатлетичні змагання відбулися в днях 15 і 16 вересня 1945 р. під час Спортового Свята. Було зголошених понад 150 осіб. Осяги досить добрі, коли взяти до уваги технічні умови та фізичний стан таборовиків. Подаю перші 3 місця з кожної конкуренції.

видана

за участь у заг. Таборовому
Спорт. Святі, в дні 16.9. 1945.
та здобуття в ньому
місця в

Ком. Табору:
Спорт. референт:

Італія Беллярия 3. 10. 1945.

Грамота за участь у загальному Таборовому Спортовому Святі в дні 16. 9. 1945 року в таборі Ріміні

100 м. (зголошених 46): 1. Чурма (3. П.) — 13,2 с., 2. Харамбура (Гар. П.) — 13,25 с., 3. Припхан (1. П.) 13,3.

60 м. (згол. 7) 1. Рудавський — 9,0 с., 2. Бозовський — 9,1 с., 3. Добровольський — 9,4 с., (всі Кур. мол.).

400 м. (згол. 9): 1. Припхан — 61,1 с., 2. Михайлюк — 65,1 с., 3. Денищук — 68,2 с. (всі 1. Полк).

Біг навпростець коло 2500 м. (згол. 14): 1. Стасів (2. П.) — 9,3 м., 2. Гуль (3. П.) — 9,09 м., 3. Капітанець (Техн. П.) — 9,31 м.

4×100 м. (згол. 4 дружини): 1. Техн. і Гарм. полки, — 54,9 с., 2. 1-ий полк — 56,6 с., 3. Кур. мол. — 58,0 с.

Скок вгору (згол. 29): 1. Рубич (Гарм. П.) — 1,52 м., 2. Гумінілович (Техн. П.) — 1,46 м., Чурма (З. П.) — 1,46 м.

Скок в далечінь (згол. 42): 1. Бучинський (Техн. П.) — 5,49 м., 2. Тріска (Кур. мол.) — 5,03 м., 3. Припхан (1. П.) — 5. м.

Куля (згол. 16): 1. Чурма (З. П.) — 9,33 м., 2. Рубич (Гарм. П.) — 9,21 м., 3. Гумінілович (Техн. П.) — 8,35 м.

Диск (згол. 11): 1. Гумінілович (Техн. П.) — 26,50 м., 2. Рубич (Гарм. П.) — 25,60 м., 3. Коваль (Гарм. П.) — 24,70 м.

Роздача грамот першунам спортових змагань Ріміні — листопад 1945 р. Комендант табору май. Савелій Яськевич вручає Грамоти; зліва направо: май. С. Яськевич, хор. Рубич, хор. Степан Гумінілович, хор. Р. Припхан, дес. Душинський, дес. Богдан Пасічняк, дес. Когутяк

Із збірки хор. Р. Припхана

При точкуванні перших 6-ох місць перше місце здобув 1-ий полк — 47 точок, 2-ге Гармат. полк — 27 точок, 3-тє Технічний полк — 36 точок. В індивідуальному точкуванні 1-ше місце зайняв Рубич (Гарм. полк) — 18 точок. 2. Приппан (1. полк) — 17 точок, 3. Чурма (3. полк) — 16 точок.

23. 4. 1946 р. відбувся масовий біг навпростець. Зі зголошених 238 осіб до бігу стало 218, а біг закінчило 183 змагуни. Траса була 1500 м. В бігу переміг хор. Б. Лялюк (1. п.) — 7 м. 10 сек., друге місце зайняв М. Стасів (Матуральні курси), третє — Сторожинський (Санітарна сотня), четверте —

Д. Вельган (Гарм. П.) п'яте — М. Сидорович (Техн. полк), шосте — Федорко (Курінь молоді).

Першунів нагороджено грамотами.

8. 5. 1946 р. з ініціятиви д-ра Рака створено легкоатлетичний гурток, завданням якого була солідна підготовка до легкоатлетичних змагань, пропаґанда легкоатлетики серед широких мас та влаштування легкоатлетичних змагань з іншими таборами.

Дня 6-8 червня 1946 р. відбулися легкоатлетичні таборові змагання. Зголошених було понад 120 осіб, брало участь 70.

Роздача грамот із легкоатлетичних змагань 6-8 травня 1946 р. Комендант табору май. Савелій Яськевич вручає грамоту хор. Романові Припханові

Із збірки хор. Р. Припхана

Подаю перші 3 місця з кожної конкуренції:

100 м. 1. Бойко (Техн. п.) — 12,7 сек., 2. Кутний (Техн. п.) — 12,9 с., 3. Припхан (1. п.) — 13,1 с.

200 м. 1. Кутний (Техн. п.) — 27,0 с., 2. Припхан (1. п.) — 27,4 с., 3. Єзєрський (Санітар. сотня) — 28,4 с.

400 м. 1. Рубич (Гарм. п.) — 59,2 с., 2. Припхан (1. п.) — 61,4 с., 3. Сушко (Кур. молоді) — 64,2 с.

1500 м. 1. Рубич (Гарм. п.) — 4,53,6, 2. Скрибайло (5 п.) — 5:02,9, 3. Макар (Кур. молоді) — 5:12,4.

3000 м. 1. Буркун (Кур. молоді) — 11:19,0, 2. Макар (Кур. молоді) — 11:23,5, 3. Лялюк (1. п.) — 11:30,8.

Грамота
видана
за участь у шах. турнірі
Укр. Табору полонених в
Італії та за здобуття
3 місця.
Ком. Табору:
Спорт. референт:
Шах. референт:
вересня 1945 р.

Із збірки хор. Р. Припхана

4×100 м. 1. Техн. полк — 51,9, 2. Таборова варта — 55,4.

Куля 1. Пелех (Т. К.) — 9,86 м., 2. Чурма (Матур. курси) — 9,57 м., 3. Рубич (Гарм. п.) — 9,55 м.

Ратище 1. Рубич (Гарм. п.) — 32,90 м., 2. Бойко (Техн. п.) — 32,22 м., 3. Плешкевич (Техн. п.) — 31,93 м.

Диск 1. Рубич (Гарм. п.) — 32,90 м., 2. Собик (З. П.) — 25,14 м., 3. Бибик (Робітн. сотня) — 24,75 м.

Скок вгору 1. хор. Бабуняк — 1,59 м., 2. Рубич (Гарм. п.) — 1,56 м., 3. Микитин (Зап. п.) — 1,51 м.

Скок в далечінь 1. Микитин (Зап. п.) — 5,70 м., 2. Бучинський (Техн. п.) — 5,56 м., 3. Плешкевич (Техн. п.) — 5,36 м.

Трискок 1. Рубич (Гарм. п.) — 11,73 м., 2. Плешкевич (Техн. п.) — 10,45 м., 3. Скрибайло (Зап. п.) — 10,18 м.

Прийнята відзнака проєктів таборових відзнак фізичної справности

Із тижневика «Батьківщина»

По точкуванні перших 3-ох місць із кожної конкуренції перше місце зайняв Технічний полк — 22 точки, 2-ге — Гарматній полк — 18 точок, 3-тє — Курінь молоді — 7 точок.

В індивідуальному точкуванні переміг Рубич (Гарм. п.) — 18 точок, 2. Бойко (Техн. полк), Кутний (Техн. п.) та Припхан (1. п.) — по 5 точок, 3. Микитин (Запас. п.) та Плешкевич (Техн. п.) по 4 точки. Перші три місця нагороджено грамотами.

ТАБОРОВА «ВІДЗНАКА ФІЗИЧНОЇ СПРАВНОСТИ» (ТВФС)

Щоб заохотити та притягти широкі маси таборовиків до фізичних вправ та спортової діяльности, впроваджено на

початку 1946 р. Таборову Відзнаку Фізичної Справности (ТВФС). Всі конкуренції поділені на 7 груп. Кожний учасник вибирав собі довільну вправу в кожній групі і мусів здобути осяги відповідно до свого віку. За осягнене мінімум у своїй групі таборовик діставав срібну медалю. Щоб осягнути золоту медалю, треба було здобути мінімум попередньої (нижчої групи).

Нижче подаю мінімум потрібний для здобуття ТВФС

		срібн.	до 40 літ	понад 40 літ
I 100 м.	14 с.	15,5 с.	18 с.	20 с.
200 м.	29 с.	32 с.	37,5 с.	41 с.
400 м.	70 с.	75 с.	100 с.	2 мін.
II 1500 м.	5,20 мін.	6 мін.	7,5 мін.	8,5 мін.
3000 м.	12 мін.	14 мін.	15 мін.	18 мін.
III Куля	8 м.	7,5 м.	7,10 м.	6,8 м.
диск	22,5 м.	21 м.	19,5 м.	18 м.
булавка	40 м.	36 м.	34 м.	32 м.
IV скок угору	1,30 м.	1,20 м.	1,05 м.	90 цент.
скок у далечінь	4,80 м.	4,30 м.	3,90 м.	3,75
V плавання	200 м.	100 м.	100 м.	100 м.
спорт. гри		участь	вміє грати	вміє грати
веснян. біг		участь	участь	участь
VI дручник	7 підносів	5 підносів	4 підноси	3 підноси
VII біг з перешкодами	участь	участь	участь	участь

На саму відзнаку ТВФС розписано конкурс. В дні 20. 6. 1946 р. жюрі в складі сотн. Ярмолюк, хор. Добрянський, хор. Припхан, хор. Балагутрак та дес. Караба розглянули всі про-

єкти та прийняли проєкт ТВФС хор. Яцушка, зазначений в «Батьківщині» з 22. 6. 1946 р. число 6.

Оголошення із спортового двотижневика «На Старті» від дня 8. вересня 1946 р. «. . . Подаємо до відома, що кожного понеділка і п'ятниці від год. 19 комісія в складі сотн. Ярмолюк, сотн. Темник, май. Винницький і хор. Мариняк приймають здачі норм на ТВФС» . . .

Це доказ того, що відбувалися реґулярні здачі норм на ТВФС. На жаль, не маю даних про те, скільки таборовиків здобуло ТВФС.

КОПАНИЙ М'ЯЧ

Без сумніву, найпопулярнішою ділянкою спорту в нашому таборі був копаний м'яч. Уже від самого початку існу-

Репрезентантивна одинадцятка копаного м'яча в таборі Ріміні. Стоять зліва направо: Федишин (популярний в таборі під кличкою «торністер»), Кутний, невідомий, Лесюк (Мєцьо), Ґоляш, Бойко, Душинський, Медведчук, Стеців, хор. Гумінілович (воротар), Поритко — капітан дружини

Із збірки хор. Р. Припхана

вання табору копуни організовуються та стараються роздобути потрібний прилад. За їхнього старання та впертої праці таборовиків вже 29. 7. 1945 р. побудовано в таборі Белярія спортову площу. Відтоді зачалися різні внутрішні змагання,

турніри, а згодом і розгривки з іншими німецькими таборами. Коли восени 1945 р. перенесено табір до Ріміні, таборовики знову опинилися без спортової площі. Однак, маючи досвід із попереднього табору, швидко взялися до праці і збудували нову площу.

Розвій ланки копаного м'яча йшов у двох напрямках: внутрішнім і зовнішнім. Під внутрішнім — розумію всі змагання внутрі табору, що їх відбували таборовики самі між собою. Під зовнішнім — розумію змагання з різними чужими, переважно полоненими, німцями. Займуся насамперед

Змагання копаного м'яча в Ріміні — Італія. Біля м'яча у білому «оборонець» Медведчук, обернений задом другий «оборонець» Бойко. У смугастих сорочинках німецька збірна

Із збірки Богдана Кашуби

розвоєм копаного м'яча, що його таборовики плекали у різних розграх між собою. Перший внутрішній таборовий турнір відбувся в липні-серпні 1945 р. Всі зголошені дружини було поділено на 4 групи, які розіграли внутрішні елімінаційні змагання. Після фінальних розгривок табеля виглядає так.

місце	дружина	гри	точки	відн. воріт
1.	Гарм. полк	4	6:2	15:2
2.	Техн. полк	3	4:2	4:2
3.	1-ший полк	4	2:6	2:7
4.	3-тий полк	3	2:4	3:14

Крім того, відбуваються різні товариські змагання та змагання на весело. Наприклад, бунчужні 3-го полку змагалися проти хорунжих, а хор Гуміниловича розгромив на «кекси» репрезентацію харчових «фервальтерів».

12. 12. 1945 старшини — стрільці 2:6.

12. 1. 1946 старшини Куріня молоді — нестаршини Куріня молоді 5:3.

23. 4. 1946 Олд-бої штабу — Олд-бої табору 1:1.

1. 5. 1946 «Життя в Таборі» — «Оса» 3:4.

Таких і тому подібних змагань відбулося багато в таборі. Я лише для прикладу згадав про кілька з них.

18. 2. 1946 створено Суддейську Комісію в складі: д-р Мірошниченко, хор. Припхан, стар. дес. Вомпель, інж. Чорній, хор. Рубич, хор. Бойко. Весною 1946 р. відбулися міжполкові змагання за першість табору. Закінчилися вони на початку червня. Табеля представляється так:

місце	дружина	гри	точки	ворота
1.	Штаб	8	14:2	22:11
2.	Курінь молоді	8	12:4	17:5
3.	Техніч. полк	8	10:6	13:7
4.	Реміс. цех	8	8:8	18:12
5.	Гарм. полк	8	8:8	15:14
6.	Матур. курси	8	8:8	14:15
7.	5-тий полк	8	7:9	11:17
8.	Санітар. сотня	8	3:13	10:20
9.	Запас. полк	8	3:13	2:21

В липні зачалися розгривки сімкового турніру. Однак, про кількість учасників та остаточний вислід не маю жадних даних.

Літом 1946 р. відбувся турнір копаного м'яча у двох клясах. В серпні закінчила свої змагання вища кляса «А» (тільки 4 дружини).

Кляса «А»

місце	дружина	гри	точки	ворота
1.	Курінь молоді	3	6:0	9:2
2.	Гарматн. полк	3	4:2	6:3
3.	Технічн. полк	3	1:0	0:4
4.	Таб. лікарня	3	1:5	0:6

Стан по день 3.9. 1946 р. Кляса «Б»

місце	дружина	гри	точки	ворота
1.	Робітн. курінь	5	8:2	10:5
2.	2-ий полк	5	7:3	13:3
3.	3-тий полк	4	6:2	11:3
4.	Рільнича школа	6	5:7	9:12
5.	Пі. курінь	3	4:2	2:0
6.	4-тий полк	3	4:2	4:4
7.	Курінь молоді	3	1:5	3:6
8.	Гарматн. полк	4	1:7	2:10
9.	1-ший полк	3	0:6	3:11

Про дальший хід розгривок у клясі «Б» не маю даних. Рівнож не знаю, чи відбувалися ще якісь внутрішні змагання у 1947 році.

Тепер з черги займуся змаганнями, що їх наша репрезентаційна одинадцятка відбула з німецькими таборами. Були це товариські і мистецькі змагання. У мистецьких міжтаборових розгривок наш табір завжди займав одно з чолових місць. Змагання в нашому таборі з чужими дружинами належали до одних із найбільших атракцій і згромаджували на площі 6-7 тисяч глядачів. У час сезону наша репрезентаційна одинадцятка змагалася два рази на тиждень. Згодом до міжтаборових розгривок приступила 2-га одинадцятка, що змагалась у 2-гій групі.

Перед приступленням до мистецьких розгривок наша одинадцятка розіграла ряд товариських змагань із чужинцями, в головній мірі німцями. Для прикладу подам кілька із них:

16. 9. 1945	Український табір	—	Візерба	8:0
18. 9. 1945	Український табір	—	Табір ч. 14	4:0
2. 10. 1945	Український табір	—	Табір ч. 5	3:4
7. 10. 1945	Український табір	—	Візерба	9:0
21. 10. 1945	Український табір	—	Табір ч. 2	6:0
28. 10. 1945	Український табір	—	Червія	4:2
15. 12. 1945	Український табір	—	Англійці	2:3
30. 12. 1945	Український табір	—	Табір ч. 2.	5:2

З початком 1946 р. зачалися мистецькі міжтаборові розгривки копаного м'яча. В квітні, по розігранні першої рунди, наша дружина зайняла 2 місце на всіх 11 учасників. Нижче подаю табелю.

Табеля розгривок копаного м'яча за першість таборів

місце	дружина	гри	точки	ворота
1.	Табір 2	10	20:0	45:6
2.	Табір 1 (УКР)	10	16:4	43:10
3.	Табір 5	10	16:4	29:25
4.	Червія	10	12:8	30:18
5.	Візерба	10	12:8	34:28
6.	Чезенатіко	10	8:12	25:37
7.	Ген. Штаб	10	7:13	29:44
8.	Табір 4	10	7:13	14:38
9.	Мірамаре	10	6:14	12:40
10.	Трансп. колона	10	4:16	9:33
11.	Пі. парк	10	2:18	7:28

Наша одинадцятка дальше змагається за міжтаборову першість. Наприклад, 13. 4. 1946 р. перемогла першуна Табір 2 з вислідом 2:1, 17. 4. зремісувала з Мірамаре 2:2, 22. 4. виграла з Форлі 3:2, і т. д. На жаль, не маю даних про те, як закінчилася друга рунда міжтаборових розгривок і яке місце в ній зайняла наша одинадцятка.

При кінці 1946 р., а головно на початку 1947 р., багато кращих таборовиків-змагунів «звільнюється» з табору і мандрує до Зах. Німеччини (Стецьків, Душинський, Кутний, Бойко, Федишин, Маркевич і багато інших). Там підсилюють вони тамтешні українські дружини, а деякі грають у чільних німецьких, а то й французьких дружинах (Стецьків). Виеміґрувавши з Німеччини до США, Канади, Австралії й інших країн, вони включаються на місцях у спортове життя нових українських дружин. Деякі з них, головно молодші (ті з Куреня Молоді), є активними змагунами ланки копаного м'яча у своїх товариствах.

ДЖЕРЕЛА

Головним джерелом до написання цих кілька слів про спортове життя українських вояків полонених в Італії послужила мені головним чином загально-таборова газета «Життя в Таборі». В рубриці «Хроніка» відмічалися всі важніші події, в тому й спортові. Під час спортового сезону (весною, літом, осінню) «Життя в Таборі» містило цілу спортову сторінку під моєю редакцією. На жаль, всіх чисел «Життя в Таборі» я не міг роздобути. (Бракує 114 (124) до 122 (140). Рівнож потрапило мені до рук перше число спортового двотижневика «На Старті» з 8 вересня 1946 р., що я його повністю використав. Скільки тих чисел вийшло, мені не відомо.

Докладніше описав я спортове життя до осени 1946 р. З того часу маю джерела, та й сам я брав активну участь у деяких ділянках, тож міг дещо собі пригадати. Осінню 1946 р. я «звільнився» з табору й тому далі користувався тільки джерелами, про які я вище згадав. Вони, на жаль, не повні. (Брак деяких чисел «Життя в Таборі» і тільки перше число «На Старті» були до моєї диспозиції).

Тому на цьому місці звертаюся із проханням до всіх тих, що мали якенебудь відношення до спортового життя в таборі полонених в Італії, подати мені свої завваги та доповнення, побажані писані джерела, до повищого звіту. Всі ці дані будуть використані пізніше, головно при виданні повної історії Дивізії.

Писати на адресу:

Roman B. Prypchan
3417 W. Evergreen Ave
Chicago, Ill. — 60651
USA

ЗМІСТ

Складаємо щиру подяку Високоповажаним Панам, які прислали до цієї книжки світлини із своїх приватних збірок. А саме: Михайлові Кратові, Савелієві Ясъкевичові, Йовові Скакальсъкому, Євгенові Пасіці, Матвієві Заяцеві, Миколі Оглюкові, Романові Припхановi, пані Люсі Н., Богданові Кашубі, Осипові Джусові, Осипові Кольцьові, Петрові Бездухові і Евстахієві Загачевсъкому.

Рівнож дякуємо редакціям: «Сурмача» (журналові Об'єднання бувших Вояків Українців у Великій Британії); «Вісті» (органові Крайової Управи Братства кол. Вояків 1 УД УНА) і Видавництву «Шлях Перемоги» за випожичення кліш.

Видавництво
«Листки Червоної Калини»